

ԵՂԻՂԷԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ

ՀԱՐՑՄՈՒՆՔ ԵՒ ՊԱՏՈՒԽԱՆԻՔ Ի ԳԻՐՍ ԺՆՆԳՈՑ

ՀՐԱՏԱՐԱՆՑ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ Վ. ԱԿԻՆԻԱՆ

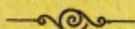
ԳԱՂՂԵՐԷՆԻ ԲԱՐԳՄԱՆՑ

ԳՐ. Հ. ՍԱՀԱԿ ԿՈԳԻԱՆ

ՎԻԵՆԱ

ՄԻՒԲԱՐԵԱՆ ՑՊԱՐԱՆ

1928

ELISÉE VARDAPET

QUESTIONS ET RÉPONSES SUR LA GENÈSE

PUBLIÉ

PAR

P. NERSES AKINIAN

TRADUIT

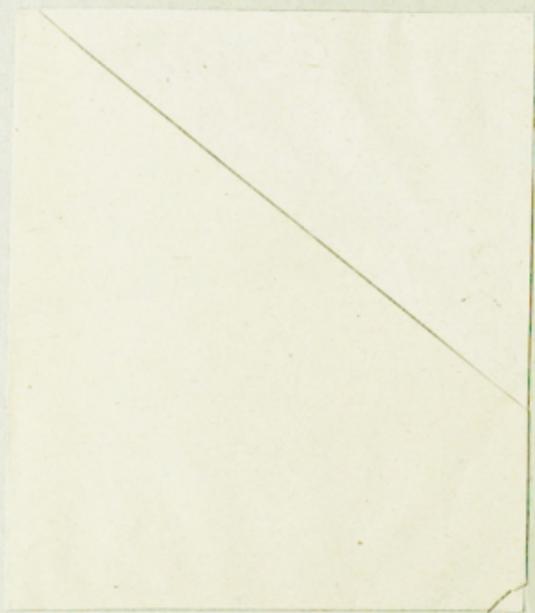
PAR

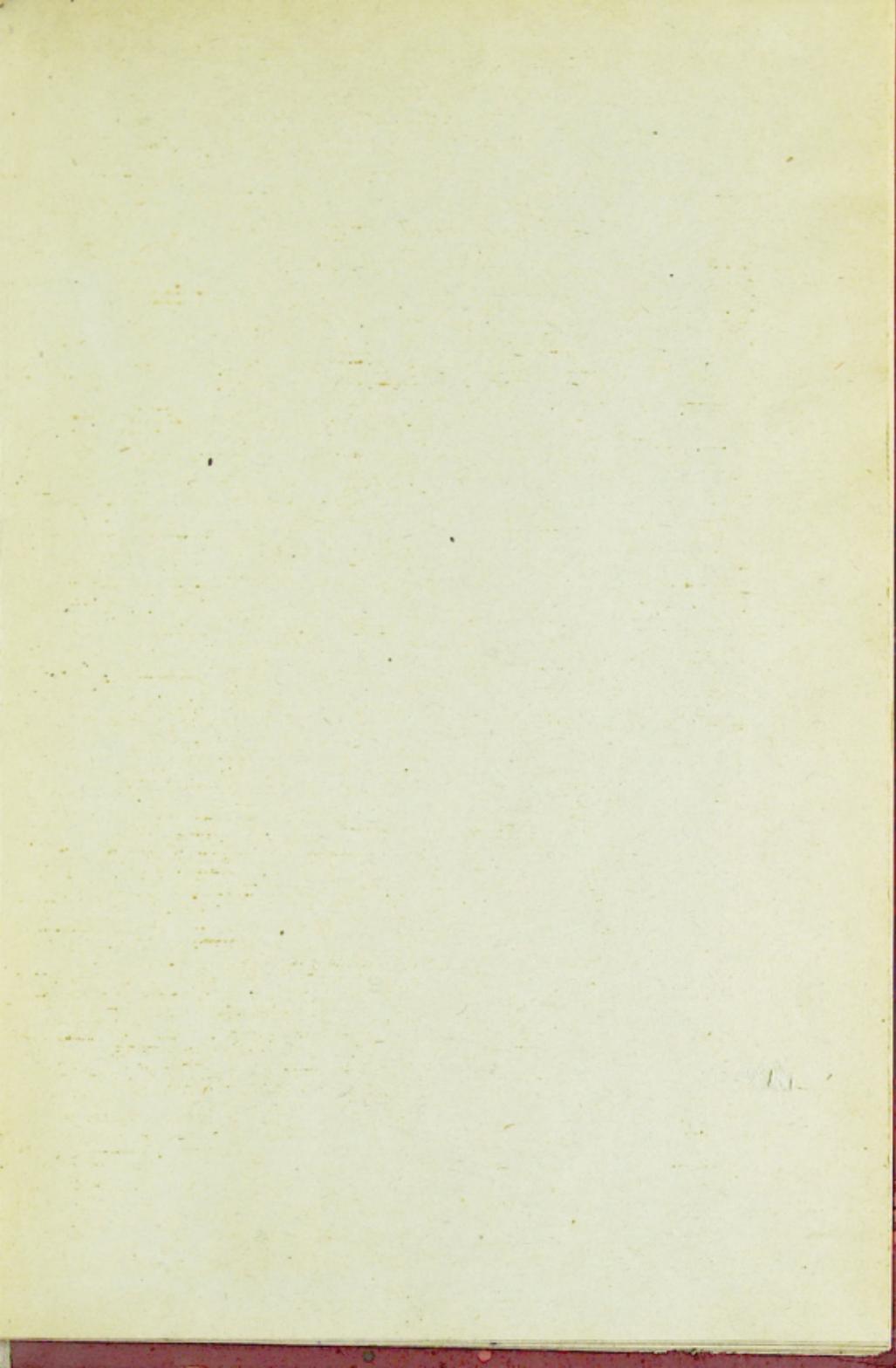
DR. P. SAHAK KOGIAN

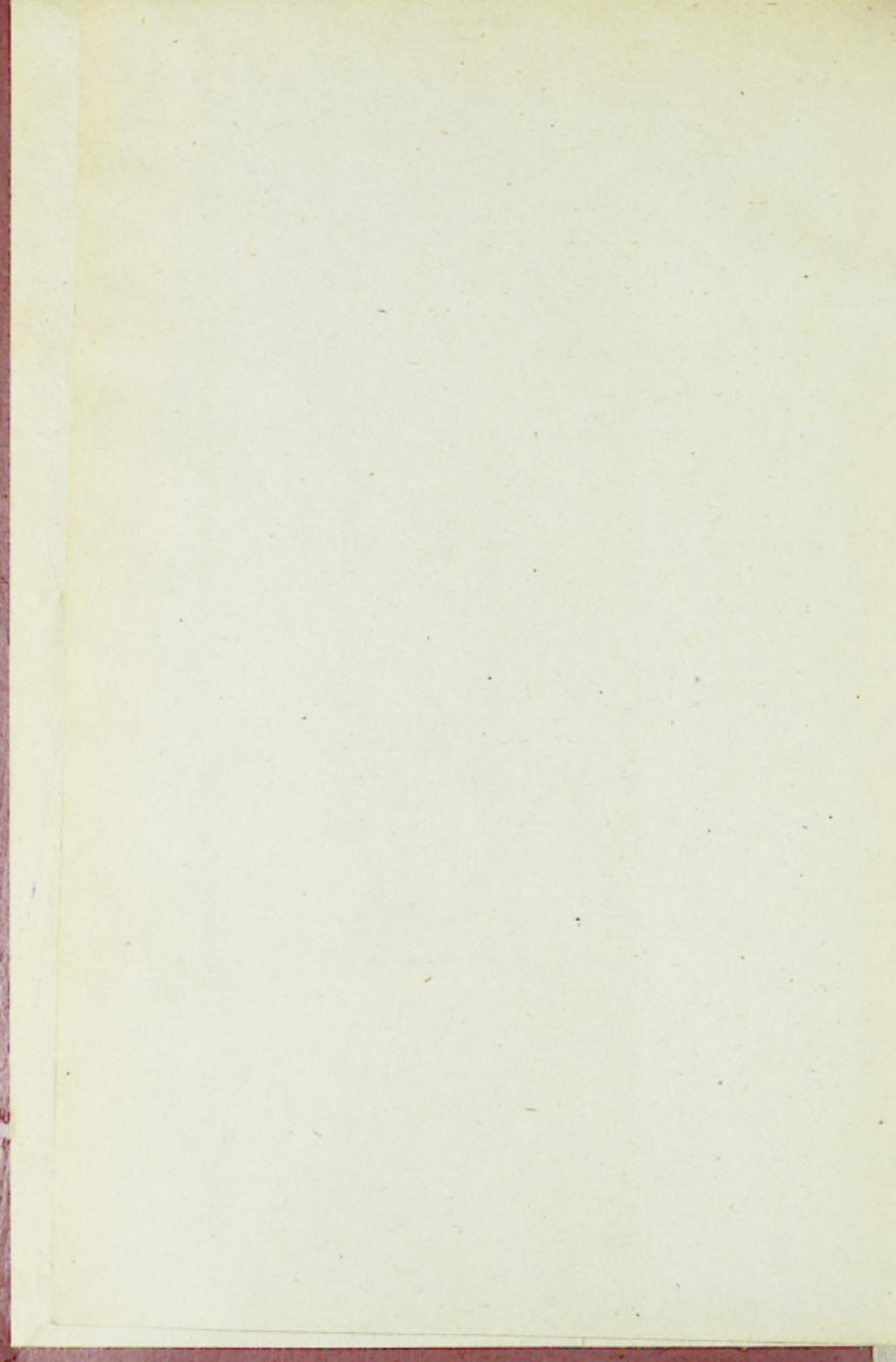
VIENNE

IMPRIMERIE DES PP. MECHITHARISTES

1928

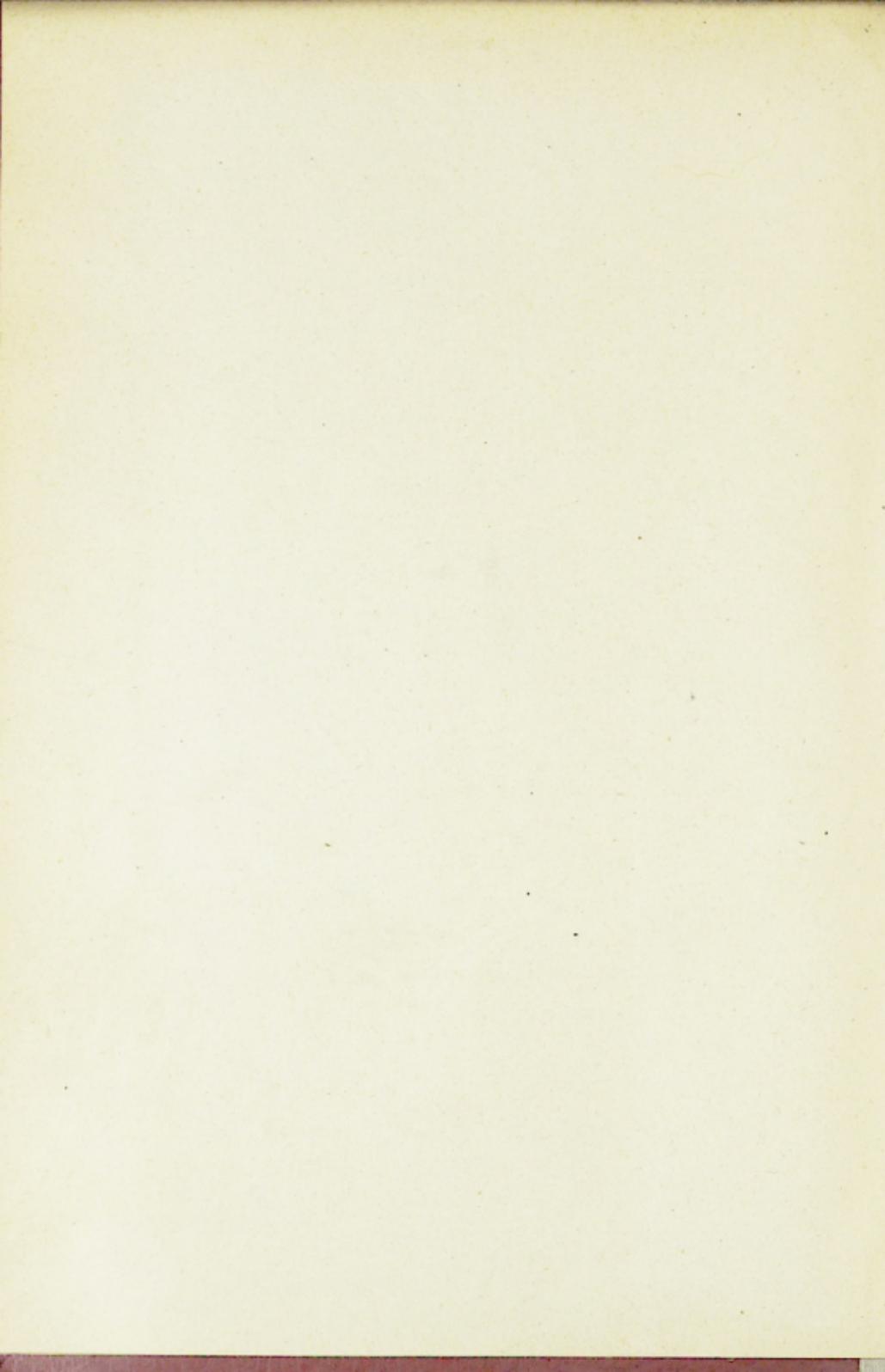

ELISÉE VARDAPET

QUESTIONS ET RÉPONSES SUR LA GENÈSE

27
k

ELISÉE VARDAPET

QUESTIONS ET RÉPONSES

SUR LA GENÈSE

USDP-9437 k 1981 P.

PUBLIÉES ET TRADUITES

PAR

LES RR. PP. N. AKINIAN ET DR. S. KOGIAN

MÉCHITHARISTES DE VIENNE

- A — No. 324, Fol. 240b—266b, Bibliothèque
des PP. Méchitharistes de Vienne.
- B — No. 99, Fol. 56a—73b, Bibliothèque des
PP. Méchitharistes de Vienne.

A $\frac{\text{III}}{435}$

AVANT-PROPOS

Les «Questions et réponses sur la Genèse», que nous publions ici, sont contenues dans le manuscrit No. 99 de la Bibliothèque des Pères Méchitharistes de Vienne, fol. 56a—73b, qui en attribue la composition à Elisée Vardapet. Le manuscrit a été écrit vers 1840 par Sérovbé Pétrossian, probablement à Edschmiazin.¹ Il y a des lacunes au commencement, au milieu et à la fin.

Le P. Akinian a trouvé dans le manuscrit No. 324 (ff. 240b—266b)² de la même bibliothèque, écrit en 1803, une autre copie de ce texte. Quoique dépourvu de tout titre, cet exemplaire, plus complet que le précédent, nous a été très utile pour l'établissement du texte³.

Enfin le P. Akinian a remarqué qu'il se trouve à Edschmiazin un manuscrit analogue à notre No. 324⁴: L'incipit est: «Question belle et utile du livre des créatures: Est-ce que les anges ont été créés avant la terre et les astres...?» Les derniers mots sont: «...et il est connu que l'Euphrate sort de la ville de Karin et que le Tigre coule des Kordonk⁵». Les questions LXIX à LXXVIII (ms. 324, ff. 263b—266b) sont omises dans ce manuscrit écrit à Alep par Petros Catholicos Carcaretsi (1602—1609).

C'est le P. Katherdjian qui le premier a remarqué l'importance des «Questions et Réponses sur la Genèse». Nous en avons trouvé une copie dans ses manuscrits, probablement d'après le No. 99. Le P. Dashian avait fait une autre copie du même manuscrit en vue de la faire imprimer; il l'a mise avec plaisir à notre disposition. Lorsque le P. Akinian eut trouvé le texte du No. 324, nous avons résolu d'éditer sans délai la pièce inconnue. Le travail a été partagé de la façon suivante: tandis que le P. Akinian se chargeait de l'établissement du texte, le P. Kogian en assurait la traduction française.

¹ Cf. P. J. DASHIAN, Katalog der armenischen Handschriften in der Mechitharistenbibliothek zu Wien. Vienne 1895, p. 370.

² Dans ce manuscrit les ff. 298—297 A ont été altérées et transposées. Il faut lire: 298 b, 297 ba, 299 a—b, 296 ab, 294 ba, 297 Aab, 299 a etc.

³ Cf. DASHIAN, op. cit. pp. 767—771.

⁴ KARINIAN, Մայր յուցակ ձեռագիր մատենից Գրադարանի Ս. Աթոսոյն Էջմիածնի. No. 449—498.

⁵ N. Marr, Сборникъ притчъ Вардана, Appendice, p. 18.

Les Nos 99 et 324 se terminent de même façon; toutefois l'intégrité de l'ouvrage reste problématique. On peut supposer qu'il y avait encore d'autres questions¹. Les numéros des questions ont été ajoutés par nous.

L'attribution de cet ouvrage à Elisée Vardapet repose uniquement sur le témoignage de notre manuscrit No. 99. Le contenu, la langue et le style des «Questions» présentent un caractère d'antiquité qui s'accorde bien avec l'attribution à Elisée (fin du Ve siècle).

On peut remarquer en outre qu'Elisée Vardapet a composé des travaux de ce genre. Cependant notre ouvrage est différent de son «Commentaire des Créatures» cité par Vardan Areveltsi († 1270) dans son Commentaire du Pentateuque; il diffère également de la composition philosophique dont le manuscrit d'Edschmiazin No. 202, écrit en 981, nous a conservé des fragments. C'est sur ce manuscrit qu'a été copié le No. 219 des Méchitharistes de Venise, d'où les fragments en question ont passé dans l'édition d'Elisée². Quoique ces fragments ne soient pas identiques à ces questions, ils ont toutefois des rapports avec elles.

Notre ouvrage occupe une place importante dans la littérature arménienne du Ve siècle: il est du plus haut intérêt aux points de vue littéraire et ethnographique. L'auteur pose des questions d'ordre cosmologique ou exégétique et tâche d'en donner la solution d'après les opinions contemporaines et dans un style clair.

En plusieurs endroits l'auteur nous rappelle le «Contre les Sectes» d'Eznik, qu'il connaît très bien. Il s'est servi en outre de Philon, d'Aristote, de S. Grégoire de Nysse, de S. Basile... etc... Les emprunts sont d'ailleurs indiqués par l'auteur lui-même.

Il est à souhaiter que l'on retrouve maintenant dans quelque bibliothèque et que l'on publie le «Commentaire des Créatures» d'Elisée Vardapet.

LES EDITEURS

¹ C'est ainsi que peut appartenir à nos «Questions» une question sans titre contenue dans le manuscrit des Méchitharistes de Venise Nr. 219, fol. 180: «Que signifient les mots: Toute chair corrompt ses voies sur la terre? Réponse: D'abord Dieu les accusa d'être devenus chair...» Cf. Sarghissian, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մխիթարեան Մասնադարանին ի վերահսակ, tome II, pp. 296 et 297.

² Եղիշէի վարդապետի Մասնադրութիւնը, Venise 1859, pp. 369—376.

ԵՂԻՂԷԻ ՎԵՐԳԵՊԵՏԻ ԵՐԵՐԵԱԼ

Ա. • ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Հրեշտակք յառաջ արարեալք են քան զերկինս եւ Fol. 240
vo
զուսուորս:

Պատասխան՝. — Ոմանք ի հարցն նախ ասեն արարեալ Աստուծոյ
զհրեշտակս քան զերկինս, վասն զի իմանալք են հրեշտակք եւ ոչ երևելիք
իրբեւ զերկինս եւ զուսուորս. եւ բերեն վկայութիւն ի Եօրայ զայն զոր
Աստուած ասաց առ նա թէ Եօրթամ եղեն աստեղք ամենայն հրեշտակք
իմ աւրհանցին զիս եւ զովեցին զիս մեծաձայնո Բայց այլք ընդ երկնի եւ
ընդ երկրի յաւուրն առաջնում զնեն զարարուած հրեշտակաց, ըստ այնմ
զոր Մովսէս զրէ, թէ Զվեց աւր արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր եւ
զամենայն որ ի նոսա, եւ յաւուր եւթներորդի հանգեաւ յամենայն զործոց
իւրոց զոր սկսաւ առնել Աստուած:

Le titre om A — 1. Dans B manquent les pages 7, 1—18, 5. || 5 յորս A ||
9 զ՛ A || 10 էերբորդի A.

• QUESTIONS ET RÉPONSES SUR LA GENÈSE

PAR ELISÉE VARDAPET

1re QUESTION. — « Les anges ont-ils été créés avant les cieux et les astres? Fol. 240
vo

RÉPONSE. — Quelques-uns des Pères disent que Dieu a créé les anges avant
les cieux, parce que les anges sont des esprits et non des êtres visibles comme
les cieux et les astres, et ils allèguent le témoignage du livre de Job¹. Dieu lui dit :
« Quand les étoiles furent créées, mes anges me louèrent et me glorifièrent à
haute voix ». Mais d'autres disent que la création des anges a été faite en même
temps que le ciel et la terre au premier jour, suivant ce qu'écrivit Moïse²: « Dans
six jours Dieu créa le ciel et la terre et tout ce qu'ils renferment et il se re-
posa le septième jour de toutes ses oeuvres que Dieu avait commencé à faire ».

¹ Job XXXVIII, 7. — ² Gen. II, 2.

Բ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Չի՞նչ է էութիւն հրեշտակաց, մարմին թէ անմարմին:

ՊՈՍՏՄՈՍՆՈՒ. — Վասն ասելոյն Դաւթի թէ Որ արար զհրեշտակս իւր ի հողմն եւ զպաշտանեայս իւր հրոյ. ոմանք մարմինս նուրբս եւ անաւար ետուն ամենայն աներեւութիցն: Բայց ճշմարիտ է անմարմինս զնոսս ասել. քանզի զանմարմնութիւն նոցին Դաւիթ յայտ կամեցաւ առնել երկրքումք նրբադոյն արարածովքն՝ հողմ եւ հուր զնոսս մակադրելով. զի եւ արարութիւնն այնու երեւի մեծ եւ աննախանձ, թէ ոչ միայն մարմնաւորս, այլ եւ անմարմինս ետեղծ: Բայց զայն զիտեւ արժան է, թէ յորժամ առաքինն, մեկնին անտի ուր էինն:

Գ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Թէ վասն մարդկան արարեալ պարտ իցէ իմանալ զհրեշտակս:

ՊՈՍՏՄՈՍՆՈՒ. — Եւ ոչ երբեք. այլ որպէս մարդիկ ի փառս Աստուծոյ. ասկայն աստուածայնոց պարգեւայն իբր միջնորդք եղեալ նոքա՝ սպասաւորեալ մատակարարն զնորհն ի մարդիկ, որպէս ի մարգարէսն եւ յարդարսն ի նախնուսն, եւ յառաքեալսն ի վերջնուսն. մանաւանդ յորժամ ի մեր բնութենէս մարդացելոյն երկիր պազին ամենայն հրեշտակք, յայնժամ նորոյ

5 աներեւոյթից A զնոսայ A || 6 երկրքումք] Բ A || 17 նորս A:

II° QUESTION. — Quelle est l'essence des anges: Corporelle ou incorporelle?

RÉPONSE. — Parce que David a dit: «Qui transforme ses anges en vent, et ses ministres en feu [ardent]», — quelques-uns attribuèrent des corps subtils et ténus à tous les êtres invisibles. Mais il est plus conforme à la vérité de les dire purs esprits, parce que David voulut manifester leur spiritualité par les deux créatures les plus subtiles en les appelant vent et feu. Car la création aussi apparaît par là grande et sans rivale, en ce que Dieu ne créa pas seulement des corps mais aussi de purs esprits. Cependant il faut savoir que, lorsqu'ils sont envoyés, ils quittent l'endroit où ils étaient.

III° QUESTION. — Est-ce que les anges doivent être considérés comme ayant été créés pour les hommes?

RÉPONSE. — Nullement, mais pour la gloire de Dieu, ainsi que les hommes. Cependant, comme médiateurs des dons de Dieu, en obéissant ils dispensent la grâce aux hommes, par exemple aux prophètes et aux justes aux premiers temps, et aux apôtres, dans les derniers temps. Particulièrement lorsque tous les anges eurent adoré celui qui était devenu homme d'après notre nature, dès lors

խորհրդոյս պաշտանեայք եղեալ սպասուորէին փրկութեանն եւ ժառանգողացս զնոյն շնորհս. որպէս Պաւղոս ասէ. Հողիք են որ առաքին ի սպասուորութիւն վասն այնոցիկ որ ժառանգելոց են զփրկութիւնն:

Գ. ՀԵՐՈՈՒՄՆ. — Վասն զի թէ ի վերոյ քան զհաստատութիւնս իցէ
 5 րնակութիւն հրեշտակաց:

ՊԵՏՏՈՒՆՆԻ. — Եւ ի վերոյ են եւ ի ներքոյ եւ խառն ընդ մարդկան
 յաղհանութիւն եւ ի պահպանութիւն նոցին առաքեալ, ըստ այնմ թէ.
 Եղ զսահմանս ազգաց ըստ թուոյ հրեշտակաց Աստուծոյ. եւ Տէրն ասէ թէ.
 Հրեշտակք նոցա տեսանեն զԷրեսս Հաւր իմոյ. եւ նահապեան Յակոբ ասէ.
 10 Հրեշտակ իմ որ պահէ զնս ի մանկութենէ իմմէ, եւ վասն Պետրոսի յորժամ
 ի բանդէն ելեալ զդուրս տանն բախէր, որ անդ կային ասէին. Հրեշտակն
 Պետրոսի է. եւ Պաւղոս ասէր թէ. Յայսմ զիշխրի երեւեցաւ ինձ հրեշտակ
 նորա. եւ այսպէս ամենայն ազգի եւ եկեղեցւոյ եւ անձին հրեշտակ իմանամք
 15 տակս ասն վարիչս. եւ կէպք ի ներքոյ երկնից հրեշտակս սպասուորս ասեն.

6 վեր A հրեշտակ A || 10 իմ A || 13 եկեղեց A || 15 ներք A.

en devenant ministres du nouveau mystère, ils entraient au service de la Rédemption et de nous-mêmes, héritiers de telle grâce. Selon ce que dit S. Paul: «Ils sont des esprits qui sont envoyés en service pour le bien de ceux qui doivent recevoir l'héritage du salut».

IVe QUESTION. — Est-ce que l'habitation des anges est au-dessus du firmament?

RÉPONSE. — Les anges sont au-dessus aussi bien qu'au-dessous du firmament, ils sont mêlés aux hommes, envoyés à leur aide et préposés à leur garde, suivant qu'il est dit: «Il fixe les limites des nations d'après le nombre des anges de Dieu». Et notre Seigneur dit: «Leurs anges voient la face de mon Père». Et le patriarche Jacob dit: «Mon ange qui me garde depuis mon enfance». Et au sujet de Pierre, lorsque, délivré de la prison, il frappait à la porte de la maison, ceux qui y étaient, disaient: «C'est l'ange de Pierre». Paul disait aussi: «Dans cette nuit son ange m'apparut». Ainsi nous apprenons que Dieu a institué des anges gardiens pour chaque nation, chaque église et chaque homme. Il y en a même qui disent, que ce sont les anges qui dirigent les créatures qui se meuvent. Quelques-uns disent que les anges sont des ministres au-dessous des cieus, et d'autres disent que les gardiens des

¹ Hebr., I, 4. — ² Deut. XXX, 8. — ³ Mat. XVIII, 10. — ⁴ Gen. XXXVIII, 6. — ⁵ Act. Ap. XII, 15. — ⁶ Act. Ap. XXVII, 23.

եւ այլք դժոխաց տարտարոսին հրեշտակս պահապանս ասեն, ի Յայնու թննէն
 Յոհանու առեալ: Այլ մարդկան շուրջ կացեալ եւ մերձ այն ստոյգ է, որ
 եւ զգործս միշտ յականեն եւ առաջի Աստուծոյ յիշատակեն. որպէս Ղուդո-
 մայեցւոցն բողոքեցին նոցին հրեշտակքն, եւ ընդ Կուռնելիոս ասէր իւր հրեշ-
 տակն. Աղաւթք քո եւ ողորմութիւնք յիշատակեցան առաջի Աստուծոյ:

A
 Fol. 342
 70

Ծ. ՀԱՐՑՈՒՄՍ. — * Վասն զի թէ հրեշտակաց եւ դիւսց եւ մարդկան
 հոգւոց մի՞ բնութիւն է թէ այլեւայլք:

Պատասխան. — Բազումք յառաջնոցն այլեւայլ բնութիւն ասացին. որ
 աստուածեղէն յԱստուծոյ էութիւնէն դնեն զհոգիս՝ մեծ ասն քան զհրեշ-
 տակս զմարդկային հոգիս, ինչ այլ զհրեշտակս մեծ ասն քան զմարդկային
 հոգիս՝ հայեցեալք յասել մարդարէին. Հզաւք են զաւրութեամբ ասնել զկամս
 Աստուծոյ, եւ թէ. Փղքր ինչ խոնարհ արարեր զնա քան զհրեշտակս քո: Եւ
 ոչ իմանան թէ զայս վասն մարմնոցն ասէ որ լծակցի հոգւոցն, զի հրեշտակք
 լոկ հոգիք են. վասն որոյ ստոյգ այն է՝ ոչ ի վեր համարել զհրեշտակս քան
 զհոգիս, եւ ոչ խոնարհազոյն քան զնոսս, այլ ըստ Տեառն ասելոյն զիտել:

‡ զսոգոմայեցւոցն A || 7 հոգոյ A || 8 բազում A || 10 զմարդկային A իսկ — հոգիս
 om A || որ om A || 13 հոգոյն A — որոյ A:

enfers sont des anges, et ils citent l'Apocalypse de Jean¹. Mais ce qui est certain, c'est qu'ils sont autour et près des hommes; ils observent toujours nos actions et les rappellent devant Dieu. Ainsi les anges des Sodomites les accusèrent, et l'ange de Corneille lui disait²: «Tes prières et tes aumônes ont été rappelées devant Dieu».

A
 Fol. 242
 70

V° QUESTION. — * Est-ce que les anges, les démons et les âmes des hommes ont une même nature ou bien est-elle différente?

RÉPONSE. — Beaucoup parmi les anciens ont affirmé que leur nature était différente. Ceux qui prétendent que les âmes sont divines et tirent leur origine de l'essence de Dieu, disent que les âmes des hommes sont supérieures aux anges. D'autres prétendent que les anges sont supérieurs aux âmes humaines, prenant en considération cette parole du prophète³: «Ils sont forts en puissance pour accomplir la volonté de Dieu»; et encore⁴: «Tu as fait les hommes un peu au-dessous de tes anges». Mais ils ne comprennent pas qu'il a dit cela à cause du corps qui est uni à l'âme, tandis que les Anges sont de purs esprits. C'est pourquoi il est certain qu'il ne faut pas supposer les anges supérieurs aux âmes, ni inférieurs à elles, mais il faut s'en tenir à la parole du Seigneur⁵: «Les fils de Dieu sont égaux aux anges, car ils sont les fils de la résurrection». Quant aux anges

¹ Apoc. IX, 11. — ² Act. Ap. X, 4. — ³ Ps. CII, 20. — ⁴ Ps. VIII, 6. — ⁵ Luc. XX, 86-

Հաւասար հրեշտակաց եւ որդիք Աստուծոյ, զի յարութեան որդիք են: Իսկ հրեշտակք եւ զեւք մի բնութիւն են, թէպէտ ի պատուոյ անկան նոքին:

2. ՀԱՐՑՈՒՄՍ. — Եւ թէ մի բնութիւն ամենայն երկնայնոցն, ընդէ՞ր ի բազում անուան կոչին՝ աթորք, սերորէք, եւ այլն:

ՊԵՏԵՍՅԱՆ. — Արդարեւ են ինն դասակարգութիւնք, այլ այն ոչ եթէ բնութեանց ինչ նշանակիչք են, այլ պատուոյ եւ իշխանութեան. որպէս երկրաւորս թագաւորութեանս ոմն իշխան է եւ ոմն ղէնտոր եւ այլ ոմն հազարապետ եւ ոմն հեռեւակ եւ այլք այլ ինչ. եւ ոչ վասն զի պէսպէս դործակարութիւնք իցն՝ այլ եւ այլ * բնութիւնք են, զի բնութիւն մի է A
Fol. 242
vo

10 մարդն զոյ ամենեցուն: Ըստ նմին աւրինակի եւ անդ բնութիւն մի է ամենեցուն հրեշտակացն, այլ պատիւ զանազան. զի ոմն է հրեշտակ սպասաւոր դոյով ի վերուստ իջեալ պարզեւացն ի մերս եկեղեցի. եւ ի վերոյ քան զնոսս հրեշտակապետքն զղլխաւոր պատիւ ունելով հրեշտակացն. եւ ապա ի վերոյ նոցին պետութիւնքն վհազոյն նոցունց, եւ ի վերոյ զաւրութիւնքն

15 բաւական լեալ ըստ զաւրութեան ի գործ իւրեանց. եւ հինգերորդ տէրութիւնք. եւ վեցերորդ իշխանութիւնք, զվերազոյն իշխանութիւն ունելով, եւ թերորդ սերովէքն, որ թարգմանին կիդիչք կամ ջեռուցիչք. ութերորդ

2 պատու A || 4 բազումս -- անուան A || 7 զենվոր || 15 հինգերորդ A.

et aux démons, ils sont de la même nature, quoiqu'ils (les démons) soient déchus de la gloire.

VIe QUESTION. — Si tous les êtres célestes sont de la même nature, pourquoi les désigne-t-on sous plusieurs noms: Trônes, Séraphins etc.?

RÉPONSE. — Il y a en réalité neuf ordres, mais ils ne sont pas basés sur des différences de nature, mais plutôt sur des degrés de gloire et de pouvoir. Ainsi dans le royaume d'ici-bas l'un est prince, un autre soldat, un troisième chiliarque et un autre fantassin et d'autres chargés d'une autre fonction. Ce n'est pas parce que les charges sont différentes que les * natures sont différentes; la nature au contraire est unique, car tous sont des hommes. — Ainsi les anges ont tous la même nature, mais ils sont différents en honneurs. Car, un tel est un ange, descendu du ciel et préposé à notre église, par exemple, comme ministre des dons; au-dessus des anges se trouvent les archanges supérieurs en honneurs aux anges; au-dessus des archanges les Dominations qui leur sont supérieurs; au-dessus des Dominations les Vertus qui ont une puissance suffisante pour leur opération; en cinquième lieu les Puissances; en sixième lieu les Principautés, qui ont une puissance supérieure; en septième lieu les Séraphins, dont le nom signifie «brûlants ou échauffants»; en huitième

A
Fol. 242
vo

¹ Col. I, 16. Eph. I, 21.

քերովքէքն. որ կոչին յաճախ դիտութիւն կամ հեղու մն իմաստութեան. իններորդ աթոռք, յոր առաւել հանգուցեալ են կամքն Աստուծոյ: Եւ որք այսպիսի պատուով զանազանեալ են՝ նորին էութեամբ եւ բնութեամբ մի են: Իսկ զնշանակմն՝ թեւաւորս երեւեալ զնոսա, եւ առիւծ եւ արծիւ եւ եզն, ափն եւ հուր եւ հողմ եւ ամպ եւ այլ այսպիսիք, ոչ թէ այսպիսիք են մարմնատեսակ կերպարանաւք, զի անմարմինք են, այլ ձեւանան ի ներգործութիւնն իւր * եանց ի տեսիլ մարդկան: Զի թէ յաւիտեան մարմին նոյն այսպիսի երեւոյթս ստեղծանեն աստուածաբան մարդաբէքն, որչափ եւս առաւել զհրեշտակս իմանալ արժան է, վասն պիտոյից ժամանակին եւ ակտողացն կարողութեան յայնպիսի կերպս փոխեալ. առիւծ զարմատութեան արիութիւնն յայտնելով զնոցին, եւ եզն՝ զզաւնութեան, եւ արծիւ եւ վեցթեւեան՝ վասն վերաթռիչս զոյ յաստուածայինսն, եւ այսպիսի ձեւակերպութեամբ: Եւ որ ի սոյն յարին՝ բնութեամբ անմարմինք են եւ անձեւ միապէս ամենեքին, եւ կենդանիք են:

Է. Հարճոռս. — Ամենայն գիւացն ազգ մի՞ բնութիւն են, թէ ոմանք անմարմինք եւ ոմանք նուրբ մարմին:

Պատասխան. — Ամենեքեան միապէս անմարմինք են:

3 պատու A || 12 յաճախն A || 16 ամենեքեան A.

lieu les Chérubins qui s'appellent souvent science ou effusion de sagesse; en neuvième lieu les Trônes, sur lesquels la volonté de Dieu se repose le plus. Et ceux qui sont différenciés par de tels honneurs sont en essence et en nature identique. Quant à leurs apparitions symboliques, avec des ailes, sous la forme de lion, aigle, bœuf, œil, feu, vent, nuage et autres semblables, ce n'est pas qu'ils soient tels en vertu de formes corporelles, puisqu'ils sont incorporels, mais c'est qu'ils prennent ces formes pour remplir leur office * quand ils se montrent aux hommes. Car si tout en restant toujours chair les divins prophètes produisent ces mêmes apparitions, à combien plus forte raison doit on comprendre que les anges, en raison des nécessités du temps et des facultés de ceux qui les voient, se soient changés en ces formes. En lion, pour manifester la force de leur courroux, en bœuf (pour manifester la force) de leur sagesse, en aigle et en oiseau à six ailes parce qu'ils volent dans les hauteurs au sein des choses divines, et tout ceci par configuration. Mais ceux qui s'attachent à cette même (configuration) sont par nature incorporels et tous également sans forme tout en étant des êtres vivants.

VIIe QUESTION. — Tous les démons sont-ils de la même nature, ou sont-ils les uns incorporels et les autres doués d'un corps subtil?

RÉPONSE. — Tous les démons sont incorporels de la même façon.

Ը. ՀԵՐՅՈՒՄՅ. — Ապա ընդէջր ոմանք ի նոցանէ ուտեն եւ ըմպեն եւ ընդ կանայս խտոնակին, եւ երգս եւ եղանակս երգեն. որ եւ բազումք զձայնն լուեալ են եւ քաջ կոչեն զնոսա մարդիկ:

ՊԵՏԵՍՊԵՏՅ. — Այն ինչ զի ամենայն դեւք անմարմինք են, յայտնի է. քայց զի յերեւոյթ զան՝ ոչ վասն այնորիկ զնոսա մարմին պարտ է համարել. քանզի եւ հրեշտակք ՚ի է- ի ձեւ մարմնոց երեւեցան այլ չեն մարմինք. սոյնպէս եւ դեւք երեւին առ աչաւք, այլ մարմին եւ ոսկերս ոչ ունիցին որպէս Բրիստոս ասաց, * ի մտանէն ի վերնատունն, յորժամ զնա այնպիսի ինչ համարէին աշակերտքն ողի տեսանել. եւ առ այս երեւելով՝ զամենայն ինչ երեւոյթս առնեն եւ ոչ ձջմարտիւ. քանզի ոչ ուտեն եւ ոչ ըմպեն, որոց եւ ոչ է մարթ ընդ կանայս ամուսնանալ, եւ ի նոցանէ ծնունդ չինել. քանզի որ անմարմին է, նոյն եւ աներմ է. զի սերմ մարմնաւորաց է եւ ոչ անմարմնոց. որոց եւ ոչ ծնունդ զոյ եւ ոչ մահ. զի արարիչն Աստուած անմահութիւն շնորհեաց հրեշտակաց եւ զիւաց եւ մարդկան ոգւոց, եւ յետ 10 յարութեանն հողոց եւ մարմնոց: Եւ զիւաց ոչ զոյ աճումն եւ ոչ ծախումն, այլ մարմնաւորաց՝ ծննդեամբ աճիլ եւ մահումբ պակասիլ: Ստեւ այլ արա-

A
Pol. 243
70

2 որք A || 3 լվեալ A || 5 դ.սին A || 6 թէեւ om. A — մարմն A — այլ om. A || 13 դ. A || 14 մարդկան ոգոց A || 15 հողոց A:

VIIIe QUESTION. — Alors, pourquoi quelques-uns d'entre eux mangent-ils, boivent-ils, s'unissent-ils à des femmes, et chantent-ils des chansons et des mélodies? Plusieurs ont même entendu leur voix et les hommes les appellent *K'atchik'* (braves).

RÉPONSE. — Que tous les démons soient incorporels, c'est évident. Il ne faut pas les croire corporels à cause de leurs apparitions. Car les anges eux aussi, bien qu'ils aient apparu sous forme de corps, ne sont pas corporels; ainsi les démons apparaissent aux yeux, mais ils n'ont ni corps ni os, selon l'expression de N. S. J. C. * lorsqu'il entra au cénacle et que les apôtres crurent 15 voir un fantôme¹. Ils ne font tout que par apparence et en apparaissant aux yeux et non en réalité; car ils ne mangent et ne boivent pas; ils ne peuvent même pas s'unir à des femmes et engendrer par elles, parce que celui qui est incorporel, est aussi sans sperme. Le sperme est aux êtres corporels et non aux êtres incorporels, qui n'ont ni naissance ni mort. Dieu le créateur a accordé l'immortalité aux anges, aux démons, aux âmes des hommes, et, après la résurrection, aux âmes et aux corps. Les démons n'ont pas de croissance et de décroissance, mais ce sont les êtres corporels qui croissent par la naissance et décroissent par la mort. Il n'y a pas

A
Pol. 243
70

¹ Luc. XXIV, 87.

բաժ ոչ գոյ որ ի կերպս կերպս փոխիլ կարէ, ոչ վիշապք զոր ասեն, եւ ոչ պայք, բայց հրեշտակք եւ դեւք:

Թ. ՀԱՐՑՈՂՄՆ. — Ապա զհարդ է զի բազումք ասեն, թէ քաջք զպատերազմունս մղեն, եւ զորս երէնց որսան, եւ զարմօխս ի կալոցն կրեն, եւ զգինիս ի հնձանաց առնուն, եւ վիշապք զտոհմականս անդէնց ծծեն, եւ յորով մարդիկ տեսեալ են զն վիշապ վերանայր յերկրէ յերկինս:

A
Fol. 244
70

ՊԱՏՄՍՏԱՆԻ. — Այսպիսի յիմարութեամբ լցեալ է երկիր. * միթէ արժան է զայսպիսեաց ասացողն քրիստոնեայ կոչել, եւ կամ բնաւին առ մտաւորս ունել: Ոչ քաջ լեալ է եւ ոչ վիշապ. վիշապդ անուն բառ է. զի որ ինչ յերկրի մեծ լինի՝ վիշապ ասեն ըստ Գրոց, թէ Դու փշրեցեր զգլուխ վիշապին ի վերայ ջուրց եւ ետուր զնա կերակուր զաւրացն Հնդկաց. որ նշանակէ զՓառաւոն փշրեալ ի Կարմիր ծովն, եւ զէն եւ զարդ նոցա յայլեացն յերբ ծովուն գտեալ, եւ ի ձեռն լաւորդացն ի խորսն անկաւ յաշխարհն Հնդկաց. նա էր վիշապն, որպէս մարդ մեծանձնեայ եւ յաղթանդամ ասի: Եւ թէ ուղիւ է զոր ասեն ցորեան եւ զինի առեալ զիւացն, սակայն ոչ ուտեն եւ ոչ ըմբեն:

2 պայք] պք A || 3 որ զի A || 4 դարմօխս A || 5 ծծեն A || 8 քրիստոնեա A || 11 վերա A || 12 նոց A || 14 մեծանձեա A — ուղեղ A:

d'autres créatures qui puissent se transformer en différentes formes, que ce soient des dragons, comme on le raconte, ou des fantômes; il n'y a que les anges et les démons.

IXe QUESTION. — Alors pourquoi plusieurs racontent que les K'atchk' font la guerre, qu'ils vont à la chasse des bêtes fauves, qu'ils enlèvent les céréales des aires, prennent le vin des pressoirs; que les dragons sucent les produits du gros bétail; et que plusieurs hommes ont vu un dragon s'élevant de la terre au ciel?

A
Fol. 244
70

RÉPONSE. — La terre est remplie de pareille folie. * Est-il convenable d'appeler chrétiens ceux qui disent de telles choses ou même de les considérer absolument comme raisonnables? Il n'y a eu ni K'atchk' ni dragons. Le nom dragon (arm. *vichap*) est un mot; ce qui est grand sur la terre, on l'appelle dragon d'après les Écritures¹: «Tu écrasas la tête du dragon sur les eaux et tu le donnas à manger aux guerriers Indiens», ce qui signifie que Pharaon fut écrasé dans la mer rouge, et que les armes et les ornements des Egyptiens une fois hors des flots furent trouvés sur le bord de la mer et tombèrent dans l'abîme, destinés à la main des plongeurs, au pays des Indiens. Il n'était le dragon que comme on le dit d'un homme corpulent et gigantesque. Même s'il était avéré que les démons prennent du blé et du vin, il resterait qu'ils ne mangent ni ne boivent.

¹ Ps. LXXIII, 14.

եւ ոչ ի տեղոյն շարժեն զերան, այլ երեւոյթս իմն տան: Միթէ հրեշտակքն զոր մատուցանելին նոցա կերակուր որպէս Մանուէ եւ Գեղէոն, կերսն. անմարմնոյ բնութիւն զնորդ կերակրի զմարմնական կերակուր. դեւք լով երեւոյթս տան:

5 Ժ. Հըրզոռոս. — Իսկ ընդէր ապա ասն ոմանց տեսեալ քաջաց եւ վեշտպաց տաճարս եւ բնակութիւնս ի լերինս բարձունս, ուր եւ զԱղեքսանդր կոչեալ ունին ի Հոմ, եւ զԱրտաւազդ Հայոց Թագաւոր ի Մասիս եւ զԵրուանդ ի զեսս եւ ի մուլլս:

Պըստոստոս. — Ո՛չ Աղեքսանդր կայ կենդանի ի կապանս եւ ո՛չ Արտաւազդ
 10 եւ ո՛չ այլ որ յառաջնոց անտի. զն յորդւոց մարդկան Յնովք * եւ Եղիա միայն կենդանիք են, այլ ամենեցուն զմահ ճաշակեալ է: Բայց մոլորութիւն զիւաց խորեաց զիտպաշտան Հայոց ի ձեռն քրմացն, որք ասէին Թէ զԱրտաւազդ ոմն Հայոց Թագաւոր վեշտպք արգելեալ են կենդանի ի Մասիս լեռան, եւ նա ելանելոց է եւ զաշխարհ ունելոց. եւ ոմն մի յանմտաց որ ունէր զԵղիանու-
 15 թիւն Հայոց՝ զարհուրեալ հարցանէր զզոճապատումս զիւացն եւ զկախարդսն, Թէ Երբ ընի Արտաւազդայ ելանել ի կապանաց, եւ նոքա ասացեալ. Թէ ոչ կամիս զեւանելն նորա ի կապանացն՝ հրաման տուր ընդ ամենայն աշխարհս

A
 Fol. 244
 70

1 տեղոյն A — իմն ի A || 6 զարեկանդր A || 7 հայոց || 9 զարեկանդր կա A || 10 յորդւոց A || 12 հայոց ոմ A || 13 հայոց A || 16 արտաւազդս ելանէ A.

Ils ne transportent pas les objets, mais ils en offrent l'apparence. Est-ce que les anges mangèrent les mets qu'on leur offraient, comme Manassé et Gédéon? Comment une nature incorporelle pourrait-elle être nourrie par des aliments corporels? Les démons n'en offrent que l'apparence

Xe QUESTION. — Pourquoi alors dit-on que quelques-uns ont vu les temples et les habitations des K'atchk' et des dragons sur de hautes montagnes où ils détiennent, par exemple, Alexandre à Rome, Artavazd, roi des Arméniens, dans Masis, et Ervand au milieu des fleuves et des ténèbres.

RÉPONSE. — Ni Alexandre n'est vivant dans les fers ni Artavazd ou quelque autre des anciens. Parmi les enfants des hommes il n'y a de vivants qu'Enoch * et Élie. Tous les autres ont goûté la mort. Mais l'erreur des démons
 a trompé les Arméniens idolâtres par les prêtres des idoles qui disaient que
 les dragons ont détenu vivant un certain Artavazd, roi des Arméniens, dans
 la montagne Masis, et qu'il en sortira et conquerra le monde. L'un des insensés qui tenait le pouvoir des Arméniens, terrifié, demandait aux devins des démons et aux sorciers: «Quand Artavazd sera-t-il délivré des fers»? Ils répondirent: «Si tu ne veux pas qu'il soit délivré des fers, ordonne dans tout

A
 Fol. 244
 70

Հայոց դարբնաց, որ ի նաւասարդի աւր ամենայն դարբին կանաւ դովէ ի վերայ սալի իւրոյ, եւ երկաթք Արտաւազդայ անդրէն հաստատին: Ջնոյն հրաման կատարեն այժմ ամենայն դարբինք՝ ի նաւասարդոջ կանաւ զսալ հարկանեն: Որպէս զայս ստութիւն արձանացոյց սատանայ յաշխարհ, նոյնպէս եւ վիշապ՝ որ է աւձ մեծ, առ աշաւք մեծ ցուցանէ, զի ահագին երեւեալ՝ 5 մարդիկ ի պաշտաւն առնիցեն զաւձն, որպէս եւ արարին Բաբելացիք եւ Նլադացիք՝ զվիշապ աւձն պաշտեցին եւ յարարէն հեռացան: Սոյնպէս եւ ինքեանք դեւքն ջորիք եւ էջք երեւին ի կալ՝ կրել ցորեան եւ զինի եւ

^A Fol. 245 70 * արագ արագ վազ առնեն երեւութիւք ի դաշտս իբր թէ որսան. սուտք ամենքեան:

ԺԱ. ՀԱՐՏՈՒՄՆ. — Եւ ընդէր սպա Սասյի ասէ. Անդ դեւք կաքաւեցեն. եւ Մովսէս ասէ. Մտանէին որդիքն Աստուծոյ առ դստերս մարդկան եւ ծնանէին հսկայքն. ուստի առեալ եւ վարդապետաց ի բանս իւրեանց յիշեն զքանն՝ յաւեժահարսունս կոչելով. եւ Փիլոն երբայցի զանմարմինսն ասէ մտեալ առ կանայսն:

ՊԱՆՍՄՈՒՄՆ. — Ի միտ սու զգաւրութիւն Դրոց յաղազս աւրինակի. եւ զայլ ինչ իրս ի յայտ ածելոյ Գիլն սովորութիւն ունի յիշել զոր հասարակաց

1 Հայո Ա || 2 վերս Ա — արտաւազդա Ա || 3 դարբին Ա — նաւասարդոջ Ա || 4 հարկանէ-սատանս Ա || 11 ծոսի Ա || 14 երբայցի Ա || 17 ածելո Ա:

le pays des Arméniens que tous les forgerons battent l'enclume au martelet le jour de l'an, et ainsi les fers d'Artavazd se fixeront de nouveau». On accomplit maintenant encore cet ordre; tous les forgerons battent l'enclume au martelet le jour de l'an. De même que le démon a remis en honneur ce mensonge dans le monde, il fait paraître gigantesque le dragon, qui est un grand serpent afin que semblant terrible, les hommes adorent le serpent, ainsi que le firent les Babyloniens et les Hellènes, qui adorèrent le serpent dragon et s'éloignèrent du Créateur. Ainsi en est-il de tous ces contes mensongers que les démons apparaissent sous forme de mulets et ânes dans l'aire pour enlever du blé et du vin et qu'il vont par * bonds rapides à travers les champs en faisant mine de chasser.

^A Fol. 245 70 XIe QUESTION. — Pourquoi alors Isaïe dit-il: «Les démons y danseront»; et Moïse²: «Les enfants de Dieu épousèrent les filles des hommes et il en naquit des géants»; pourquoi les docteurs mentionnent-ils dans leurs homélies les K'atohk', en les appelant nymphes; et Philon l'Hébreu dit il que des incorporels épousèrent des femmes?

RÉPONSE. — En ce qui concerne ces exemples, il faut saisir le sens (la force) des Écritures. Les Écritures, pour manifester une autre chose, ont l'habitude

¹ Is. XIII, 21. — ² Gen. VI, 4.

մարդիկ ընդհերալք խաւսին. որպէս Դաւիթ զանկրատ մարդ նշաւակել կամե-
 լով զունայն համբաւն զոր կայ առ մարդիկ ի մէջ առնու, զոր ասնն թոպիւս
 գոլ եւ երթեալ թոպէ եւ զան արտաքս յորջնցն աւձքն յերդումն նորա.
 եւ իժն ի լսել զձայն թոպչին՝ բերէ զտուտն. խնու զականջն, զի մի լուիցէ զձայն
 5 թոպին. կամ զոր Սողոմոն ասէ. Թէ հարցէ (աւձ) ի թոպին ոչնչ է առաւել (ու-
 թիւն) թոպչին. միթէ հաւատային նոքա թոպիչ գոլ, կամ աւձն լսէր թէ եկ ար-
 տաքս՝ չմեղանչեմ՝ քեզ, վկայ Աստուած, զաւաղան Մովսէսի, այս ինչ, այն
 ինչ. ոչ են այս ծաղրականք: Արդ որպէս սոքա վասն կարգի զըուցայն իւրեանց
 եւ զայս եւս անուն ի մէջ բերին, նոյնպէս Նսայի՝ զաւերս Բարեւոնի յիշելով ^A Fol. 24b
 10 զսովորութիւն բանիցն առնու ի մէջ թէ վասն առաւել աւերակին՝ զիւսաց
 լինի վազար. նաև Տէրն զայս ասէր, թէ. Շրջին դեւքն ընդ անջողի տեղին
 ինպրեւ հանգիստ: Բանգի յամայացեալ տեղիս առաւել երեւին նոքա. զի եւ
 յանսպասուած ի բարեաց հողիս միշտ բնակին: Այլ եւ ուր երեւին՝ առ
 աշաբ է եւ ոչ խկապէս: Եւ զի Նսայի ոչ ճշմարիտ երեւումն ասէ զնոցայն
 15 կամ մարմնաւոր հարսանիս առնել եւ կարաւել՝ յայտ անտի է, զի եւ յուշ-

4 բեր A զի եւ A || 6 հաւատարմ A || 12 յամայացեալ A || 14 եստի A :

de mentionner ce dont les hommes parlent généralement. Ainsi David¹ voulant ridiculiser l'homme incorrigible se sert de la fable qui circule parmi les hommes. On dit qu'il y a des enchanteurs et qu'ils récitent leurs incantations et que les serpents sortent de leurs repaires en entendant cette incantation, ainsi que la vièrè entendant la voix du sorcier, replie sa queue, et qu'elle se bouche les oreilles, pour ne pas l'entendre; et Salomon² dit: «Si le serpent mord, faute d'enchantement, il n'y a pas d'avantage pour l'enchanteur». Est-ce qu'ils croyaient à l'existence des enchanteurs, ou est-ce que les serpents entendaient les paroles: «Sors, je ne te ferai pas mal, Dieu, la verge de Moïse ceci-cela en soit témoin»? Et ne serait-ce pas une interprétation ridicule? De même que pour prouver leurs récits ils allèguent de pareils noms, de même Isaïe³, mentionnant la ruine de Babyloue, dit, d'après la façon de parler, qu'à cause de la ruine ^A Fol. 24b
 extrême elle est devenue la demeure des démons. Notre Seigneur, lui aussi, disait⁴: «Les démons vont dans des lieux arides, cherchant du repos.» Car ils apparaissent plutôt dans des lieux inhabités et ils habitent toujours dans des âmes privées des biens. Mais lorsqu'ils se montrent, c'est en apparence et non en réalité. Qu'Isaïe ne leur attribue pas une apparition réelle ou des noces et des danses corporelles, il s'ensuit, qu'il mentionne également des centaures

¹ Ps. LVII, 4-6. — ² Eccl. X, 11. — ³ Is. XIII, 21. — ⁴ Mat. XII, 48, Luc. XI, 24.

B
Fol. 56
ro

A
Fol. 240
ro

5

10

15

կապարիկս ասէ զոլ եւ համբարուս, որք անուանին լոկ ի մէջ մարդկան, եւ ոչ են: Ըստ որում զեղջերուպազն ի քաղէ ասնս զոլ եւ յեղջերուէ, որ ոչ զոյ. սոյնպէս ի ցլոյ եւ յիշոյ զլուշկապարիկն եւ զհամբարուն. թէ է կենդանի մի որ յար ընդու զմեռեալն եւ կենդանանայ, եւ կոչի յարպեզ. եւ սուս ձայնք են սոքա անզոյք, այսպէս * զիւաց հարսանիքն եւ այն զոր ասնն: Այլ Գիբը վանն որոյ զըռցացն կարգի եւ զմարդկան սովորաբար բարբառն ի մէջ առնու աւրինակի աղազաւ: Իսկ Փիլն ըստ ճառին զնացեալ եւ ի Գիբն նայելով, եւ նա եւս զմարդկան սովորաբար ասացեալն ասէ, թէ անմարմինքն առ մարմնաւոր կանայս մտանէին: Սակայն Գիբն * զԱլեթայ որդիսն որդի Աստուծոյ ասէ, ըստ այնմ թէ. Որդի անդրանիկ իմ Իսրայէլ եւ թէ. Որդիս ծնայ եւ բարձրացուցի. եւ զվայննի ծնունդն՝ Դստերս մարդկան, որք խառնեցան ի միմեանս իրբու ոչ էք հրամանն Աստուծոյ: Բանդն անմարմին հրեշտակքն որոց էութիւնն հուր է, որպէս ասէ Դաւիթ, զԼաւրդ ի մարմինն մերձենային որ խոտ է. Չի ամենայն մարմին խոտ է: Այլ որդիս Աստուծոյ զարդար մարդիկն ասէ. եւ յայտ անտի՛ զոր ասաց Աստուած թէ. Մի՛ մնացէ հոգի իմ

2 զեղջերուպազն A — յեղջերուք A || 3 դ. A ցլո — յիշո զուշկապարիկն A || 4 կենդանանա A || 5 զիւաց հարսանիքն] ici commence B, fol. 56 ro: — զեւաց A — եւ այլ զոր ինչ B || 6 կարծի B || 8 նանելով A || 9 սեթա AB || — իմ է B — ծնա AB || 13 հար A — մերձենային A || 14 — այդ] այս A.

B
Fol. 56
ro

A
Fol. 240
ro

et des gnomes, dont on parle parmi les hommes, mais qui n'existent pas. On dit que les hircocerfs viennent du bouc et du cerf, ce qui n'est pas vrai, et que le centaure et le gnome du taureau et de l'âne; qu'il y a un animal qui lèche toujours [arm. *har lésou*] les morts et les vivifie, et s'appelle Haralez. Ce sont des paroles mensongères et inexistantes, ainsi que celles qui rapportent * les nœces des démons et bien d'autres choses. Mais les Écritures se servent en manière d'exemples des paroles et de la manière usuelle de parler des hommes. Philon, lui aussi, s'en tient aux Écritures et répète ce que les hommes disent habituellement, que les incorporels épousèrent des femmes corporelles. Cependant les Écritures appellent * les enfants de Seth enfants de Dieu, d'après ce qu'il est dit¹: «Israël, mou fils aîné»; et encore²: «J'ai engendré (nourri) des enfants et je les ai élevés». Les rejetons de Caïn, [elles les appellent] filles des hommes³, qui eurent commerce avec elles contre l'ordre de Dieu. Car les anges incorporels, dont l'essence est le feu, comme le dit David⁴, comment s'approcheraient-ils du corps qui est herbe, car «toute chair est comme l'herbe⁵». Les enfants de Dieu, voilà le nom qu'elles donnent aux hommes justes, et la preuve en est ce que dit

¹ Ex. IV, 22. — ² Is. I, 2. — ³ Ex. 6, 2. — ⁴ Ps. CIII, 4. — ⁵ I Pet., I, 24.

ի մարդիկ վասն լինելոյ դոցա մարմին. եւ թէ Ապահանեաց ամենայն մարմին
 գճանապարհս իւր, եւ ջնջելոյ զամենայն մարմին: Տես զի մարմին ասէ նոցա,
 զորս որդիս Աստուծոյ ասաց, եւ ոչ հրեշտակ անմարմին: Եւ յայլ աւրինակ
 զտաք թէ մտանէին որդիք դատաւորացն առ կանայս, զորոց հարսն վասն
 6 պարկեշտութեան զնացելոյն դատաւորս զեղև որդւոցն կոչէ:

ԺԲ. • ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Թէ այդ այդպէս է, զի՞նչ արդեաւք էին հսկայքն: B
Fol. 57
70

ՊԱՅՄՈՒՄՆ. — Զարս զաւրաւորս եւ զքաջագոյնս սովոր են Գիլքը հսկայ
 կոչել, որպէս զՆերբովդ ասեն թէ. Սկսաւ լինել հսկայ ի վերայ երկրի. զի թէ
 ինքն այնպիսի անձոնի էր եւ բարձր՝ որպէս ասեն թէ սկայիցն զլուին
 10 յամոն հասանէր, ապա այն բնութեամբ էր: Ապա ընդէն ասէ Գիլն թէ
 • Ներբով թ սկսաւ լինել հսկայ. ուստի յայտ է թէ սկսաւ հսկայանալն՝ սկսաւ. A
Fol. 245
70
 քաջանալ է եւ արինալ է: Եւ զԳորդոզոմորայ եւ զԹագաւորացն որ ընդ
 նմա էին ասէ Գիլն թէ. Կոտորեցին զհսկայսն որք յԱստարով թ կամենայիմ
 էին. զի թէ նքա սկայք էին, եւ սքա չարով մարդիկ, զեւրդ կարէին սքա

3 գոր B || 4 գորս եւ B || 5 զեկ B — որդոց A || 6 այդ om B || 7 հոկա AB ||
 8 որպէս B — գներբուդ A — հոկա AB || 10 յամոն A — հասանէ B — ապայ A ||
 11 ներբով A — հոկա AB — սկայսնալն A || 12 քաջանալ եւ B — զքորդ զամորս A ||
 14 թէ om B.

Dieu: «Mon esprit ne demeurera pas avec les hommes, parce qu'ils sont chair; ou encore: «Toute chair a corrompu ses voies et j'exterminerai toute chair». Voyez, les Écritures appellent chair ceux, qu'elles ont nommés enfants de Dieu, et non pas anges incorporels. Dans d'autres exemplaires nous avons lu: «Les enfants des juges épousaient les femmes»; leurs pères sont appelés ici juges à cause de la modestie de leur vie; elles les appelle juges des enfants débanchés.

XIIe • QUESTION. — S'il en est ainsi, qu'étaient les géants?

B
Fol. 57
70

RÉPONSE. — Les Écritures ont l'habitude d'appeler des hommes forts et courageux des géants; elles racontent de Nebroth qu'il a commencé à être géant sur la terre, car il était gigantesque de taille. On dit que la tête des géants touchait au nuage. Cela était naturel. Pourquoi donc les Écritures disent-elles que «Nebroth commença à être géant, d'où il est clair qu'il commença à devenir géant, fort et courageux. Et de Godolgomor et des rois qui étaient avec lui les Écritures racontent qu'ils tuèrent les géants qui se tenaient à Astaroth Karnaïm. Car si ceux-là étaient des géants, et ceux-ci étaient des hommes moyens, comment ceux-ci pouvaient-ils tuer ceux-là?

A
Fol. 245
70

¹ Gen. VI, 3. — ² Gen. VI, 12. — ³ I. Par. I, 10. — ⁴ Gen. XIV, 5.

զնոսա հարկանել: Եւ յաւուրս Դաւթի հսկայք անուանէին եւ զաւրաւորքն Դաւթի կոտորէին զնոսա. որպէս եւ ինքն Դաւիթ զԳողեամբն սատակեաց, յակ զանճոռնիսն եւ զառաւել մեծագոյն մարդիկն անդէն մեկնէ Գիրն թէ Նոքա էին սկայք յաւիտենից արք անուանիք. որք թէ եւ լիւա են յաղթան- դամ մարդիկ յերկրի եւ անուանեալ հսկայք, այլ ոչ այնպէս էին զոր առաս- պելարաննն թէ զլուխքն յերկինս շիւէին եւ սրունքն կամուրջք են ծովական զետոց. եւ այլ այսպիսիս:

ԺԳ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Թէ դեւք ի մարմին խկապէս ոչ փոխին եւ ոչ ուտեն եւ ըմպեն ստոյգ, եւ առնեն զոր ասնն մարդիկ, ապա եւ կախարչք զհանրէ նորաւք բազում իրս առնեն:

ՊԵՏԱՍԽԱՆ. — Եւ զինչ առնեն կախարչքն:

ԺԴ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Կարեն զընութիւն արարածոցս փոխել:

ՊԵՏԱՍԽԱՆ. — Սուս է այդ. եթէ հաստատել կարեն, եւ ապա եւ փոխել կարեն:

ԺԵ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Ահա զբազումս լուսք թէ զմարդիկ փոխեն ի կեր- պարանս անասնոց եւ թռչնոց, եւ ինքեանք ի կարաս հեծեալ երթան ի

^A
Fol. 217
70

3 զանճոռնիս B — մարդիկ B || 4 որ B || 6 ծովու կամ B այլ A || 11 կախարչք B
12 արարածոց A || 13 այս A — կարեն B || 14 (ապա) եւ զ B || 15 լուսք A — զմարդիք A.

Aux temps de David aussi il y avait des hommes qui s'appelaient des géants¹, mais les forts de David les tuaient, comme David lui-même tua Goliath. Des hommes gigantesques et très grands les Écritures expliquent qu'ils étaient des géants éternels et des hommes fameux²; mais, bien qu'ils aient été des hommes bien corporés sur la terre et qu'ils fussent appelés des géants, cependant ils n'étaient pas tels qu'on le raconte, leur tête touchant aux cieux, et leurs jambes servant de ponts à des fleuves grands comme la mer, et ainsi de suite.

XIIIe QUESTION. — Si les démons ne se transforment pas vraiment en chair, s'ils ne mangent ni ne boivent réellement et s'ils ne font pas tout ce que les hommes en disent, comment alors les sorciers font-ils beaucoup de prodiges par eux?

RÉPONSE. — Et que font les sorciers?

XIVe QUESTION. — Ils peuvent transformer la nature des créatures.

RÉPONSE. — C'est faux; ils ne peuvent transformer que s'ils peuvent créer.

XVe QUESTION. — Nous avons entendu de plusieurs qu'ils transforment les hommes en animaux et en oiseaux, qu'ils voyagent en des pays lointains montés sur une jarre, et que, marchant sur les eaux, ils arrivent très vite

^A
Fol. 217
70

¹ Par. XX, 4. — ² Gen. VI, 4.

Ճանապարհ հետի. եւ ի վերայ ջրոց քայլեալ վաղվաղակի յաւտար աշխարհ երաննն, քաջաց սեզան դնն, եւ ի նոցանէ բանս լսն եւ առննն:

ՊԵՏԱՍՏՆՈՒ. — Դարձեալ զստու թեան բանս յիշն. ի միտ առ, ոչ ամենայն ինչ որ առ աշաւք է՝ ճշմարտութիւն ասի. որպէս եւ ոչ ստուեր մարդոյ մարդ ասի. զնմանութիւն եւ զկերպարանս ցուցաննն զերաց ինչ կախարչքն. զի այլ ոչինչ կարեն ճշմարտութեամբ ցուցանել. զի թէ աստանայ կերպարանի ի հրեշտակ լուսոյ, որ չէ իսկ, նոյնպէս եւ պաշտաննեայք նորա ցուցաննն ինչ, բայց ոչ ճշմարիտ. եւ ոչ կարեն փոփոխել զարարածս արարչն, զի որ արարն, նա միայն կարէ փոփոխել:

10 ԺՁ. ՀԻՐՅՈՒՄՍ. — Նա աւանիկ եւ Դիրք ցուցաննն թէ * յնգիստոս առնէին կախարչքն զոր ինչ առնէր Մովսէս:

B
Fol. 85
ro

ՊԵՏԱՍՏՆՈՒ. — Սի ընդ բարբառ բանին հայեցիս, այլ ընդ ճշմարտութիւն իրացն. զի թէ արդարեւ կարող էին կախարչքն առնել ինչ որպէս Մովսէսն առնէր ճշմարտութեամբ, ընդէր ապա եւ զՄովսէսի արարնպան 15 առնէին եւ ոչ նոր ինչ. ուստի յայտ է թէ տեսողքն զարհուրեալք ի ճշմարիտ նշանայն Մովսէսի * առաջաւք թուէր թէ եւ կախարչքն այնպէս առնէին:

A
Fol. 247
ro

1 վաղվաղակի om B || 2 քաջանց 2 ընդ-դր-ով A — բան B || 4 ստվեր A || 5 մարդ A || 6 ստանա A || 7 պաշտաննեայքն B — նորա om B || 8 փոխել A || 10 նայ A || 15 թէ om A || 16 թվէր AB:

jusqu'à des contrées étrangères; qu'ils donnent des diners aux K'atschk', qu'ils entendent leurs propos et font des prodiges.

RÉPONSE. — On allègue encore des mensonges. Retenez ceci: ce n'est pas tout ce qui s'offre aux yeux qui s'appelle vérité, pas plus que l'ombre de l'homme ne s'appelle homme. Les sorciers ne montrent que l'apparence et les formes de certaines choses; en vérité ils ne peuvent montrer que cela. Car si le démon se transforme en ange de lumière, il ne l'est pas, vraiment ainsi ses ministres montrent quelque chose, qui n'a pas de réalité. Ils ne peuvent pas non plus transformer les créatures du Créateur. Celui-là seul qui les a créés peut les transformer.

XVIe QUESTION. — Voilà que les Écritures mêmes démontrent qu'en * Égypte les sorciers faisaient tout ce que faisait Moïse.

B
Fol. 59
ro

RÉPONSE. - Ne t'attache pas au son des mots, mais à la vérité des choses. Car si les sorciers étaient vraiment à même de faire ce que Moïse faisait en vérité, pourquoi alors ne faisaient-ils que ce que Moïse faisait et pas d'autres choses? D'où il est clair que les témoins oculaires effrayés par les signes vrais de Moïse * croyaient que les sorciers eux-aussi faisaient les mêmes. C'est pour-

A
Fol. 247
ro

Վասն որոյ ի նոյն տեղոջ ճշմարիտ նշանն ի Մովսէսէ եղեալ՝ յանդիմաներ
 դատութիւն կախարդացն զի գաւաղանն Մովսէսի մի վերապ եղեալ զբարում
 վերապս նոցա կրաներ. բնութի ոչ նոցայն եկուլ զՄովսէսին. այլ նոցայն կրու-
 սեալ եղեւ, զի ստուեր էր որ եւ ոչ հետ անդամ երեւեր: Դարձեալ յորժամ
 կեղն եւ խաղաւարտն հայաձեղին գնասա, զի եղեւ կեղն եւ ի կախարդան, 5
 յայտնի եղեւ ստութիւն նոցա որք ի հարկէ խոստովանեցան թէ. Մասն Աս-
 տուծոյ է այս. քանզի թէ կարող ընալ էին՝ զհարուածս ի Մովսէս եւ
 յԱհարոն գարծուցեալ էին:

ԺԷ. ՀԱՐՅՈՒՄՍ. Մովսէսի ոչ կարէին առնել ինչ, զի Աստուած ընդ նմա
 էր. բայց մեղաւորաց կարեն առնել զպար եւ զբարի: 10

ՊԵՏԱՍԽԱՆՈՒ. — Եւ ոչ երբեք, ոչ արդարոյ եւ ոչ մեղաւորի չունին
 կարողութիւն առնել ինչ չար կամ բարի առանց հրամանին Աստուծոյ. զի
 Տէր է որ սպանանէ եւ կեցուցանէ, եւ Ուսեառնէ են ելք մահու. քանզի եւ
 Գնձողակ յերկիր ոչ անկանի առանց Աստուծոյ, որով ամենայն ինչ եղեւ եւ
 նովաւ փոխի եւ նովաւ անցանէ: 15

ԺԸ. ՀԱՐՅՈՒՄՍ. — Ապա եւ ամենցն ոչ կարիցեն կախարդքն որդիս ապա,
 եւ զմէջս փակեալս բերրի առնել:

1 որո — տեղոջ A — մովսէսէ B || 2 մովսէսի A || 4 սովսէր A էր ՕՄ A — հետս A —
 անկամ B || 10 իսկ B — չար եւ բարի A || 11 երբէք AB — արդարո A || 13 եւ կեցու-
 ցանէ ՕՄ B || 15 անցանի B || 17 բերրի A:

quoi au même endroit le vrai miracle fait par Moïse manifesta la fausseté des
 sorciers. Car la verge de Moïse devenue dragon avala leurs nombreux dragons.
 Pourquoi leur verge n'avalait-elle pas celle de Moïse? Mais la leur était ombre
 et disparut même sans laisser de trace. De même lorsque les ulcères et les
 tumeurs les infectèrent, les magiciens aussi en furent atteints. Alors apparut
 la fausseté de ceux qui durent avouer, que c'était le doigt de Dieu¹. Car, s'ils
 en avaient été capables, ils auraient rejeté les plaies sur Moïse et sur Aaron.

XVII° QUESTION. — Ils ne pouvaient pas nuire à Moïse, car Dieu était
 avec lui, mais ils peuvent faire du mal et du bien aux pécheurs.

RÉPONSE. — Non, ni au juste ni au pécheur n'ont ils le pouvoir de
 faire du mal ou du bien sans la permission de Dieu, car «C'est le Seigneur
 qui ôte et qui donne la vie², et qui retire de la mort³». Même le passereau ne
 tombe pas par terre sans Dieu⁴, par qui tout existe et par qui tout se trans-
 forme et passe.

XVIII° QUESTION. — Les sorciers ne peuvent-ils pas aussi donner des
 enfants aux femmes stériles et rendre féconds les seins fermés!

¹ Ex VIII, 19. — ² 1 Rg. II, 6. — ³ Ps. LXVII, 21. — ⁴ Mat. X, 29.

ՊԵՏՄՈՍԵՆԻ. — Ամբլթեանն պատճառք յղովք * են. այն զոր Աստուած
 արդեւեալ է, չհարէ որ նման ձեռնհաս լինել, ոչ կախարդք եւ ոչ բժիշկք,
 զի յԱստուծոյ է, որպէս սաեր Յակոբ առ Հոսքէլ յորժամ սաերք. Տուր ինձ
 որդիս, եւ Յակոբ պատասխանեաց. Մի՛թէ Աստուած իցեմ ես որ արդեւե
 5 գգտուղ որովայնի քոյ: Բայց եթէ ի պատճառէ ցաւոց իմքէ, զայն կարեն
 բժիշկքն ուղղել աւգնականութեամբն Աստուծոյ աղբեցութեամբ՝ զեղոց. այլ
 զոր ձեռն վերնոյն վահեալ է՝ չէ՛ որ որ լուծանէ, բայց ինքն միայն. մի՛թէ
 կարէ՛ն ամենայն բժիշկք կամ կախարդք Ստոսյի տալ որդի կամ Եղիսարէթի:

ԺԹ. ՀԵՐՈՒՄՆ. — Եւ ընդէ՛ր զիւաց հրամայեն կախարդքն, եւ նորաք
 10 զորս կամին չարչարեն:

* ՊԵՏՄՈՍԵՆԻ. — Ի բնոց սար զայդ. սուս են որք սյդպիսեաց հաւատան.
 քանզի կախարդքն չարչարին ինքեանք ի զիւաց, եւ ոչ կարեն զայլս չարչարել,
 բայց թէ Աստուած թոյլ տացէ զիւացն: Զի առանց տեսան հրամանի ոչ
 կարէ սպասամբ ծառայն բանաստեղծն ումեք մեղանել. եւ որ խողեցն անգամ
 15 չունէր իշխանութիւն մասնելոյ եւ տանջելոյ, եւ թէ ոչ ամենազաւր ձեռն

5 ք. A — թէ A — իմքէ A || 6 աղեցութեամբ A || 8 սառաթի A || 9 հրամանն A —
 նորա B || 12 ինքեանք ի զիւաց եւ ոչ կարեն զիւաց. եւ ոչ կարեն զայլս... A || 12 ինք-
 եանք om B || 14 ամբաստմբ A || 15 մասնելոյ A թէ om B:

RÉPONSE. — Les causes de la stérilité sont nombreuses. * A celui que Dieu
 a clos, personne ne peut venir en aide, ni les sorciers ni les médecins, parce
 que cela vient de Dieu, comme le répondait Jacob à Rachel lorsqu'elle lui
 disait: «Donne-moi des enfants». «Suis-je moi comme Dieu, qui empêche que
 votre sein ne portât son fruit?» Mais si [la stérilité] provient d'une maladie
 quelconque, les médecins peuvent la guérir avec l'aide de Dieu par l'influence
 des médicaments. Mais ce que la main du Très Haut a fermé, il n'y a personne
 qui puisse l'ouvrir, hormis lui seul. Est-ce que tous les médecins ou les sorciers
 auraient pu donner des enfants à Sarah ou à Elisabeth?

XIXe QUESTION. — Alors pourquoi les sorciers commandent-ils aux dé-
 mons et par eux tourmentent-ils ceux qu'ils veulent?

* RÉPONSE. — Laissez cela. Ceux qui croient de telles choses se trompent.
 Car les sorciers eux-mêmes sont tourmentés par les démons et ne peuvent pas
 tourmenter les autres, à moins que Dieu ne le permette aux démons. Car sans
 la permission du Seigneur le serviteur rebelle, le démon, ne peut nuire à
 personne; il n'avait même pas le pouvoir d'entrer dans les pourceaux et de les
 tourmenter². Et si la main du Tout-Puissant ne veillait pas sur les ministres

¹ Gen. XXX, 2. — ² Mat. VIII, 30. Marc. V, 18, Luc. VIII, 32.

նորա պահէր զսպասաւորս զիւացն զիսխարդսն եւ զայլս, վաղվազակի չարս-
մահս առնէին զնոսա:

^A
Fol. 248
70

Ի. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — * Եւ ինքն բարերարն Աստուած ընդէր թոյլ տայ մատնել
զիւաց զմարդիկ:

Պատասխան. — Վասն մեղաց նոցին, խրատել կամելով զի զգաստացին. 5
առաքէ ի նոսա տանջանս ի ձեռն հրեշտակի չարի, որպէս ասէ Դաւիթ:

ԻԱ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Եւ ընդ որոց մեղաց պատահէ այս ցաւ մարդոյն ի
Տեառնէ:

Պատասխան. — Ընդ ամենայն մեղանաց, առաւել վասն հպարտութեան
եւ թերահաւատութեան մարդոյ. քանզի յորժամ թերահաւատ լինի մարդն 10
առ ի յԱստուծոյ, իբրեւ զամբարիշտ ոմն թողեալ լինի յԱստուծոյ, եւ ի
բաց առնու Աստուած զաւզնականութիւն իւր ի նմանէ, յայնժամ մասնի
այնպիսին ի ձեռս սատանայի ի թոյլ տալոյն Աստուծոյ: Իսկ հպարտութիւն
յոր զք եւ լինի՝ եւ նա անկանի ի տանջանս սատանայի, որպէս ասէ Պաւլոս
Թէ. Հպարտացեալն ի դատաստան սատանայի անկցի. զի նա հպարտութեամբ 15

5 խրատիլ B — սգաստացին A || 7 ճարգս A — պատահեցաւ Տ. B || 11 իբր A ||
12 զաւզնականութիւն B || 13 ի ձեռն B — A սատանաի || 14 սատանաի A — տան-
ջանս A || 15 դատաստանս B — սատանաի A:

des démons eux-mêmes et sur les sorciers, il les ferait mourir vite d'une mort
malheureuse.

^A
Fol. 249
70

XXe QUESTION. — * Pourquoi le bon Dieu lui-même permet-il que les
hommes soient livrés aux démons?

RÉPONSE. — A cause de leurs péchés; voulant les châtier, afin qu'ils se
corrigent, il leur envoie des tourments par l'ange méchant (démon), comme
le dit David¹.

XXIe QUESTION. — Et pour quels péchés ces tourments arrivent-ils aux
hommes de la part de Dieu?

RÉPONSE. — Pour tous les péchés, principalement pour l'orgueil et pour
l'incrédulité de l'homme, car lorsque l'homme ne croit pas en Dieu, il est
abandonné de Dieu comme impie, Dieu lui retire son aide; alors un tel homme
est livré aux mains du démon avec la permission de Dieu. De même celui
qui est orgueilleux sera sujet aux tourments du démon, comme le dit Paul²:
«L'orgueilleux tombera dans la même condamnation que le démon». Parce
qu'il est déchu par l'orgueil, c'est pourquoi le démon se repose dans les or-

¹ Ps. LXXVIII, 49. — ² 2 Tim. III, 6.

անկաւ, վասն այն եւ ի հպարտան հանգչել իրբեւ ի յիւր տեղի, որպէս Տէրն ի հեղա եւ ի խնարհս եւ որ դողան ի բանից նորա:

ԻԲ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Մարդկան ի չափ հասելոց զրեացոյք վասն մեղաց կրել զայս. անմեղ տղայքն ընդ որոնց սխալանաց տանջն ի դիւաց:

ՊԵՏԵՍՈՒՄՆԻ. — Անհաս են խորքն Ատուծոյ եւ ինքն միայն դիտէ զաւ-
 դուտ մարդոյն, ըստ որում եւ տնաւրինէ. վասն որոյ եւ զանմեղ տղայն
 թոյլ տայ * տանջել, զիտելով զի ի չափ հասակի եկեալ զնմանագոյնս առնիցեն Fol. 249
70
 4 հոգւանայ B || 6 մարդո A որո A — || 7 տա A || 9 մեղանչակացն A || 10 զքաղաք B ||
 11 դրոյս A || 12 մահամբ A || 13 մանկունս A — սգաստութիւն A || 14 տա տանջել A
 — Երեմիայի A:

gueilleux comme dans son domaine, de même que le Seigneur habite dans les doux et les humbles, qui craignent ses paroles¹.

XXIIe QUESTION. — Supposons que les adultes souffrent pour leurs péchés. Pour quelles fautes les enfants innocents sont-ils tourmentés par les démons?

RÉPONSE. — Les profondeurs de Dieu sont incompréhensibles, et lui seul sait ce qui est utile à l'homme, et il en dispose comme il veut. Il permet que les enfants innocents soient * tourmentés sachant que devenus adultes, ils agiront comme leurs pères; c'est ainsi qu'il les empêche d'avance de tomber dans une telle malignité. Les innocents sont aussi tourmentés, à cause des pécheurs, car Dieu punit les choses inanimées, les villes et les habitants par des tremblements de terre; les plantes et les herbes par des grêles et de la sécheresse, et les animaux par des douleurs et par la mort, afin que les êtres raisonnables soient corrigés par les animaux. Ainsi permet-il que les enfants innocents soient tourmentés afin que les adultes se corrigent et reviennent à la raison, d'après ce qu'il disait par Jérémie² pour servir d'exemple à Israël: «C'est en vain que j'ai frappé vos enfants, et vous n'en avez point fait votre

¹ Ps. LXVI, 2. — ² Jér. I, 80.

Դարայէլի թէ. Չուր հարկ զբրդիս ձեր եւ դուք խրատ ոչ ընկալարուք. այլ եւ նոքա չարչարին ի դիւաց, էէ ինչ քնաս, այլ աւգուա մեծ:

ԴԳ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ընդէջ ապա խտտեն զայնպիսիսն եւ ասեն թէ հողիք նոցա ոչ են շահեղոց:

^B Fol. 92 ⁷⁰ * ՊԱՅՏՈՒՄՆ. — Պատուանց են սյրպիսի բարբանջանք եւ անմիտ մարդկան, քանզի ամենայն մարդ որչ մարմինն աստ տանջի, փառաց եւ պատուոց առիթ այն հոգւոյն լինի. որպէս ասէ Պաղոս թէ. Որչափ արտաքին մարդն մեր ապականի, այնքան եւ ներքինն նորոզի. եւ թէ. Երբժամ տկարանամ յայնժամ զաւրանամ:

^A Fol. 249 ⁷⁰ ԴԿ. * ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Ղւանն հրեշտակաց այսչափ տեղեկացեալք, հարցանեմ այժմ թէ քանի՞ երկինք են:

ՊԱՅՏՈՒՄՆ. — Երկու երկինք են զոր Մովսէս պատմէ. զառաջինն՝ յորում ասէ. Դ սկզբանէ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր. եւ այն վերին երկինս է զոր եթեր անմասոց կոչեմք, որոյ որպիսութիւնն անզիտելի է մեզ: Եւ երկրորդ երկին է հաստատութիւնս որ երեւի մեզ, յորում աստեղք են եւ սորա եւս անուն երկինք է. ըստ որում եւ Մովսէս ասէ. թէ Կոչեաց Աստուած

1 Իսրայէլ A || 2 այլ | քան եւ A || 5 պարտեաց A — բարբանջանք A || 6 որս A — մարդոց B — պատուոյ A || 7 հոգւոյն A || 8 եւ (ներքինն) օտ A — || 12 երկուք են երկինք A — ի սկզբանէ A — վերջին B || 14 էթեր A || 15 են աստեղք A || 16 անունն A:

profit». [Les enfants] sont donc tourmentés par les démons; ce n'est pas un dommage, mais un grand profit.

XXIIIe QUESTION. — Pourquoi alors les méprise-t-on et dit on que leurs âmes ne seront pas sauvées?

^B Fol. 90 ⁷⁰ * RÉPONSE. — Ce ne sont que des radotages de vieilles femmes et d'hommes insensés; car, tout homme dont le corps est tourmenté ici-bas, gagne de la gloire et de l'honneur pour son âme, d'après ce que dit Paul: «Plus l'homme extérieur se détruit, plus l'homme intérieur se renouvelle»; et encore: «Lorsque je suis faible, c'est alors que je suis fort».

^A Fol. 249 ⁷⁰ XXIVe * QUESTION. — Informés suffisamment des anges, maintenant je demande: Combien y a-t-il de cioux?

RÉPONSE. — Il y a deux cioux dont parle Moïse. Du premier il dit: «Au commencement Dieu créa le ciel et la terre». Et c'est le ciel supérieur que nous appelons éther inaccessible, dont nous ignorons la nature. Le deuxième ciel, c'est le firmament qui nous apparaît, où sont les étoiles, et qui s'appelle aussi ciel, car Moïse dit⁴ de même: «Dieu donna au firmament le nom de

¹ 2 Cor. IV, 16. — ² 2 Cor. XII, 10. — ³ Gen. I, 1. — ⁴ Gen. I, 8.

5 գհասատու թիւնն երկինս և և ի մէջ այս երկուց երկնիցս է ջուրն զոր բաժանեաց
 Աստուած՝ զջուր որ ծածկեալ էր երկիրը, զկենն թողլով յերկիր զոր կոչեաց
 ծով. և և զկենն բարձրացոյց ի վեր քան զամենայն տարերս: և և արար գհաս-
 ատու թիւնն իրրեւ զձեզուն ասն ի վերայ երկրի. արգել ջրոյն որ ի վերոյ
 նորա է, որպէս ասէ Մովսէս թէ. Արար Աստուած գհասատու թիւնն և և
 անջրպետեաց ի մէջ երկուց ջրոյն որ ի վերայ իւր էր և և որ ի ներքոյ իւր
 յերկրի էր. և և զայս հաստատու թիւնն Դաւիթ իրրեւ զվրան ասէ, իբր թէ
 զմբէթածեւ. և և նայի իրրեւ զծուխ ասէ. և և այլք ջրատեսակ զսա կարծեն.
 և և Արիստոսէլ տարր ասէ զոյ զսա զսա ի չորից տարերցն. յայտ է ապա
 10 զ՝ մարմին է. քանզի տարրն աշխարհական է: և և * զայս երկու երկինս, մի ^{Pol. 250}
 զվերինն և և երկրորդ գհասատու թիւնն, և և զջուրն որ ի մէջն. Դաւիթ
 յայտնապէս ասէ, Չղեցեր զերկինս որպէս իտրան. զայս վանն հաստատու թեանն
 ասէ. և և յարկեր ի վերայ ջուրոց զվերնայարկս նորա, այս է վերինն, և և ջուրն
 րնդ մէջ. և և այլուր ասէ. Աւրհնեցէք երկինք զտէր, վասն հաստատու թեանն.
 15 և և ջուրք որ ի վերայ երկնից զտէր աւրհնեցէք. և և երկինք երկնից զտէր աւրհնե-

1 երկինս B — 7 A երկու B || 2 զջուրոց B || 3 տարերս A || 4 վերս B —
 6 7 A երկու B — ջրոյն AB վերս A — ներքս A || 8 գրեթածեւ A — Եսթ A —
 13 զայս — ասէ Թ B — վերս A || 15 վերս A.

Ciel». Entre ces deux cioux sont les eaux, que Dieu sépara d'avec celles qui
 couvraient la terre; il en laissa la moitié sur la terre l'appelant Mer, et l'autre
 moitié, il l'éleva au-dessus de tous les éléments. Et il fit le firmament comme
 le plafond d'une maison sur la terre pour servir de barrière aux eaux qui sont
 au-dessus, d'après ce que dit Moïse: «Dieu fit le firmament, et il sépara les
 eaux qui étaient sur lui de celles qui étaient sous lui sur la terre». David
 décrit ce firmament «comme une tente», c'est-à-dire, «en forme de coupole»;
 et Isaïe³ dit: «Comme la fumée». D'autres le prétendent une sorte d'eau, et
 Aristote en dit qu'il est un élément différent des quatre éléments. Il est donc
 clair que c'est un corps, car l'élément est terrestre. Et * David décrit clairement ^{Pol. 250}
 ces deux cioux, le ciel supérieur et le deuxième, notre firmament, ainsi que
 les eaux du milieu⁴: «Vous avez étendu le ciel comme une tente et vous
 avez mis au-dessus des eaux leur partie la plus élevée», c'est-à-dire le ciel
 supérieur, et les eaux au milieu. Ailleurs il dit⁵: «Louez Dieu, cioux» pour
 le firmament; «et eaux qui êtes au-dessus des cioux, louez le Seigneur; et les
 cioux des cioux louez le Seigneur»; et encore⁶: «Les cioux annoncent la gloire

¹ Gen. I, 7. — ² Ps. CIII, 8. — ³ Is. LI, 6. — ⁴ Ps. CIII, 8. — ⁵ Ps. CXLVIII, 4. —
⁶ Is. XVIII, 2.

ցէք. եւ դարձեալ Նրկինք պատմեն զվառա Աստուծոյ, այս է վերին երկինն. Ջարարածս ձեռաց նորա պատմէ Հաստատութիւնս: Իսկ զոր Պաւղոս ասէ յերրորդ երկինս յափշտակել զինքն, յորոյ ոմանք ոչ տեղեկացեալք բանին բազում երկինս ասացին գոլ. այլ նա վասն վերինն երկինն բարձրագոյն խորանաց եւ կայանաց ասաց զայս, որ մեզ անգիտելի է, եւ ոչ վասն այսր Հաստատութեանս թէ մի քան զմի վերոյ կան. քանզի եւ զլրախտն յիշեաց, թէ. Յափշտակեցաւ ի դրախտն, ահա երեւելի է. զի զայլ իմն անգիտելի մեզ կայանաց ասաց, եւ ոչ զճանաթից. զի զլրախտն ոչ յերկինս այլ յերկրի ասաց բանն անկեալ յՆդեմ ընդ արեւելս, թէպէտ եւ այժմ ծածուկ է ի մէջ: Արդ ի զրոց երկու երկինք են * մեզ յայտնի:

Fol. 250
70

ԻՆ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Լոյսն զոր յառաջին աւրն ասաց Աստուած՝ Նդիցի լոյս եւ եղեւ լոյս, միթէ ա՛նցն է յարեգակն եւ ի լուսին եւ յաստեղս եղեալ: ՊԵՏԱՄԽԵՆԻՍ. — Հարբն առաջին զնոյն լոյս ասացին գոլ յաստեղսք եւ յարեգակն եւ ի լուսին. որպէս թէ յաւուրն չորրորդի զամանսն արար, եւ ժողովեալ էարկ ի նոսա զլսան եւ զտարած լոյսն * եղեալ յակն արեւուն, եւ

Fol. 61
70

2 յերկինս A || 3 յափշտակեալ B զինքն om B || 4 վասն ի վերինն A — կայանից A || 5 այսմիկ AB || 6 յափշտակեցաւ A || 7 կայարանաց A || 8 յերկին A — անկեալ բանն B || 12 եղեալ B || 14 որպէս ոչ B || 15 նոսա] նա A:

de Dieu», c'est le ciel supérieur; «le firmament annonce les œuvres des ses mains». Mais Paul dit¹ qu'il a été ravi jusqu'au troisième ciel; de là quelques-uns conclurent à l'existence de plusieurs cieux, sans avoir la science du verbe. Cependant il a dit cela pour les autels et les demeures plus élevés du deuxième ciel, que nous ne connaissons pas, et ne l'a pas dit² pour ce firmament qui se trouve au-dessus de l'autre, car il mentionna aussi le paradis³: «il fut ravi au paradis»; il s'ensuit qu'il parla d'une autre demeure qui nous est inconnue et non des demeures connues. Car le Verbe nous révèle qu'il a été transplanté du paradis non pas au ciel mais sur la terre dans l'Éden à l'orient, quoiqu'il soit maintenant caché à nous. Donc les Écritures * nous révèlent deux cieux.

Fol. 250
70

XXV° QUESTION. — La lumière que Dieu créa au premier jour en disant³: «Que la lumière soit, et la lumière fut» — est-elle celle qu'il y a dans le soleil, la lune et les étoiles?

RÉPONSE. — Les Pères anciens ont dit que cette lumière est bien celle qui se trouve dans les étoiles, le soleil et la lune; le quatrième jour, Dieu fit les vases, rassembla la lumière éparse * et l'y eufirma, en mettant aussi

Fol. 61
70

¹ II Cor. XII, 2. — ² II Cor. XII, 4. — ³ Gen. I, 3.

Ջերմութիւնն: Իսկ այլք ասեն, թէ զհուրն արարեալ յաւուրն առաջնում կրէաց ըյս:

Ի Զ. ՀԵՐՅՈՒՄՍ. — Զերկիր պատմեաց Մովսէս թէ արար Աստուած. զերև, ասորն այլ՝ զՅուր եւ զաւգ եւ զհուր զի՛նչ իմանամք. միթէ ինքնա- կոյ՞, են:

ՊԵՏՅՍՍՅՆԻ. — Զարարչութենէն Աստուծոյ ոչ զամենայն Մովսէս պատմեաց, այլ եւ այլք ի մարգարէիցն: Որպէս Մովսէս զերկինս ասաց թէ արար Աստուած, եւ զհրեշտակս Հովնայ, զորոց Դաւիթ յետոյ Ճառեաց. Ո՞ արար զհրեշտակս իւր յողիս եւ զպաշտանեայս իւր ի բոց հրոյ, դարձեալ զհրոյ արարած Դաւիթ ասէ թէ. Զփայլատակունս իւր յանձրեւս արար. եւ չէ ուստեք փայլակն եթէ ոչ ի հրոյ, եւ զհոգոյ արարածոյ Ամովս ասէ թէ. Որ հաստատէ զորտումն եւ հաստէ զհոգմ՝ տէր ամենակալ անուն է նորա. եւ զՅոյ արարածոյ Եուզիթ ասէ * յաղաթեյն իւրում թէ. Հաստիչ ջրոյ եւ արարիչ ամենայնի. նսեւ Մովսէս ասելովն թէ. Ի սկզբանէ արար Աս- 15 աուած զերկին եւ զերկիր, զամենայն ինչ որ ի միջի եւ ի ծոց այսց երկուց

Pol. 251
10

1 Ջերմութիւնն A || 4 դի A || 9 հրո A — || 10 զհրո A — թէ] որ B իւր om B — || 11 Էթէ] թէ A — արարածո A արարածոց B || 12 եւ հաստէ զհոգմ om B || 13 արարածոց B — յողիգ A || 15 զերկինս A — ի Աջ է B:

dans le soleil la source de la chaleur. Mais d'autres ont dit qu'il appela lumière le feu qu'il avait fait le premier jour.

XXVIe QUESTION. — De la terre Moïse dit bien que Dieu l'a faite. Mais que faut-il penser des trois autres éléments: de l'eau, de l'air et du feu? Existents-ils par eux-mêmes?

RÉPONSE. — Moïse n'a pas rapporté tout ce qui regarde la Création par Dieu, mais, il est complété par quelques-uns des prophètes. Ainsi Moïse dit que Dieu fit les cieux, et ne mentionna pas les anges, dont David¹ parla après lui: «Qui rend ses aubes aussi prompts que les vents, et ses ministres aussi ardents que les flammes». David annonce² de même la création du feu: «Il changea ses foudres en pluie», et la foudre ne provient que du feu. Amos annonce³ la création du vent: «Ce'ui qui fonda le tonnerre et qui créa le vent — son nom est: Le Seigneur 'e Tout-Puissant». Judith dit de la création de l'eau, * dans sa prière⁴: «Créateur des eaux et de toutes choses». Moïse lui-même en disant⁵: «Au commencement Dieu créa le ciel et la terre» a compris tout ce que se trouvait renfermé en eux. Et de plus, lorsqu'il dit⁶: «des ténèbres

Pol. 251
10

¹ Ps. CIII, 5. — ² Ps. CXXXIV, 7. — ³ Am. IV, 13. — ⁴ Jd. IX, 17. — ⁵ Gen. I, 1. — ⁶ Gen. I, 2.

մեծամեծ անաւթոց էին ճառեաց. եւ եւս զի ստեղծին թէ. յՍաւար ի վե-
րայ անդնդոց, երջց ստեղծեալ Աստուծոյ զչորս տարեան, որոց տարեաց
ստուերն էր խաւար. զի ուր չիցնն տարերք՝ եւ ոչ խաւարի զիւտք կայցնն
եւ կայան:

ԻՆ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Կատարեալք արարան բոյսք եւ ծառք, կէտ: եւ 5
զեռուն, գազան եւ անասուն, թռչունք եւ սողունք եւ մարդն երկրքեան,
եթէ աճմամբ եկին ի կատարելութիւն:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ. — Ստոյք կատարեալք ստեղծան ամենեքեան, որպէս Գիրն
ասէ թէ. Եղին ծառքն եւ բոյսքն, որոց սերմն իւր ի նմին ըստ ազգի. զի եւ
ընդ ինեղ կենդանեացն պատրաստական զկերակուրն զտին. այլ եւ լուսինն 10
լրացեալ ստեղծաւ:

ԻՆ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Մի՞ լոյս է արեգականն եւ լուսնի, թէ բաժանեալ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ. — Իմաստասէրքն ասացին յարեգակնէ տունու լուսնին
զլոյսն իւր. բայց Գիրք ոչ այնպէս, այլ թէ. Աբար Աստուած երկուս լուսաւորս,
զլուսաւորն մեծ յիշխանութիւն տունջեան, եւ զլուսաւորն փոքր յիշխանու- 15

2 տարերացս B || 3 սողերն A || 4 կայանան B || 6 դաղան — թռչունք om B — եր-
կրքին թէ A || 8 ամենայնքն A || 9 թէ om B եղև B — բոյսք A || 10 զկերակուրան B
— դտան A || 12 արեգանն A || 13 ասեն թէ յարեգակնէ տունու լուսինն զլոյս իւր B ||
14 զերկուս A || 15 արւրնջեան A:

étaient sur la face de l'abîme: — il montre que Dieu a créé les quatre élé-
ments, dont étaient les ténèbres l'ombre. Car où il n'y a pas d'éléments, il
n'y a pas de places fermes pour les ténèbres.

XXVIIe QUESTION. — Les plantes et les arbres, les baleines et les rep-
tiles, les bêtes sauvages et les animaux, les oiseaux et le premier couple
humain furent-ils créés adultes, ou arrivèrent-ils à l'état d'adultes par croissance?

RÉPONSE. — Certainement, il furent tous créés adultes, selon la parole
des Écritures¹: «Furent créés les arbres et les herbes, dont la semence était
en eux-mêmes, chacun selon son espèce». Et quand les animaux furent créés,
ils trouvèrent leur nourriture prête. La lune aussi fut créée achevée.

XXVIIIe QUESTION. — Est-ce que la lumière du soleil et de la lune est
une ou séparée?

RÉPONSE. — Les philosophes ont dit que la lune reçoit sa lumière du
soleil, mais non les Écritures. Elles disent au contraire²: «Dieu fit deux lu-
minaires, le grand luminaire pour présider au jour, et le petit luminaire pour

¹ Gen. I, 29. — ² Gen. I, 16.

* թիւն դիշերոյ, եւ զաստեղս. եւ եղ զնոսս ի հաստատու թիւնն. ուստի յայտ ^A Fol. 151
է թէ ի բարձրանելոցն լոյս է եւ իշխանու թիւն:

ԻԹ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Երկինք շարժի՞ն եւ ի շնչոջ զան:

ՊԵՏԵՍՅՈՒՄՆ. — Իմաստասէրքն ասնն թէ շարժին, եւ զմի ջայդ եւ զքերեկ
6 ի նոյն սեղն զան. բայց Դիրք ոչ ինչ այնպիսի մեղ կարծիս տան. այլ հաստա-
տու թիւն կոչեն զերկինս. եւ որ ինչ հաստատեալ կայցէ, յայտ է թէ ան-
շարժ է:

1. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ աստեղքն զնայո՞ւնք են թէ ընդ երկին բեւեռեալք:

ՊԵՏԵՍՅՈՒՄՆ. — Իմաստասէրքն ասնն թէ եւ թիւն աստեղք զնայուն, են արե-
10 զան եւ լուսին եւ հինդ եւս այլ, եւ զայս մոլորական դունդ կոչեն. իսկ զայլն
անմոլորս անուանեն, եւ ընդ երկին բեւեռեալք եւ ընդ նմին շրջադայեալք,
որդէս ասէ Արիստոտելէս թէ պարունակեալ աստեղացն անմոլորքն ամենայն
ընդ նմին իսկ ընդ երկին: շրջադայեալ լինին, ի նոյն ունելով զհաստատու- ^B Fol. 10
թիւնն յորոյ միջն են եւ երկուսասն կենդանակերպքն կոչեցեալք, բայց մոլորա-
15 կանքն ոչ նոյնն յառաջագունիցն համընթաց շարժիլ բնաւորեալ են եւ ոչ
իրեաց, այլ յայլեւայլ զայրս ի բարբէն շրջն. իբրու թէ միոյն մերձ յերկիր
գոլ եւ միւսայն վերագոյն: Արդ աստուածային Դիրք մոլորականք եւ * անմոլորք ^A Fol. 102

3 ի (շարժ) ԸՄ Ա || 4 շրջն Ա || 5 ինչ ԸՄ B - մեզ ԸՄ A տան Ա || 8 դնաւնք
Ա - բեւեռեալ Ա || 9 աստղ Ա աստղն B - գնաւն Ա են ԸՄ B || 11 բեւեռեալ B ||
13 լինի B - զհաստատու թիւն B || 14 մոլորակքն B || 15 շարժեալ B եւ ոչ իրեաց ԸՄ B ||
16 վայր յերբարբէն B || 17 գոլք Ա աստուածային Ա:

présider * à la nuit; il fit aussi les étoiles. Et il les mit dans le firmament. ^A Fol. 151
D'où il est clair que chacun d'entre eux a sa lumière et sa présidence. ^{vo}

XXIXe QUESTION. — Est-ce que les cieux se meuvent et tournent?

RÉPONSE. — Les philosophes disent qu'ils se meuvent (A tournent), et
qu'ils reviennent au même point au bout d'un jour et d'une nuit. Mais les
Écritures ne nous offrent pas une telle opinion. Elles appellent les cieux firma-
ment, et ce qui est ferme est évidemment immobile.

XXXe QUESTION. — Et les étoiles sont-elles mobiles ou clouées aux cieux?

RÉPONSE. Les philosophes disent que sept étoiles sont mobiles: le soleil,
la lune et cinq autres; ils les appelle sphères planétaires (errantes). Ils appellent
les autres astres immobiles (inerrants), cloués aux cieux et tournant avec eux,
comme dit Aristote: Dans la région des étoiles toutes les inerrantes tournent
avec le ciel, * y ayant leur fondement, parmi elles sont celles appellées les ^B Fol. 102
douze signes du zodiaque. Cependant les planètes ne marchent pas avec les
précédentes; elles tournent aux divers endroits de la sphère: l'une se trouve
près de la terre, l'autre plus élevée. Or, les Livres Saints ne distinguent * pas ^A Fol. 152

ոչ ասէ յաստեղս, այլ շարժունս ցուցանէ զոչ զոմանս ի նոցանէ. որպէս ի Թեոսուն գրեալ է թէ. Կացին արեգակն եւ լուսին ի կայանի իւրեանց. եւ թէ. Եկաց արեգակն ի մէջ երկնից եւ ոչ խաղաց ընդ արեւմուտս մինչեւ ցիւտարումն աւուր միոյ. եւ Դուիթ զարեգականէ ասէ թէ. Նլանէ իբրեւ զփետոյ եւ իբրեւ զՏակոյ ընթանայ զճանապարհս իւր. եւ Երեմիա ասէ թէ. Առաքէ զլոյս եւ զնայ:

ՀԱ. ՀԱՐՈՒՄՆ. — Միթէ ընդ տմբին երկնից պարս իցէ իմանալ զգնացս լուսաւորացն:

ՊՆՏԱՄՈՆՆԻ. — Փիլիսոփոքն իբրեւ զայս երկնից ասեն զանշարժ աստեղան Տաստատեալ յերկինս. եւ երկոտասան աստեղատունս, ընդ որս յորժամ անջանեն եւ թն աստեղքն գնայունք, ինչ ինչ ազգեցութիւն ի շորս կողմանս զործիցեն, ի ջերմութեան եւ ցրտութեան, խոնաւութեան եւ ցամաքութեան. եւ զլուսնի գնացս ի ներքոյ ամենայն աստեղաց գնեն. լայց Գիբը ոչ ինչ սյնպխի ասեն, այլ թէ. Եդ Աստուած զլուսաւորան ի Տաստատութիւն երկնից. յորմէ իմանալի է թէ առ երկնաւ են գնացք ամենայն լուսաւորացն. ոչ ընաւ ի նմա

1 ասեն A || 5 զփեսա, զՏակա AB || 7 վասն զի թէ ընդ... է իմանալ A || 9 փիլիսոփոսքն A || 10 Տաստատեալքն B || 11 գնայունքն A — ազգեցութիւնք B — կողմն A — կողմ B || 12 գործեցին A || 13 սյնպխի ինչ B || 15 Տաստատութեան B լուսաւորաց B — B om de ի նմա jusque page 33, ligne 9.

d'étoiles errantes et inerrantes, mais ils indiquent seulement que quelques-unes d'entre elles sont mobiles, comme il est écrit dans Josué: «Le soleil et la lune s'arrêtèrent à leur station», et encore: «Le soleil s'arrêta au milieu du ciel et ne continua pas sa course vers le couchant durant l'espace d'un jour». David² lui aussi a dit du soleil: «Il sort comme un époux et il court comme un géant dans sa carrière». Et Jérémie³ a dit: «Il envoie la lumière et elle part».

XXXIe QUESTION. — Est-ce qu'il faut concevoir la course des luminaires comme s'effectuant sur l'élément des cieux?

RÉPONSE. — Les philosophes disent que les étoiles immobiles sont fixées aux cieux comme les yeux des cieux et qu'il y a douze constellations, à travers lesquelles passent les sept étoiles mobiles qui exercent, par ce fait quelque influence sur les quatre parties: la chaleur, le froid, l'humidité et la sécheresse. Ils mettent la course de la lune au-dessous de toutes les étoiles. Mais les Écritures n'en disent rien de semblable, mais seulement: «Dieu mit les luminaires dans le firmament des cieux⁴, d'où il faut entendre que les courses de

¹ Jos. X, 13. — ² Ps. XVIII, 6. — ³ Baruch, III, 89. — ⁴ Gen. I, 14.

բեւեռեալք, եւ ոչ կարի հեռի. զի թէ յոյժ հեռի էին լուսաւորքն յերկնից, յերկիր լոյս ոչ ծագէին, այլ ամենայն լոյս նոցա ի վեր ընդ երկինս ծառանայր եւ կանէր. զի լուսոյ բնութիւն ի վեր կոյս ընթանայ * եւ ոչ ի վայր ի խոնարհ ցայթի. վասն որոյ մտանէ ընդ երկնաւ եւ պարտէ զլուսաւորսն իմանալ

A
Fol. 264
vo

5 որչ, զի մղեալք եւ պնդեալք յերկնէ զլոյսն ի վայր կոյս ի խոնարհ այսր եւ անդր ծագեալ ծաւալեսցեն. բայց բեւեռեալք ընդ երկինս ոչ է պարտ կարծել վասն ասելոյն զնոցանէ թէ Եդ Աստուած յերկինս. զի ահա եւ զԱզամայ ասէ թէ Եդ ի դրախտին. միթէ բեւեռեալք զնա անդ :

ԼԲ. ՀՐԵՅՈՒՄՆ. — Բայց * զէնչ իմասցուք զասելն Մովսէսի վասն աստեղացն

B
Fol. 56
ro

10 թէ Արար զնոսա Աստուած, զի եղեցին ի նշանս. միթէ զոր ինչ խաւսին աստեղաբաշխքն ուղիղ ինչ է. եւ կարե՛ն աստեղքն առնել զայս :

ՊԱՏՄՈՒՄՆ. — Ստանայի պատրանքն Աստուծոյ թողլ տալոյն բազում եղեն ի մարդիկ. եւ զայսպիսի հնարս ծնաւ ի միտս մարդկան, զի զարարչին պշտաւան յարարածս դարձուցէ. քանզի աստեղքն սպասաւորք են ի ներքոյ

15 հրամանին Աստուծոյ կացեալ, եւ առանց նորա ոչինչ կարեն առնել ոչ չար

4 ցայթել A — որո A — մտանէ բնդ illisible A || 5 ժ[ղեալք illisible A || 8 դնայ A || Les lignes 33, 9—34, 6 sont transposées dans B, fol. 56ro || 9 բայց om B || 10 դնայ A || 11 աստեղաբաշխքն A — ուղիղ AB || 12 աստանաի A || 15 կացեալ Աստուծոյ B — կարեցեն B.

tous les luminaires s'effectuent près du ciel. Les astres n'y sont pas cloués mais ils n'en sont pas non plus très éloignés. Car s'ils étaient très éloignés des cieus, ils ne pourraient pas briller sur la terre, mais toute leur lumière s'éleverait et monterait en haut vers les cieus, car la nature de la lumière est de courir vers la région supérieure * et non de jaillir vers la région inférieure. C'est pourquoi elle se glisse sous le ciel; et il faut comprendre que les luminaires y sont pour que repoussés et pressés par le ciel ils épandent vers la région inférieure et basse, en brillant ici et là, leur lumière. Mais il ne faut pas croire que les astres soient cloués aux cieus parce qu'il est dit d'eux: «Dieu les mit dans les cieus». Car d'Adam aussi il est dit: «Il le mit dans le jardin». Est-ce que par hasard Dieu l'y cloua?

A
Fol. 252
vo

XXXIIe QUESTION. — Mais comment * faut-il entendre ce que Moïse dit des astres: «Dieu les fit, pour qu'ils fusseut des signes¹». Est-ce que ce que prétendent les astrologues est exact? Et les astres peuvent-ils faire cela?

B
Fol. 56
ro

RÉPONSE. — Les mensonges de Satan, par la permission de Dieu, se sont multipliés parmi les hommes, et (Satan) fit germer de telles inventions dans les esprits des hommes, afin de détourner vers les créatures le culte dû à Dieu. Car les

¹ Gen. I, 14.

և ոչ բարի: Եւ եթէ ասիցեն հակառակքն թէ ևւ մեք հաւանիմք այդմ, այլ Աստուծոյ առնեն զոր ինչ առնեն, ասելն է առ այնպիսին թէ ծնեալք յիւրաքանչիւր աստղ, որպէս դուք ասէք, ի հարկէ զոր ինչ բախտ ևւ ճակատագրու թիւն եղեալ է ի նոսա յիւրաքանչիւր աստղէ՝ յայն ընթանան առանց զերծանելոյ, թէ սպանող, թէ զող, թէ շուն, թէ արդար, թէ սուրբ, * ևւ այլ ևւ այլ ինչ, չար ևւ բարի, զոր ինչ յիւր աստեղէն առնու ի ծննդեանն ի հարկէ այնու կենցաղավարի, ևւ ոչ կարէ փոխիլ իւրովք կամուքն յոր ինչ * անորժէ: Արդ եթէ Աստուած եւ հրաման աստեղացն առնել զայս, ապա ընդէր դարձեալ ինքն աւրէնս եղ տանջել զզողոն ևւ զշունն ևւ զայլ չարագործն աստ, ևւ սպառնացաւ տանջել ի հանդերձեալն: Զի՞նչ մեղ է նոցա որք յաստղին հարկէ գործեն զչարն, ևւ ոչ կամու ևւ յանձնէ. կամ բարեացն ընդէր պատիւ ասաց աստ ևւ ի հանդերձեալն. զի՞նչ երախտիս ունին որք յոչ կամաց զբարին գործեցին: Եւ ընդէր ինքն Աստուած դնէր զայս յաստեղն, ևւ ապա դառնայր հակառակ աւրէնս կարգէր: Եւ այտ է թէ յԱստուծոյ յաստեղն ոչ այպիսի ինչ եղեալ է, ևւ առանց Աստուծոյ նոքա ոչ ինչ

A
Fol. 253
vo

B
Fol. 82
vo

5

10

15

1 թէ A || 2 այլ ասելի A || 3 աստղ — յիւրաքանչիւր om B || 4 աստղէն B — ընթանա A — ընթանայ B || 5 թէ շուն թէ զող B || 6 հիմ B || 7 յոր զոր էր B || 8 թէ A || 10 հանդերձեալն A || 13 գործեն A || 14 յԱստուծոյ այպիսի ինչ յաստեղն եղեալ ևւ A:

astres sont des serviteurs soumis aux ordres de Dieu, et sans lui ils ne peuvent rien faire, ni en mal ni en bien. Et si les adversaires disent: «Nous aussi nous en convenons, mais c'est par Dieu qu'ils (les astres) font ce qu'ils font», il faut dire à pareils (adversaires): «Nés chacun sous un astre, comme vous dites (les hommes), par contrainte, courent, sans pouvoir y échapper, vers le sort et le destin qui a été fixé par l'astre de chacun: ou assassin ou voleur, ou adultère, ou juste, ou saint. * Et celui-ci et celui-là, quel qu'il soit, méchant et bon, se conduit nécessairement par ce qu'il reçoit de son astre, à sa naissance, et il ne peut pas se tourner par sa propre volonté vers quoique ce soit dont il ait l'appétit. * Or, si c'est Dieu qui a ordonné aux astres de faire cela, pourquoi encore une fois a-t-il édicté, lui-même, la loi qui punit ici-bas les voleurs et les adultères et les autres malfaiteurs, et a-t-il menacé de les tourmenter dans l'autre monde. Quelle est la faute de ceux qui font le mal sous la contrainte de leur astre, et non par leur propre volonté et libre arbitre; ou bien, pourquoi a-t-il promis l'honneur aux bons ici-bas et dans le monde futur? Quel mérite ont ceux qui ont fait le bien non par leur propre volonté? Pourquoi Dieu mettrait-il ce [pouvoir] dans les astres, puis ensuite changerait-il, établirait-il des lois contraires? Il est clair que Dieu n'a rien mis de pareil dans les astres et qu'ils ne peuvent rien faire sans Dieu, c'est pourquoi ce qu'on en dit

A
Fol. 253
vo

B
Fol. 82
vo

կարեն առնել . վասն որոյ սուտ են առ ի յայնպիսեանցն սասցեալքն . այլ զայն միայն ունին լուսաւորք յԱստուծոյ՝ ծագել յերկիր եւ շարժել ոմանց ի նոցանէ ի վերայ երկրի, եւ լինել ի նշանս յայն միայն զոր ինքն Մովսէս ասէ առնել աւուրս, ժամանակս եւ տարիս . այլ եւ լինել նշան անձրեւաց եւ հողմոց, որպէս տէրն սասց

5 Թէ Եօրժամ տեսանիցէք ամպ ծագեալ յարեւմտից՝ ասէք անձրեւ լինի, եւ լինի այնպէս . եւ յորժամ հարաւ շնչեալ՝ ասէք խորշակ լինի, եւ լինի այնպէս : Եւ

• զեռ . եւս զայտտիկ ոչ ինքնին տէրն իբրեւ յիւրմէ ասէր, այլ ըստ նոցին կարծեաց . որպէս յայտ արար սակոյն . Կեղծաւորք, զերես երկնի եւ երկրի փորձէք . վասն

10 որոյ Երեմիաս ասէր, Թէ ի նշանաց երկնից մի զարհուրիք . զի կուռք հեթանոսաց սուտ են . իբրեւ Թէ չկայ յաստեղան այնպիսի ինչ նշան, այլ սնտոի կողն պաշտանեացքն խարեն : Եւ Ովսէէ ասէ Թէ Ես եմ Աստուած որ արարի զգաւրս երկնից, եւ ոչ սասցի քեզ երթալ զհետ նոցա . զաւրք երկնից զաստեղան կոչէ սովորական • անուամբ զոր կոսպաշտոյն կոչէին . եւ հենգնէ զի զարեղակն թաղաւոր ասէին եւ զընտնն տիկն երկնից, եւ զաստեղան զաւրք նոցա . որպէս Երեմիաս

15 յայտ առնէ . եւ Եսայի հենգնէր զԲարեւալցիսն եւ զաստեղագէտսն, զի մասնելոց

A
Fol. 258
vo

B
Fol. 63
ro

1 առ ի յԱստուծոյ այնպիսեանցն B || 2 ծագել . . . շարժել A — ի վերայ A || 5 տեսնէք A — ա. լինել A || 6 լինել A || 7 ինքն A || 8 տեսնել A || 9 որս A || 10 իբր B — Թէ օտ B || 12 երկնից զաւրք A || 13 անուամբն A — հեղձէր B || 15 եսիս A — հենգէր A — հեղձէր B — զբարեւալցիքն B :

est faux. Les luminaires n'ont reçu de Dieu que l'ordre de se lever sur la terre et, quelques-uns d'entre eux de se mouvoir au dessus de la terre et de ne servir de signes que pour ce que dit Moïse lui-même: pour marquer les jours, les temps et les années, ou pour servir de signes au sujet des pluies et des vents selon ce qu'a dit le Seigneur¹: «Lorsque vous voyez un nuage se lever du côté du couchant, vous dites: «Il pleuvera»; et il pleut en effet; et quand le vent du midi souffle, vous dites: «Il fera chaud»; et cela arrive. Et encore • le Seigneur ne disait pas tout cela de lui-même, mais selon leur opinion, comme il le déclara en disant: «Hypocrites que vous êtes, vous savez si bien examiner le visage du ciel et de la terre». A ce sujet Jérémie² disait: «Ne craignez point les signes du ciel», parce que les idoles des païens sont fausses. Il voulait dire qu'il n'existait pas de tels signes dans les astres, mais que les ministres des vains dieux trompaient. Osée dit³: «C'est moi Dieu qui ai fait les armées du ciel, et je ne vous ai pas dit de les suivre». Il appelle armées du ciel les astres d'après l'appellation • usuelle des idolâtres; et il se moque de ceux qui nommaient le soleil roi et la lune reine du ciel, et les astres leurs armées, comme Jérémie le déclare. Isaïe aussi se moquait des Babyloniens et des astrologues; parce que (Dieu) allait les livrer aux Perses et aux Mèdes,

A
Fol. 259
vo

B
Fol. 63
ro

¹ Lc. XII, 54. — ² Jér. X, 2. — ³ Os. XIII, 4.

էր զնոսա ի ձեռս Պարսից եւ Մարաց, ասէր. Յարիցեն աստղագէտքն քո եւ պատմեցեն քեզ զե՛նչ խորհեցաւ ի վերայ քո տէր զաւրութեանց: Եւ Դանիէլ եւ Յովսէփ յամաւթ արարին զամենայն աստղագէտն, զի եւ ոչ զմի երազ պատմել կարացին. վասն որոյ սուտ են ամենայն ասացեալքն ի նոցանէ եւ սատանայի պատրանք ի մարդիկ: Նաեւ խաւարուսն լուսաւորացն ոչ են ի ստուերաց երկրի ընդդէմ անկանելոյ, կամ թէ լուսինն ընդդէմ արեգականն անկանի եւ խաւարի նա, եւ կամ նշան ինչ ի նոցանէ: Եւ շարժուսն երկրի ոչ է ի կիտէն որ ի * Չուրս, եւ կամ ի հողմոց ընդ երակս երկրի ընթացելոց, որպէս Արիստոտէլ ասէ, այլ յամենազաւրէն Աստուծոյ ի խրատ մարդկան, որպէս ասէ Դաւիթ. Հայի յերկիր եւ մայ դողալ սմա. եւ Մայի թէ Դողուսն կայցի առ ի քէն զերինս: Եւ վասն խաւարման լուսաւորացն Յոր ասէ թէ Տէր ասէ արեգական եւ ոչ ծագէ, եւ ընդդէմ աստղաց կնքէ:

ԼԳ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ընդէ՞ր Դաւիթ ասէ թէ Ասաց եւ եղեն, հրամայեաց եւ հաստատեցան. զամենայն էիցս լինելու թիւնն ընդ մի ասէ. եւ Մովսէս ի վեց աւր ցուցանէ եղեալ:

2 ի վերս A || 3 Յուսէփ A || 4 որո A — սատանի A || 6 ի դէմ B — ի դէմ B — արեգական A || 10 տա AB — Եսայի A || 13 հրամայեաց A || 14 զամեն B — էից զինելութիւնն B:

il disait: «Que vos astrologues se lèvent et vous disent ce que le Seigneur des armées vous a réservé». Daniel et Joseph confondirent tous les astrologues, car ils ne purent interpréter aucune vision; c'est pourquoi tout ce qu'ils dirent fut faux, et se trouva être des tromperies de Satan contre les hommes. L'obscurcissement des astres même n'est pas occasionné non plus par l'ombre de la terre projetée, ou parce que la lune tombe devant le soleil qui s'obscurecit, ni (cet obscurcissement) n'est un signe provenant d'eux. Le tremblement de terre n'est pas produit par la baleine qui est dans les eaux * ou par les vents qui courent dans les veines de la terre, comme le dit Aristote, mais par Dieu le Tout-Puissant pour le châtement des hommes, comme David dit: «Il regarde la terre et la fait trembler». Et Isaïe: «Devant vous le tremblement a saisi les montagnes». Quant à l'obscurcissement des luminaires Job⁴ dit: «Le Seigneur commande au soleil et celui-ci ne se lève point; il met un sceau sur les astres».

XXXIIIe QUESTION. — Et pourquoi David dit-il: «Il a parlé et ils ont été faits; il a commandé et ils ont été créés» — comme si tous les êtres avaient été créés au même instant, tandis que Moïse les montre créés dans six jours?

¹ Is. XLVII, 13. — ² Ps. CIII, 93. — ³ Is. LXIV, 3. — ⁴ Job IX, 7. — ⁵ Ps. CXLVIII, 5.

ՊԵՏԵՍՅԱՆԻ. — Կարող էր զաւրութիւնն Աստուծոյ ի քթթել ական զամենայն զոյսացուցանել . այլ զի մի ինքնեղք արարածքս ի տեսողաց եւ ի մտաւոր կենդանեաց կարծեսցին, այլ ըստ կարգի լինելովն եղական համարելով . առաջին եղեալն՝ զմիւս այն տեսեալ՝ իւր յետոյ եղեալ, եղական զնա եւ զինքն համարեսցին. որպէս հրեշտակք յառաջ եղեալք յորժամ տեսին զաստեղս եղեալ՝ աւրհնեցին զարարիչն. որպէս եւ ցեոր ասէր Աստուած թէ Յորժամ եղին աստեղք՝ ամենայն հրեշտակք իմ գովեսցին զնա եւ աւրհնեցին. արդ եթէ չէին յառաջ եղեալ՝ զիսոյ աւրհնեցին: Միանգամայն եւ զի զկարգ ցուցցէ արարածոց, զի մի համապատիւք կարծիցին: Եւ Դաւթի ասելն չէ հակառակ Մովսէսի. զի ոչ ժամանակ ցուցանէ, այլ զայն միայն թէ յորժամ արար Աստուած զաշխարհս՝ բանիւ վաղ * վաղակի արար, եւ ոչ յամելով եւ ջանիւ, հրամանաւ եւ ոչ աշխատութեամբ:

A
Fol. 264
vo

ԼԴ. ՀԱՐՈՒՄՆ. — Զտիւ եւ զգիշեր լուսաւորքն ցուցանեն. արեգակն տիտունելով եւ աստեղքն զգիշերն նշանակեն. եւ ի չորրորդում աւուրն լուսաւորքն եղեն. զիսոյ պապ որ յառաջ քան զայս երեք աւուրքն լինէին եւ զգիշերքն:

1 քթել A || 2 ինքնեղ B || 3 կարծեսցի AB || 4 զմիւս A — տեսանելով B — յետո A || 6 որպէս ի Յորժմ A — ա. ձեւք B || 7 թէ A || 8 զի օտ B || 9 կարծ. ցուցցին B || 10 յ. եւ A — նծ օտ B || 14 չորրորդում A — լուսաւորք B:

RÉPONSE. — Dieu pouvait créer tout en un clin d'œil, mais [il ne fit pas ainsi] afin que parmi les vivants ceux qui voient et qui pensent ne croient pas les choses faites d'elles-mêmes; mais, l'ordre dans lequel elles apparaissent à l'existence dénonçant leur contingence, l'être qui a été créé le premier, voyant un autre créé après lui, se tiendra lui-même, ainsi que l'autre, pour contingent; ainsi les anges créés les premiers voyant les astres créés glorifièrent le créateur, d'après ce que Dieu disait à Job: «Lorsque les astres furent créés, tous mes anges me louèrent et me glorifièrent». Or, s'ils n'avaient pas été créés les premiers, comment auraient-ils pu glorifier? C'est en même temps pour marquer les rangs des créatures, afin qu'elles ne soient pas regardées comme égales en dignité. Ce que dit David n'est pas contraire à ce que dit Moïse, parce qu'il ne détermine pas de temps, mais indique seulement que lorsque Dieu fit le monde, il le créa * instantanément par la parole et non pas avec délai et au prix de fatigues, par un ordre et non par labeur.

A
Fol. 264
vo

XXXIVe QUESTION. — Les astres marquent le jour et la nuit: le soleil fait le jour et les astres marquent la nuit. Or c'est le quatrième jour que furent créés les lumineux. Comment donc les trois jours et nuits précédents furent-ils possibles?

¹ Job XXXVIII, 7.

ՊԵՏԱՍՏՈՍՆԻՒ. — Թէպէտ լուսաւորըդ ի չորրորդ աւուրն եղեն, այլ լոյսն յառաջնումն եղեւ. եւ Աստուած չափ եղիր թէ որչափ լոյսն կացցէ ի վերայ երկրի. արդ զայն չափն տիւ լինէր, եւ ի գնալ լուսոյն խաւարն տիրէր. զն խաւարն ոչ է գոյութիւն եւ ոչ արարած, այլ սպակասութիւն լուսոյ. եւ այն էր զիշերն. որպէս Գիկրն յայտ առնէ թէ Բաժին եդ Աստուած ի մէջ լուսոյն թէ որչափ ծագեացէ, եւ խաւարին թէ որչափ կացցէ. եւ զլոյսն կոչեաց տիւ եւ զխաւարն կոչեաց * զիշեր, եւ եղեւ աւր մի. եւ այլ դարձեալ ի գալ լուսոյն եւ ի գնան զիշեր խաւարան, աւր երկրորդ, եւ լոյս մի այլն եւ յետ նորա խաւար, աւր երրորդ: Ասան որոյ իմանալն է թէ լոյսն եւ խաւարն զտիւ եւ զգիշեր առնէին եւ այն կայր յառաջ քան զստեղծանիլ լուսաւորացն:

ՆԵ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ո՞ր է առաջին, տի՛ւն թէ զիշերն:

ՊԵՏԱՍՏՈՍՆԻՒ. — Ոմանք կարծեցին զերեկոյն սկիզբն աւուրն եւ առաջին՝ վանն ասելոյն Մովսէսի թէ Եղեւ երեկոյ եւ եղեւ վաղորդեան. եւ յայն ոչ Հայեցան թէ լոյսն նախ եղեւ ասելովն Աստուծոյ. Եղիցի լոյս, եւ եղեւ լոյս. եւ սպա ի վերայ * բերէ թէ Եղեւ երեկոյ եւ եղեւ վաղորդեան. եւ երեկոյ ոչ ասի, թէ ոչ

B
Fol. 64
ro

5

10

A
Fol. 255
ro

15

1 աւրն A || 2 յառաջնում A — երիբ sic AB — ի վերայ A || 3 ի գնան B || 4 գոյութիւն A — արած A || 5 ծագեացի A || 8 այլն յետ B || 9 խաւար B — զգիշերն B — առնեն B — եւ ննկար B || 10 ստեղծանել A || 11 ի տիւն եւ ի գ. A || 13 վ. աւր B — երեկոյ A — վաղորդայն A || 15 վերայ A.

RÉPONSE. — Quoique les astres furent créés au quatrième jour, la lumière fut créée au premier. Dieu détermina ainsi les choses: qu'autant de temps la lumière restait sur la terre, autant de temps il faisait jour, et lorsque la lumière s'éloignait les ténèbres régnaient; car les ténèbres ne sont ni substance, ni des créatures, mais manque de lumière, et cela était la nuit, comme le déclare l'Écriture: «Dieu établit entre eux cette division: pour la lumière, qu'elle se lève tant de temps, et pour les ténèbres, qu'ils restent tant de temps. Il donna à la lumière le nom de Jour, et aux ténèbres le nom * de Nuit, et un jour fut». Puis de nouveau après l'arrivée et le départ de la lumière une autre nuit avec ténèbres: un deuxième jour; puis une autre fois de la lumière et après elle des ténèbres: un troisième jour. Il faut donc savoir que la lumière et les ténèbres faisaient le jour et la nuit, et qu'il en était ainsi avant la création des luminaires.

XXXV° QUESTION. — Lequel est le premier: le jour ou la nuit?

RÉPONSE. — Quelques-uns ont cru que le soir est le commencement du jour et le premier, parce que Moïse dit: «Il fut soir, et il fut matin», mais ils n'ont pas remarqué que la lumière fut faite la première par cette parole de Dieu: «Que la lumière soit; et la lumière fut», et après Moïse * ajoute: «Il fut soir, il fut matin». Et on ne parle pas d'un soir avant qu'il y ait eu un jour. Car

¹ Gen. I, 4. — ² Gen. I, 5. — ³ Gen. I, 3.

B
Fol. 64
ro

A
Fol. 255
ro

նախ տիւ լեալ իցէ . քանզի յառաջ է ունակութիւն քան զպահասութիւն, եւ երեւք քան զկուրութիւն . այսպէս լոյս քան զխաւար, զի լոյս էութիւն է, եւ խաւարն նորս պահասութիւնն . հարկ է յառաջ ինքն լինել, եւ ապա իւրոյ պահասութեանն : Իսկ զի սակ թէ Խաւար ի վերայ անդորոց, այս ոչ զլուսոյն պահասութեան խաւարն սակ, այլ զանդոյ եւ զսկզբնածին խաւարն՝ որ եւ հալածեցաւ ի դալ լուսոյն յաւրն առաջին . եւ մի զնա յէութիւն համարեցիս, զի անդոյ է եւ ոչ սակեծուած ինչ . այլ զի լոյս ոչ գոյր, այն էր խաւարն :

ԼԶ. ՀԱՐՅՈՒՄՆՆ . — Եւ թէ ոչ էր խաւարն արարած, ընդէք սակ Դաւիթ թէ Արարեր զխաւարն եւ եղև զիշեր :

10 ՊՈՏՄՍՆՆՆՆ . — Ի միտ առ՝ այս վասն լուսոյն է թէ Զափով կարգեցեր զլոյսն ի վերայ երկրի . եւ ոչ միշտ եւ միայար . եւ այսու խաւար է եւ զիշեր . վասն որոյ եւ Աստուծոյ արարած կոչի, որ զլոյսն այնպէս հրամայեաց կալ : Արդ խաւար ոչ է գոյ, այլ պահասութիւն գոյին լուսոյ . որպէս եւ չարն ոչ է էութիւն ինչ, այլ հեռացումն եւ պահասութիւն բարւոյ :

15 ԼԷ. ՀԱՐՅՈՒՄՆՆ . — Եւ զեւրք զամենայն արարածս լով բանիւ գոյացոյց, իսկ զմարն խորհրդով, քանզի սակ թէ Ասաց Աստուծ արասցուք մարդ . այլ եւ

3 պահասութիւն A — իւրոյ գոյ B || 4 թէ om B — վերա A || 5 զանդո A || 6 զնայ A || 7 զգոյր A || 8 էք] է A || 9 արար B || 10 այս om B || 11 վերա A || 12 որս A — կեալ B || 13 գո A — գոին A — լուսոյն A || 14 ինչ om B — բարոյ AB || 15 բ. սակով գ. A :

la possession étant avant la privation, la vue avant la cécité, de même, la lumière étant avant les ténèbres, car la lumière est une substance, et les ténèbres le manque de lumière, il faut qu'elle même soit avant, et sa privation après. En réalité en disant : «Les ténèbres étaient sur les abîmes», (Moïse) ne désigne-t-il pas là les ténèbres provenant du manque de lumière, mais les ténèbres du néant et primitives, qui furent chassées par la venue de la lumière au premier jour? Et ne va pas non plus les ranger parmi les substances, car elles sont néant et non créature: le fait que la lumière n'existait pas, cela même était les ténèbres.

XXXVIe QUESTION. — Si les ténèbres ne sont pas une créature, pourquoi alors David dit-il : «Tu as créé les ténèbres, et la nuit fut?»

RÉPONSE. — Comprends! Pour la lumière il est écrit : «Tu as dispensé la lumière avec mesure sur la terre»; et non pas toujours et sans cesse; ainsi Dieu a fait les ténèbres et la nuit; c'est pourquoi elles sont appelées créature de Dieu, qui commanda à la lumière de se comporter ainsi. Or, les ténèbres ne sont pas un être qui existe, mais elles sont manque d'une lumière qui existe elle; de même aussi que le mal n'est pas une essence, mais éloignement et manque de bien.

XXXVIIe QUESTION. — Et comment Dieu a-t-il créé toutes les créatures par la seule parole, mais a-t-il créé l'homme avec conseil, car (Moïse) dit : «Dieu dit» :

¹ Gen. I, 2. — ² Ps. CIII, 2. — ³ Gen. I, 26.

գործով եւս զնա ստէ Գիրն առնել. Առ տէր Աստուած հող յերկրէ, եւ ստեղծ զմարդն եւ վիշաց:

A
Fol. 265
70

ՊԱՏԱՍԽԱՆ. — Կարելի է Աստուծոյ եւ զմարդն ստել բանիւ եւ լինէր. այլ այսու զպատուականութիւն մարդոյն եցոյց. քանզի որպէս առ մեզ խորհրդով եղեալքն պատուականք են քան զլոկ բանիւն, սոյնպէս եւ Աստուած, որոյ եւ բանիւն եղեալն իմաստութեամբ է իբրեւ զխորհրդով, այլ ազնուական այնու կամեցաւ ցուցանել զմարդն քան զայլն:

ԼԸ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ թէ այդպէս է, ապա ընդէ՞ր ի վերջոյ ամենայն արարածոցս զնա արար:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ. — Զմարդն թագաւոր էստեղծ Աստուած ի վերայ արարածոցս. 10 վայելուչ էր նախ թագաւորութեանն գոյանալ եւ ամենայնին լինել, եւ ապա որ տիրելոցն է՝ ի մէջ զալ: Որպէս մեծատուն որ ի ճաշ հրաւիրելով զիւր սիրելի, նախ զտունն յաւրինէ, եւ զամենայն ինչ պատրաստէ եւ զսեղանն կազմէ, եւ ապա զհրաւիրեալն ի ներս ածէ. այսպէս եւ Աստուած զամենայն ինչ որ վասն մարդոյն էր՝ յառաջ էստեղծ, եւ ապա զտէրնոցին ի մէջ էած: Որպէս եւ զխոսն 15

1 զնայ A — ա. զնա Գ. B || 4 քան om B || 5 պատուական A — եւ om A || 6 իբր Գ. A || 8 ապա om A — արարածոցս A || 9 զնայ A || 11 վանելուչ A — գոյանալ A || 14 եւ om A.

«Faisons l'homme»? L'Écriture raconte même qu'il l'a créé par une action¹: «Le Seigneur Dieu prit du limon de la terre; et il créa l'homme et il lui inspira le souffle de la vie.»

A
Fol. 265
70

RÉPONSE. — « Dieu pouvait aussi créer l'homme par la seule parole. Mais en agissant comme il a fait il a montré la dignité de l'homme. Car de même que chez nous ce qui est fait avec conseil est plus noble que ce qui est fait par la seule parole, ainsi en est-il en Dieu: ce qu'il fait par sa parole est (fait) avec sagesse comme ce qu'il fait avec conseil, mais il a voulu ainsi montrer que l'homme est plus noble que les autres [créatures].

XXXVIIIe QUESTION. — S'il en est ainsi, pourquoi alors l'a-t-il fait après toutes les autres créatures?

RÉPONSE. — Dieu a créé l'homme roi sur toutes les créatures; il était convenable que le royaume fût d'abord appelé à l'existence et que tout fût créé et qu'ensuite seulement vînt celui qui devait régner. Comme un homme riche qui invite un ami à dîner, arrange d'abord la maison, prépare tout, dresse la table, et fait seulement ensuite entrer l'invité, ainsi Dieu créa d'abord tout ce qui était destiné à l'homme, et n'introduit qu'en dernier lieu leur maître. De même il fit d'abord les herbes et les légumes, et créa ensuite

¹ Gen. II, 7.

յառաջ արար ընդ բանջարոյն, եւ ապա զանասունս էստեղծ, զի զկերակուրն պատրաստական գտցեն. դարձեալ եւ յետոյ արար, զի մի արարածք զմարդն իւրեանց արարիչ համարեացն, * թէ յառաջ լրալ էր. այլ ինքեանք եղեալ, եւ զնա տեսցն յետոյ գոյացեալ՝ արարած զնա համարեացին իբրեւ զինքեանս: Դարձեալ՝ թէ մարդն վասն տիրելոյն արարածոցն հպարտացի, ի միտ առջէ * թէ յետոյ է ստեղծեալ քան զայցն, եւ ի չափու կացցէ:

B
Fol. 65
ro

A
Fol. 286
ro

ԼԹ. ՀԵՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ընդէր երկու անգամ զմարդոյն ստեղծանելն Գիրն յիշէ. զի անգամ մի ասէ թէ Արար աստուած զմարդն ի պատկեր իւր. եւ դարձեալ ասէ. Առ տէր Աստուած հող յերկրէ եւ ստեղծ զմարդն:

ՊԵՏԱՍԻՄՈՒ. — Եպս հայելով Փիլոն եւ այլք՝ երկու մարդ ասնն ստեղծեալ, մի զպատկերն եւ մի զհոգեղէն. եւ զայս վասն ի Գիրն կաղոյ եւ ըստ ճառին կարգի ընթանալոյ ասնն: Ապա թէ ոչ՝ միեւնոյն է մարդն եւ նորին լինելու թիւնն. բանական հոգւովն՝ ի պատկեր Աստուծոյ եւ մարմնովն՝ հոգեղէն ստեղծուած. զոր եւ Պաւղոս ներքին եւ արտաքին մարդ ասէ, եւ ոչ վասն այտորիկ երկու անգամ ստեղծեալ համարիմք զմարդն: Քանզի որ ասէ. Արար զմարդն, զերկուսն

10

15

1 բանճարոյն B — կերակուրն A || 5 արարածոյ A || 6 ի om A || 7 եւ om B — ստեղծուեալ B || 10 յայն B — հասելով A || 11 եւ om B || 14 այնորիկ B || 15 ասաց B.

les animaux, afin qu'ils trouvaissent leur nourriture prête. Dieu fit encore l'homme plus tard pour que les créatures ne le crussent par leur créateur, ce qui aurait pu arriver * s'il avait été créé avant elles; mais créées elles-mêmes avant lui, elles le verront fait après elles et le reconnaîtront créature comme elles-mêmes. Enfin si l'homme vient à s'enorgueillir de ce qu'il règne sur les créatures, il comprendra * qu'il a été créé après toutes les autres et il se tiendra dans la mesure.

B
Fol. 65
ro

A
Fol. 286
ro

XXXIXe QUESTION. — Et pourquoi l'Écriture mentionne-t-elle deux fois la création de l'homme? Car elle dit une fois¹: «Dieu créa l'homme à son image»; et elle dit de nouveau²: «Le Seigneur Dieu prit du limon de la terre et créa l'homme».

RÉPONSE. — Philon et d'autres considérant ce point, disent que deux hommes ont été créés: l'un fait à l'image de Dieu et l'autre terrestre. Ils disent cela pour s'en tenir strictement à l'Écriture et pour respecter l'ordre du récit. Mais il n'en est pas ainsi: un seul et même homme a été créé, raisonnable par son âme (créé) à l'image de Dieu, et, par son corps, créature terrestre; ce que Paul appelle homme intérieur et homme extérieur. Et pour cela nous ne croyons pas que l'homme ait été créé deux fois. Car celui qui dit: «Il créa l'homme»,

¹ Gen. I, 27. — ² Gen. II, 7.

նշանակէ՛ զհոգին եւ զմարմինն. զի յերկուցս ասի մարդն: Իսկ ասպ թէ զլոկ հոգին արար յառաջ ըստ պատկերին, ընդէր ածէ ի վերայ թէ Արու եւ էզ արար զնոսս. քանզի ի հոգին արու եւ էզ ոչ զոյ, այլ հողեղէն ստեղծուածոյն է արու եւ էզն: Ապա յայտ է թէ որպէս վասն զբայտան զոր տնկեալ էր յերրորդ աւուրն ընդ այլ բոյսն եւ ծառսն կրկին ասաց թէ Տնկեաց տէր Աստուած զգրական յԱզին ընդ արեւելս. ըստ որում յԱտրին փոխանակ յարեւելս ասելոյն՝ ասէ թէ Տնկեաց տէր Աստուած զգրական յԱզին յառաջագոյն. եւ զգազանն յառաջագոյն ստեղծեալ էր *, եւ ասէ թէ Ստեղծ տէր Աստուած այլ գազանս, ոչ նոր, այլ ի դէպ է թէ յաւելուածս. եւ այսպէս եւ զմարդոյն զվր զոյացուցանելն կրկին յիշէ:

ԴՍ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Եւ ո՞ր հոգի էր որ փշեաց ի նախաստեղծն:

Պատասխան. — Ոմանք զշնորհաց հոգին ասեն, զոր յանցաւորութեամբն մարդիկ կորուսին բառնալով արարչին, յասելն թէ Մի Գնացէ հոգի իմ ի մարդիկ, վասն լինելոյ բոցս մարմինն. եւ զնոյն վերստին աւին փշմամբն որ յառաքեալսն: Այլ ի դէպ զայս է կարծել, թէ բանական հոգին է փշմամբն Աստուծոյ եւ

1 ասի յերկուց զմարդն B || 2 կերպարանին B — վերս A || 4 որպէս om B || 5 յերրորդում B — բոյսն A || 8 ասն A — թէ om B || 9 յազելուածս A — եւ om B || 13 ասելով B || 14 վասն մարմին լին. sic A — փշմամբ A || 15 էր A:

indique à la fois l'âme et le corps, l'homme étant défini un composé de ces deux éléments. Puis, en réalité, si Dieu avait fait tout d'abord l'âme seule à son image, pourquoi (Moïse) ajoute-t-il: «Il les créa mâle et femelle». Car dans l'âme il n'y a ni mâle ni femelle, mais c'est la créature terrestre seule qui peut être mâle et femelle. La même répétition se produit du reste pour le jardin que Dieu avait planté le troisième jour avec les autres plantes et arbres, et que (Moïse) a mentionné une seconde fois² par ces mots: «Le Seigneur Dieu planta le jardin dans Eden à l'orient». Ici au lieu de «à l'orient» le syriaque dit: «Le Seigneur Dieu planta le jardin dans Éden auparavant, et il avait créé les animaux sauvages auparavant»; * et s'il dit: «Le Seigneur Dieu créa d'autres animaux sauvages», ce n'est pas de nouveaux animaux qu'il faut l'entendre mais voir là une répétition; de même aussi Moïse mentionne deux fois la création unique de l'homme.

XLe QUESTION. — Quelle âme Dieu insuffla-t-il au premier homme?

RÉPONSE. — Quelques-uns disent: l'âme de la grâce, que les hommes perdirent par le péché et que le Créateur retira, quand il dit: «Mon esprit ne demeurera pas avec l'homme, parce qu'il est chair». Ils reçurent cet esprit de nouveau lorsque le Christ souffla sur les apôtres. Mais il convient d'admettre que c'est l'âme intellectuelle qui est le souffle de Dieu et qu'avec

¹ Gen. I, 27. — ² Gen. II, 8. — ³ Gen. VI, 8.

ընդ նմին միացեալ եւ շնորհաց հոգին. եւ յայտ անտի է, զի յորժամ շնորհաց հոգին տուեալ եղև վասն մեղացն՝ մարդն բանական հոգւովն կայ ամբողջ: Եւ զի այս է երևելի է, զի այլ ոչ յիշէ ի ստեղծմանն վասն բանական հոգւոյն. քանզի ի փշիւն միայն երկրքեան շնորհեցան մարդոյն ի միոյ փշմանէն. վասն որոյ եւ ի տիրական գէման ասի փշեալ, զի զլուիւ տաճար մտացն ասացին իմաստունքն:

ԽԱ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Ապա ոչ է հոգին երեք քան զմարմինն:

ՊԵՏԵՍՍՅԱՆ. — Ոմանք երեք ասացին զհոգին. յայն հայելով թէ Արար Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր. եւ ապա յետոյ ստեղծ զհոգեղէնն. եւ ոմանք զմարմինն երեք համարեցան, զի ստեղծաւ ի հոգոյ, եւ ապա զփշուսն ընկալաւ:

10 Այլ ստոյգ այն է, զի հաւասարք են. զի յորժամ ասէ թէ Արար աստուած զմարդն, եւ թէ Ստեղծ աէր Աստուած զմարդն, զհոգին մարմնովն եւ * զմարմինն հոգւովն յիշէ. զի այս է մարդն:

ԽԲ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Այլ նախնի ստեղծուսն. այժմ՝ որպէս զոյանայ մարդն:

* ՊԵՏԵՍՍՅԱՆ. — Ոմանք ասացին՝ յորոց է Դրիւոր Նիւսացի, թէ ի սերմնն որ անկանի յորովայն կնջն՝ կայ բանական հոգին, եւ զգայականն եւ շնչականն զաւ-

A
Fol. 257
70

B
Fol. 96
70

1 յ. զշնորհաց A || 2 տ. եղեալ եղև A — մարդն B || 3 այս է) է om B — հոգւոյն A || 4 միայն եւ երկրքեանն A — որո A || 5 զլուիւն B || 7 հաւելով A — Աստուած om B || 8 զհոգեղէն A || 9 հոգո A — փշուսն B || 11 մարմնով A || 12 հոգւովն A || 13 դասնայ A — գոյանայ B || 14 սերմն B || 15 կա AB — սպայականն A:

elle était unie l'âme de la grâce. On s'explique ainsi que lorsque l'âme de la grâce fut perdue par le péché, l'homme resta entier en possession de l'âme intellectuelle. Et qu'il en soit ainsi cela apparait du fait que, dans la création il n'est pas fait mention de l'âme intellectuelle, parceque par un seul souffle de Dieu les deux âmes furent données à l'homme; c'est pourquoi il est dit qu'il a été soufflé au visage dominateur, car les sages appellent la tête temple de la raison.

XLIIe QUESTION. — L'âme n'est donc pas plus ancienne que le corps?

RÉPONSE. — Quelques-uns ont dit que l'âme était plus ancienne, considérant que « Dieu fit l'homme à son image », et qu'ensuite seulement il le créa terrestre. D'autres tinrent le corps pour plus ancien, car il fut formé de la terre, et ensuite il reçut le souffle. Cependant il est certain, qu'ils furent créés en même temps. Car, lorsque (Moïse) dit: « Dieu fit l'homme », et « le Seigneur Dieu créa l'homme », l'âme est mentionnée par le corps * et le corps par l'âme, parce que telle est la nature de l'homme.

A
Fol. 257
70

QUESTION XLIIe. — C'est là la première création. Mais aujourd'hui comment l'homme vient-il à l'existence?

* **RÉPONSE.** — Quelques-uns, parmi lesquels Grégoire de Nysse, ont dit que dans le sperme qui tombe dans le sein de la femme, il y a l'âme intellectuelle

B
Fol. 96
70

¹ Gen. I, 27.

բութեամբ. եւ ընդ սերմանն աճելոյն եւ մարդ լինելոյն՝ եւ նորա փայլեն: Եւ աւրինակ բերէ գհատ ցորենոյ եւ զայլոց սերմանց, զի ի նոյն հաստ որ սերմանի՝ կան զաւրութեամբ տակքն եւ բոյսքն, շաւառն եւ քիստ եւ այլն, թէպէտ ի հաստն ոչ երեւին այլ զաւրութեամբ կան ի նմա. այսպէս եւ ի մարդոյ կատարելոյ որ զամենայն լիով ունի՝ սերմին որ անկանի ի կինն, զամենայն լիով ունի նոյն սերմն զաւրութեամբ, որպէս տունկ հատեալ յորթոյ եւ սնկեալ՝ զաւրութեամբ զամենայն ինչ զորթոյն ունի՝ զուռ եւ զպտուղ եւ զտերեւ: Վկայէ նմին եւ Արիստոտէլ վասն բանական հոգւոյն ասելով. բնաւորականի՝ ներգործականի զաւրութեամբ կենդանութիւն ունողի: Արդ այսոքիկ ոչ են բովանդակքն ճշմարիտ. զի թէ զանանական շունչն եւ զգայութիւնն ասիցին զոլ ի սերման անդ՝ յանկանին յարգանդին՝ ուղիղ է, զի եւ յանասունսն այս զոյ. այլ զբանական հոգին անյարմար է ի սերմնն ասել զոլ, զի սերմնն անասնականացն հանդոյն է: Այլ իրաւացի է զբանական հոգին ի նորհացն Աստուծոյ համարել, եւ զիտել ի սկիզբն զոյսցութեան մարդոյն * յարգանդ մաւրն պարզելիլ ի նորագոյն ստեղծուածն կատարեալ եւ լի, եւ ոչ ըստ մարմնոյն անկատար եւ ընդ նմին աճեցեալ, այլ

A
Fol. 267
vo

1 եւ նորա փայլ: sic A || 2 զայլ B — կա AB || 3 տակք B — բոյսն A || 4 կա B — որ զամենայն — ի կինն om B — որպէս զամենայն լիով B || 5 սերմ AB || 6 որնպեալ A || 7 վկայէ A || 8 հոգւոյն AB || 9 բնաւորականքն B — ճշմարիտ A || 10 զպտութիւնն A — ի սերմանդ B — անդ om B || 11 եւ om B — յանասունս B — գո A || 12 սերմն B || 13 ի սկիզբն A || 14 եւ ի նոր... B:

et en puissance [l'âme] sensible et [l'âme] vitale, et qu'elles se développent avec l'évolution du sperme et la transformation en homme. Et il (Grégoire de Nysse) donne comme exemple la graine du blé et des autres céréales, car dans la même graine semée se trouvent en puissance les racines et la plante, la tige et la pointe de l'épi etc.; elle ne sont pas visibles dans la graine, mais elles y sont en puissance. De même le sperme, qui tombe dans la femme de l'homme mûr possédant tout en plénitude, renferme tout pleinement en puissance, comme la branche séparée de la vigne et plantée renferme en puissance tout ce qui fait partie de la vigne: le sarment, le fruit et les feuilles. Aristote est du même avis lorsqu'il dit de l'âme intellectuelle: Elle est intellectuelle (naturelle?), active, en vertu vivante. Or, tout cela n'est pas complètement juste. Lorsqu'on dit: dans le sperme qui tombe dans le sein, il y a l'âme animale et la faculté sensitive, c'est juste, car il y a cela dans les animaux. Mais il ne convient pas de dire qu'il y a dans le sperme l'âme intellectuelle aussi, car le sperme est semblable à celui des animaux. Mais il est juste de croire que l'âme intellectuelle vient de la grâce de Dieu et d'admettre que dès le commencement de la formation de l'homme * dans le sein de sa mère elle est donnée à la créature nouvelle tout à fait complète et achevée et non pas, comme le corps, im-

A
Fol. 267
vo

կատարեալ յանկատարն մարմին միացեալ եւ ի նորին կատարելն ըստ չափոյ մարմնոյն բացափայլեալ եւ ներդրծեալ. եւ այսմ վկայէ Գիրն. զի ասէ Աստուած թէ Հոգի յինէն ելցէ եւ զամենայն շունչ եւ արարի: Տեսանեն զի զշունչ արարի ասէ, միանգամ եղեալ ի նիւթ ծնեցոցն. իսկ զՏոգոյն չասէ թէ յինէն ել միանգամ, այլ թէ ելցէ. զաւր ըստ աւրէ պարզեւելն զըմանական հոգին նորագոյն զոյացելոցն ասէ: Ոմանք զայս զտարբէր Հոգոյն ելումն ի հաւրէ համարեցան, վասն ասելոյն թէ յինէն ելցէ. այլ չէ ուղիղ. զմեր հոգոյս ասէ, ոչ յեւթեմէն Աստուծոյ եղեալ, այլ ի նորին արարչագործութենէ, եւ ոչ ինքնեղ որպէս ոմանք կարծեցին: Եւ զի ի ծնողայն մարմինն անանական կենդանութեամբն միայն է եւ հոգին բանական յԱստուծոյ, յայտ անտի է զի ծնողքն ծննդոցն հայր մարմնոյն կոչին: Իսկ հոգոյն Աստուած ասի հայր, որպէս յայտ առնէ Պաղոս ասելով. Թէ ի մարմնաւոր հայր մերոց խրատ ընդունիմք, սրբափ եւս առաւել հնազանդեցուք հաւրն հոգւոց եւ կեցուր:

109. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Եւ մարդն բնութեամբ անմահ ստեղծաւ յարարէն, թէ մահկանացու:

1 կատարելն A || 2 վկայէ A || 3 յորի B || 4 նիւթ B — զհոգոյն A — զհոգին B || 5 զպարզեւեայն B || 6 հոգոյն A || 7 հոգոյս AB — ուղիղ AB || 9 ասացին A — կենդանութեամբ B || 11 հոգոյն AB || 13 հոգոց A || 15 թէ մահկանացու զտի B:

parfaite et croissant avec lui, mais parfaite, unie au corps imparfait, et à raison de la croissance du corps se manifestant et agissant. Et nous avons ici le temoignage de l'Écriture, car Dieu dit: «L'esprit sortira de moi et c'est moi qui ai créé tous les souffles». Voyez-vous, «j'ai créé les souffles» dit-il, les mettant une fois dans la matière de ceux qui naissent. Mais de l'esprit il ne dit pas: «il est sorti de moi une seule fois», mais: «il sortira», en faisant entendre que jour après jour il donne l'âme intellectuelle aux nouveaux-nés. Quelques-uns ont entendu ce texte de la procession du Saint-Esprit du Père, pour ce qu'il y est dit: «Il sortira de moi»; mais cela n'est pas exact: il parle là de notre esprit (âme), qui ne provient pas de l'essence de Dieu, mais de son action créatrice, et qui n'est pas de lui-même, comme le crurent quelques-uns. Et parce que des parents provient seulement le corps avec la vie animale, et que l'âme intellectuelle [provient] de Dieu, il s'ensuit que les parents des enfants sont appelés père du corps. Mais la père de l'esprit (âme) est Dieu, comme le déclare Paul en disant: «Si nous sommes châtiés par nos pères corporels, combien plus devons-nous être soumis au Père des esprits, (âmes) afin de jouir de la vie»!

XLIIIe QUESTION. — L'homme fut-il créé par Dieu mortel ou immortel de nature?

¹ Is. LVII, 16. — ² Hebr. XII, 9.

Fol. 57A
70

ՊԼՏՄՍԻՆՆԻ. — Բազում բանք վանն այսորիկ յառաջնոցն ասացան. ոմանք անմահ ասացին * յայն հայելով զոր Սողոմոն ասաց թէ Աստուած հաստատեաց զմարդն յանեղծութիւն, եւ նախանձու բանասրբութիւն մեռաւ. եւ ոմանք ասացին թէ մահկանացու ստեղծ. եւ յայտ անտի է, զի յետ յանցմանն մեռաւ, եւ անմահն ոչ մեռանի. որպէս աստանայ զի բնութեամբ անմահ ստեղծաւ, վանն որոյ յանցեալ եւ ոչ մեռաւ: Որք թուի թէ ոչ են ուղիղ տեսութիւնքս. այլ ճշմարիտ է զայն իմանալ, թէ ի մէջ եղաւ մահու եւ անմահութեան. ըստ որում եւ իւր ստեղծուածն յայտ առնէ, զի ունէր զընդունակ անմահութեան զհոգին, եւ մահուն զմարմինն, եւ անձնիշխանութեանն կարողութիւն ի նմ. զի = յոր կողմն եւ հակեցի յայն մնացէ, թէ Աստուծոյ հրամանին անացեալ զհետ անմահութեան հոգւոյն ընթացցի լիցի եւ մարմնովն անմահ, որպէս լինելոց եմք ի յարութեանն մարմնով եւ հոգով միացեալ անմահ: Իսկ եթէ յանցաւոր եղցի Աստուծոյ զինի մահկանացու մարմնոյն սահեալ՝ զմահ ընկալցի, մահկանացու մարմինն զընութեանն կրելով եւ անմահ հոգին զմեղացն մահ. որպէս ասէ իմաստունն Սիրաք թէ Չմարդն ի սկզբանէ յանձնիշխան կամեն ե-

5
10
15

1 այսորիկ B — յառաջագոյն B — ասացաւ A || 2 հայելով A — ասէ A || 3 նախանձով A || 5 աստանայ A || 6 թիւ A — ոչ է B — ուղիղ A — տեսութիւնք A || 8 ըստ իւրում A — ընդունէր B || 9 անձնիշխանութեան կարատութեան B || 10 կողմ AB — յայն՝ այն B — հր. Աստուծոյ A || 11 հոգոյն A — ուղիղ B || 12 հոգով A — թէ A || 15 կամա A:

Fol. 57A
70

RÉPONSE. — Beaucoup de choses ont été dites là-dessus par des auteurs anciens. Quelques-uns le déclarèrent immortel * considérant ce que dit Salomon: «Dieu a créé l'homme immortel, et par la jalousie du démon il est mort». D'autres ont dit qu'il le créa mortel; et on s'explique ainsi qu'il mourut après le péché: l'immortel ne meurt pas; par exemple le démon, qui fut créé immortel de nature, pécha, mais ne mourut pas. Ces opinions ne semblent pas être justes. Il faut admettre pour vrai que (l'homme) a été mis entre la mort et l'immortalité, ainsi que le déclare [le récit de] sa création. Il avait une âme, capable d'immortalité, et un corps capable de mort, et en lui la faculté du libre arbitre, de telle sorte * qu'il devait rester du côté où il s'inclinerait: si, obéissant au commandement de Dieu, il suivait l'immortalité de l'âme, il devenait immortel par le corps également, ainsi que nous, après la résurrection nous deviendrons immortels, par la réunion du corps et de l'âme. Mais s'il péchait contre Dieu en se laissant emporter par le corps mortel, il recevrait la mort, la mort de la nature pour le corps mortel, et la mort des péchés pour l'âme immortelle, comme le dit le sage Sirach: «Dès le commencement Dieu a créé l'homme dans une volonté libre; il a mis devant lui le feu et l'eau, afin qu'il portât la main du côté qu'il

5
10
15
20
25
30
35
40
45
50
55
60
65
70

¹ Sap. II, 25. — ² Eccli. XV, 14, 17, 18.

ասեղծ Աստուած, եւ զհօւր եւ զժուր եղ աս աջի, զի յոր եւ կամի մխեսցէ զձեռն իւր. զի աս աջի մարդոյ է մահ եւ կեանք: Ուստի յայտնի է * թէ ի մէջ էր մահու եւ անմահութեան. զի թէ բնութեամբ մահկանացու էր ասեղծեալ, ընդէր պատիժ նմա վասն յանցմանն զմահն տայր զոր կրելոց էր, քանզի զի՞նչ վճիռ էր այն զմահկանացուն ի մահ զատել. որով յայտնի է թէ այն խրատ էր եւ պատիժ. ապա չէր մեռեալ թէ ոչ էր կրեալ: Դարձեալ եւ ոչ անմահ ասեղծ բնութեամբ. զի թէ անմահ էր բոլորովին ասեղծեալ, յանցմամբն ոչ էր մահացուցեալ զանմահն. զի թէպէտ կարող է եւ զանմահն սպանանել, որպէս ասաց թէ Բեհեմեթ երկերուք որ կարող եմ զհողի եւ զմարմին սպանանել. այլ զի անզեղծ է նա ի պարզեան. որ եւ զանաարկուն ոչ էսպան թողով նմա զանմահութիւնն:

ԵՊՂ. ՀԵՅՈՏՈՒՆ. — Ընդէր յորժամ զամենայն արարածս արար՝ ասէր թէ երեսն Աստուած զի բարի է. եւ վասն մարդոյն ասէր. Չէ բարւոյ մարդոյդ միայն լինել:

ՊԵՏՄՈՍՅԱՆ. — Այսու զամուսնութենէն ակնարկէ, թէ չէ նմա լաւ ասանց ամուսնի եւ որդէծնութեան լինել, ուստի երկիր լնոց էր. որպէս ինքն յաւրհ-

2 մարդոյ] է om B || 5 թէ զայն ի. եւ պ. էր A || 8 էր B || 9 զորի A || 10 նա] նախ A || 12 բարիք — մարդոյն A || 14 զամուսնութենէ B — լաւ նմա A.

voudrait; car la mort et la vie sont devant l'homme». D'où il appert * qu'il était entre la mort et l'immortalité. Car, s'il avait été créé mortel par nature, pourquoi, comme châtement de la transgression, Dieu lui aurait-il donné la mort qu'il devait subir? Quelle sentence est-ce là de condamner le mortel à la mort? Par où on voit que cela était en même temps une menace et un châtement. Le premier homme ne serait donc pas mort s'il n'avait pas mangé. Par ailleurs Dieu ne le créa pas non plus immortel par nature. S'il l'avait créé complètement immortel, il n'aurait pas rendu l'immortel mortel à cause de sa faute; car, bien qu'il puisse aussi faire mourir l'immortel — lui qui a dit: Craignez-moi, car je peux tuer l'âme et le corps — cependant il ne regrette jamais ses dons, lui qui ne tua pas même le diable et lui laissa l'immortalité.

XLIVe QUESTION. — Pourquoi lorsque Dieu eut fait toutes les créatures, est-il dit: «Dieu vit qu'elles étaient bonnes»; et que de l'homme Dieu dit: «Il n'est pas bon que l'homme soit seul»?

RÉPONSE. — Dieu a par là en vue le mariage, car il n'est pas bon que l'homme soit sans épouse et sans une descendance, qui devait remplir la terre, ainsi lui-même avait dit dans ses bénédictions: «Croissez et multipliez-vous, rem-

¹ Gen. I, 31. — ² Gen. II, 18. — ³ Gen. I, 28.

նութիւնն ասաց թէ Աճեցէք եւ բազմացալուք եւ լցէք զերկիր եւ տիրեցէք դմա. եւ Եսայի ասէ, թէ Ոչ վայրապար ինչ արար Աստուած զերկիր, այլ ի բնակութիւն ստեղծ զնա:

ԵՍԵ. ՀԵՐՅՈՒՄՆ. — Եւ զխորդ է զի զամենայն կենդանին ած առ Արամ

զնել նոցա անուանս, եւ ոչ ինքն զնէ * նոցա անուանս:

ՊԵՏԵՍԻՍԵՆԻ. — Նախ զի զբանաւոր ստեղծուածոյն իւրոյ զհանդէս իմաստութեանն ամենայն բանաւորաց եւ մտաւորաց ցուցանիցէ. եւ ապա զի արարչութեանն իւրոյ զնա հաղորդակից երեւեցուցէ. զի զորս ինքն արար բանին, նմա նոցին անուանս հրամայեաց յաւրինել բանիւ: Եւ տեսանելն թէ զի՞նչ կոչեցէ զնոսա, ոչ թէ չգիտէր Աստուած թէ զի՞նչ կոչելոց է. այլ զհանդէս իմաստութեանն տեսանելոյ. ապա թէ ոչ եւ զԴաւթի ասելն թէ Աստուած յերկնից նայեցաւ տեսանել զորդիս մարդկան, մի՞թէ վասն տեսանելոյն անգիտութեանն ինչ կարծիք իցեն զԱստուծոյ, զորմէ միւս Գիրն ասէ թէ Որ միայն գիտես զմիտս մարդկան. եւ թէ Տէր ճանաչէ զխորհուրդս մարդկան:

ԵՍԶ. ՀԵՐՅՈՒՄՆ. — Զի՞նչ է ասելն թէ Ամենայն շունչ կենդանւոյ զինչ անուանեաց Արամ, այն է անուն նորա:

2 Եսայի A — Եսայի B || 5 անուն A — նոցայ A || 6 ստեղծուածոյն իւրո A || 8 երեւեցուցանէ B || 10 կոչեցէ B || 12 նայեցաւ B — յերկնից A || 14 գիտես զմարդկան A || 15 կենդանւոյ A:

plissez la terre et assujétissez-vous la». Et Isaïe dit: «Dieu n'a pas créé la terre en vain, mais il l'a créée afin qu'elle fût habitée».

XLVe QUESTION. — Et comment se fait-il que Dieu amena tous les vivants devant Adam pour qu'il leur donnât des noms, et que lui-même il ne leur * donne pas de noms?

RÉPONSE. — Afin, d'abord, de manifester la sagesse de sa créature raisonnable aux yeux de ceux qui ont de la raison et de l'intelligence; ensuite, afin de montrer l'homme participant à la création, car Dieu lui commanda de former par sa parole des noms à ceux que lui-même avait créés par sa parole. Il voulait voir comment il les appellerait, non pas qu'il ignorât comment il les appellerait, mais parce qu'il voulait voir la manifestation de sa sagesse. N'en est-il pas ainsi lorsque David dit: «Dieu a regardé du haut du ciel pour voir les enfants des hommes?» — est-ce qu'il attribuait à Dieu de l'ignorance parce que (Dieu) regardait? Dieu dont il est dit dans un autre livre: «Toi qui seul connais les pensées des hommes», et: «Le Seigneur connaît les conseils des hommes».

XLVIe QUESTION. — Quel est le sens de cette parole: «Tout souffle de vivant porte le nom dont Adam le dénomma?»

¹ Is. XLV, 18. — ² Ps. XIII, 8. — ³ 3 Rois 8, 89. — ⁴ Ps. XCIII, 11. — ⁵ Gen. II, 19.

ՊԵՏԵՍԻՍԵՆԻ. — Ոչ էթէ շունչ կենդանի դնէր նոցա անուն, զն զայս նա եղեալ էր նոցա կոչումն, այլ ըստ իւրաքանչիւր ազգաց կենդանեացն յաւրինէր նոցա անուանաւ :

ԽԷ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Զի՞նչ է զն ընդ Ադամայ ոչ ստեղծաւ Եւա, այլ յետոյ :

ՊԵՏԵՍԻՍԵՆԻ. — Իբրեւ զն յորժամ տեսանիցէ Ադամ թէ յանկանիլ նմա քնոյն և առաւ կոյն ի նմանէ եւ արարաւ կինն՝ իմացի թէ եւ իւր զոյ արարիչ որ եւ զայն ի նմանէ առ եւ արար մարդ :

ԽԸ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ընդէ՞ր ոչ ի հողոյ ստեղծ զնա, որպէս զԱդամ :

ՊԵՏԵՍԻՍԵՆԻ. — Զի մի համապատիւ առնն զինքն կարծեսցէ կինն, այլ կրսեր, 10 եւ ի նմանէ :

ԽԹ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ընդէ՞ր ոչ ի զլիւոյն առ :

ՊԵՏԵՍԻՍԵՆԻ. — Զի մի մեծ զինքն քան զայն կարծեսցէ, թէ նա ի հողոյ եւ ինքն ի նորին զլիւոյ :

Ծ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ընդէ՞ր ոչ յախիցն :

ՊԵՏԵՍԻՍԵՆԻ. — Զի մի առաւել կոխան համարիցի գոլ կինն :

ԾԱ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ընդէ՞ր ի կողէն :

1 թէ B *la phrase* նոցա — էր om B — նա *illisible* A || 2 նոցայ A || 3 նոցայ A || 4 ադամ A || 5 յանդանել A || 6 կին B || 8 հողո A — էստեղծ A || 9 առն B || 12 կարծիցէ B — om նա B || 14 յախից A :

RÉPONSE. — Le sens n'est pas qu'il leur imposait le nom de «souffle vivant», puisque Dieu leur avait imposé cette appellation, mais, selon chacune des espèces de ces vivants, Adam ajustait leurs noms.

XLVIIe QUESTION. — Pourquoi Ève ne fut-elle pas créée avec Adam, mais « après lui?

RÉPONSE. — Afin qu'Adam, voyant que c'est lorsque le sommeil fut tombé sur lui que « la côte lui fut enlevée, et qu'il en fut formée la femme, comprit que c'était son propre créateur qui avait tiré de lui cette (côte), et en avait formé une créature humaine.

XLVIIIe QUESTION. — Et pourquoi ne la créa-t-il pas de la terre, comme Adam?

RÉPONSE. — Afin que la femme ne se tint pas pour égale en dignité, mais pour inférieure à l'homme et tirée de lui.

XLIXe QUESTION. — Et pourquoi ne la tira-t-il pas de la tête?

RÉPONSE. — Afin qu'elle ne se crût pas supérieure à l'homme [en pensant] qu'il était de la terre et elle de sa tête.

L^e QUESTION. — Et pourquoi (ne la tira-t-il) pas de ses pieds?

RÉPONSE. — Afin que la femme ne fût pas comptée pour trop vile.

LIe QUESTION. — Et pourquoi (la tira-t-il) de sa côte?

ՊԵՏԱՅԻՆՆԵՐ. — Ար իբրև ի նմանէ ծնունդ համարիցի, խնամ ասնել ասն կնոջն իբրև կրտսերոյ իւրոյ եւ յւրմէ, զհաւր եւ զվերահացուի խնամ ունել. եւ կնոջն՝ ասն հնազանդ լինել իբրև երիցազունի եւ ծնողի իւրոյ: Վասն որոյ նախաստեղն են որք զբառամացեալն կանայս ասնեն:

Ծ.Յ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Եթէ ի քուն կայր Ադամ եւ առաւ ի նմանէ ոսկրն, ուստի՞ զիտաց ասել թէ Այս այժմ ոսկր յոսկերաց իմոց եւ մարմին ի մարմնոց իմոց. սա կոչեսցի կին զն յառնէ իւրմէ առաւ:

ՊԵՏԱՅԻՆՆԵՐ. — Բանզի առաջին ստեղծուած մարդկանն էր պատուահան, մարգարէութեամբ ասաց զայն եւ զյաջորդն թէ վասն այնորիկ թողցէ այր զհայր իւր եւ զմայր իւր եւ երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ եւ եղիցին երկրպին ի մարմին մի: Իսկ այլք ասեն թէ զթողցէ այր զհայր եւ զմայր, եւ զնորին յաջորդն Մովսէսի ասացեալ է եւ ոչ Ադամայ. այլ պատշաճ այն է թէ Ադամայ ասացեալ է մարգարէութեամբ, եւ Մովսէսի զնոյն երկրորդեալ:

Ծ.Գ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Եւ զի՞նչ իմանի ասելն Ադամայ թէ Այս այժմ ոսկր յոսկերաց իմոց եւ մարմին ի մարմնոց իմմէ, սա կոչես. :

1 համարեսցի B || 2 կնոջ A — իւր A — վերահացուի A || 3 ծնաղն A — որո A || 4 որ B || 7 իմոց om A || 8 զն B — մարդկան B || 9 զյաջորդն] զյառաջնորդն Բե (illisible) A. վասն այնորիկ om B || 10 իւր om A — իւր om AB — եւ երթիցէ — իւրոյ om A — կնոջ] կը B — իւրոյ || 11 մի om B — զթողցէ] ոչ թողցէ B — եւ] կամ B || 12 ադամա A — պատշաճ այն է A — ադամա A || 13 զնոյն] զայն A || 14 ադամա A || 15 մարմնոց — կոչես.] մարմն՝ sic A:

RÉPONSE. — Pour qu'il la regardât comme née de lui ; pour que l'homme prit soin de la femme, son inférieure et tirée de lui, comme un père et un supérieur, et que la femme obeît à l'homme comme à un plus ancien et à quelqu'un à qui elle devait sa naissance. C'est pourquoi ceux qui épousent des vieilles femmes sont méprisables.

LIIe QUESTION. — Si Adam était endormi lorsque l'os lui fut enlevé, comment sut-il dire: «Voilà maintenant l'os de mes os, et la chair de ma chair. Celle-ci s'appellera femme, parce qu'elle a été prise de son homme?»

RÉPONSE. — Parce que le premier des hommes était en honneur il a dit cela par prophétie ainsi que les mots qui suivent: * A cause de cela l'homme quittera son père et sa mère, et il s'attachera à sa femme». Mais d'autres disent que ces mots: «L'homme quittera son père et sa mère», et ce qui suit, ont été dits par Moïse et non par Adam; cependant ce qu'il convient d'admettre c'est qu'Adam a parlé ainsi par prophétie et que Moïse a répété la même (parole).

LIIIe QUESTION. — Que veut dire la parole d'Adam: «Voilà maintenant l'os de mes os et la chair de ma chair, elle s'appellera...?»

¹ Gen. II, 23. — ² Gen. II, 21. — ³ Gen. II, 23.

ՊԵՏԱՊՈՒՄԵՆԻ. — Մարդարէացաւ. եւ զի ամենայն խաւսք յերիս տեսակս բաժանի, ի հարցականն, ի հրաժարական եւ ի յանձնառականս. քանզի հարցականն այսպէս ասի. այս այժմ ոսկր յոսկերաց իմոց. եւ հրաժարականն այսպէս ասի. այն այժմ. եւ յանձնառականն այսպէս. այս այժմ. որպէս թէ ասէ թէ ասի է յորակէ եւ յոսկերաց իմոց. եւ այլ զարձեալ թէ այս այժմ. իբր թէ այս այժմ միայն եղև որ կինս յիմոց ոսկերէ ստեղծաւ եւ ի մարմնոյ, եւ այլ ոչ լինի այսպէս. այլ յայսմ հետէ ի կցորդութենէ ամուսնութեան երկոցունցն սերեցցին ծնունդք արուաց եւ իգաց, որպէս եւ եղև իսկ. զի ոչ մարդիկ այլ այնպէս եղեն, եւ ոչ թռչունք ի ջրոյ, այլ ի ձուոյ, եւ ոչ դազանք յերկրէ, այլ ի սերմանէ, որպէս եւ բոյսք եւ տունկք:

ԺԴ. ՀԵՐՅՈՒՄՆ. — Եւ զիսրդ ծննդեամբ աճելոց էին, թէ չէին յանցանաւք յախտաւոր ամուսնութիւն անկեալ. եւ ոյր ընյր աւրհնութիւնն Աստուծոյ Աճեցէք ասելովն:

ՊԵՏԱՊՈՒՄԵՆԻ. — Այն իւր ինքեան միայնոյ արարչին զիտեղի * էր, այլ Աստուած զորով տեսանէր զհանդերձեայն. վասն որոյ եւ ի պատկերն զարու եւ զէգն * զնէր.

B
Fol. 69
ro
A
Fol. 2 0
vo

1 ամ om B || 2 եւ ի հրաժ. B || 3 այս այժմ ոսկ^ր եւ հրաժարական այն այժմ ոսկր յոսկեր եւ յանձնարական այն այժմ A || 4 ասել B || 5 այժմ ոսկր յ. sic A || 6 կիննս ... ոսկրէ A — եւ մարմնոյ B || 7 երկոցունց A — երեւեցցի B || 8 եւ om B || 9 եղև B — եւ թռչունք B — ի ձույ A — ի ձկն B || 11 աճեցելոց A || 12 ամուսնութիւնս B || 15 զհան. զիսնեց էր A. Manquent ici dans le B les lignes 51, 15 պատկերն — 53, 7 ամենայն ծնունդք:

RÉPONSE. — Il a prophétisé. Toute parole se divise en trois sortes: elle interroge, renonce ou accepte. Au cas où elle interroge (la parole d'Adam) se dit ainsi: Est-ce cette fois l'os de mes os? Si elle renonce, elle se dit ainsi: «Ça! cette fois...?» Et si elle accepte, elle se dit ainsi: «C'est bien là cette fois!» Comme si Adam disait: «Celle ci est bien de ma qualité et de mes os.» Et ces mots: «Cette fois» ont encore un autre sens: Adam voudrait dire: «C'est cette fois seulement que cette femme a été créée de mon os et de ma chair, et aucune autre ne vient ainsi à l'existence, mais dorénavant les enfants des mâles et des femelles seront engendrés par l'union nuptiale.» Et en réalité il en fut ainsi. Car ni les hommes ne furent plus créés de cette manière, ni les oiseaux ne sortirent plus de l'eau, mais des oeufs, ni les animaux sauvages ne sortirent de la terre, mais d'une semence, comme aussi les plantes et les herbes.

LIVe QUESTION. — Et comment se seraient-ils accrus par naissance s'ils n'étaient pas tombés par le péché dans le mariage passionné, et comment se serait accomplie la bénédiction de Dieu disant: «Croissez!»

RÉPONSE. — C'est une chose que leur Créateur seul avait à savoir, * mais en réalité Dieu voyait le futur; c'est pourquoi il les créait à son image mâle et

B
Fol. 69
ro
A
Fol. 259
vo

զի ունիցին յետ յանցանացն եւ արտաքսելոյն ի փառացն զնիւթ մարմնական ծննդեանն եւ աճմանն:

ԾԾ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ պատկեր Աստուծոյ զմարդ սրբպէս պարտիմք իմանալ:

ՊԵՏԱՄԻԱՆՆ. — Յամենայն յաւգակապ եւ մարմնական կարծեաց ի բաց տար զվիտար. զի աստուածութիւնն յամենայն պայտիսեաց զատեալ է, եւ պարզ եւ տարած եւ յտակ քան զամենայն լուսաւորութիւն, եւ ի վեր քան զինացումն: Այլ ըստ պատկերին ասել զմարդն առնելն, իմա ըստ ինքնանձն իշխանութեան զոր ետ մարդոյն: Եւ ոմանք ըստ անմեղութեանն առին. եւ ոմանք թէ ըստ այնմ պատկերի արար զոր Որդին զգեւոյց էր: Այլ զի ոչ է ըստ այնմ աստի է յայտ, զոր ասաց թէ Լստ պատկերի մերում. քանզի ոչ եթէ Հայր եւ Հոգին առին մարմին ի սրբոյ Կուսէն, այլ Որդին միայն: Վասն որոյ զըստ պատկերին առնելն զիշխանութիւնն իմա, զոր եւ յաջորդն վկայէ. զի յորժամ ասաց թէ Արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում եւ ըստ նմանութեան. ի վերայ երեք թէ Իշխեսցէ անասնոց եւ ամենայն երկրի եւ որ ի վերայ նորա:

ԾԶ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ զհիշէ է ապա զոր ոմանք ասեն թէ ձեռագիր ետ Աստուած Ազամայ թէ յետ վեց հազար ամի դամ եւ փրկեմ զքեզ. զայն թուղթ ունէին մոզքն եւ բերին առ Բրիստոս ի Բեղղեմ թէ առ եւ

9 սգեկոց A || 11 սրո A || 12 վկտ A || 14 ի վերա A — ի վերա A || 16 ադամա A.

femelle, afin qu'après avoir péché et avoir été bannis de la gloire ils aient la matière de la naissance corporelle et de l'accroissement.

LVe QUESTION. — Comment faut-il nous imaginer l'image divine de l'homme?

RÉPONSE. — Eloignez vos pensées de toutes imaginations organiques et corporelles. Parce que la divinité est séparée de tout cela; elle est simple et ténue; plus claire que toute lumière; et au-dessus de l'entendement. L'homme est dit créé à l'image de Dieu quant à la liberté que Dieu a donnée à l'homme. Certains l'ont entendu: quant à l'innocence; et certains conformément à l'image que le Fils devait revêtir. Mais il est évident que ce n'est pas sous ce rapport, car Dieu a dit: «A notre image¹». Or, ce ne sont pas le Père et le Saint-Esprit qui ont pris chair de la Sainte Vierge, mais le Fils seul. C'est pourquoi sous ce mot «faire à son image» il faut entendre la liberté. C'est ce que démontre d'ailleurs la suite, car, après avoir dit: «Faisons l'homme à notre image et notre ressemblance», il ajoute aussitôt: «Qu'il commande aux bêtes et à toute la terre et à tout ce qu'il y a sur la terre».

LVIe QUESTION. — Mais pourquoi alors quelques-uns disent-ils que Dieu donna cet acte à Adam: «Après six mille années je viendrai et je te sauverai»; acte que possédaient les mages et qu'ils apportèrent à Jésus Christ

¹ Gen. I, 26 — ² Gen. I, 26.

արա զոր հրամայեցեր. եւ այն է զոր ի տղայութեանն Բրիստոսի ի ձեռան * կայր նկարեալ :

A
Fol. 260
ro

ՊԱՅՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. — Թաղրական յոյժ է սակրդ եւ պառաւանջ բանք, վասն որոյ եւ ոչ սակրոյ արժանի առնեմք զամենեւին սուտդ : Այլ զոր առաքեալ յիշէ թէ Զձեռագիր մերոյ հակառակութեանն հրամանաւք իւրովք խափանեաց, եւ որ կայր մեզ հակառակ երարձ զայն ի միջոյ. աւրինակաւ իմն ի մշջ առնու թէ ի յանցանացն Աղամայ ամենայն ծ * նունդք նորա իբրեւ ի կտակ ձեռնադրեցին զմեզն զործելով եւ զմահն կրելով. եւ մեր հակառակն միշտ զկտակն վաճառոյն յառաջ շարժէր. եկն Բրիստոս, զնա ընկէց, եւ զմեզ ի մեղաց մահուանէ ազատեաց. եւ այն ձեռագրին խափանելն :

B
Fol. 26
ro

ԹԻ. ՀԵՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆ. — Զի մարդն յանցանեւոյ էր՝ յայտնի էր Աստուծոյ. քանզի ամբարշտութիւն մեծ է սակրն ոչ զիտէր. արդ զի զիտէ ճշմարտութեամբ, ընդէր զնէր նմա պատուիրան զոր զիտէր թէ չէ պահելոյ. եւ իբր ոչ պահեաց, ընդէր պատժեաց :

ՊԱՅՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. — Իիտէր որ զամենայն ինչ ձանայէ յառաջ քան զլինելն. այլ զանձնիշխանութիւնն եղեալ ի նմա, որով ոչ յանցանէր թէ կամեցեալ

1 հրամայեցեր A — տղայութեանն A — կայր նկարեալ (?), lire peut-être խափանեալ d'après խափանեաց l. 5 et 6 || 7 ազամա A — իբր A || 8 ձեռագրեցին A || 9 զկտակ վաճառուն A || 10 ի մահուանէ A — խարանելն B || 12 ճշմարտաւ A || 13 պատվիրան A — եւ իբր om B :

à Bethléhem en disant: «Tiens et fais ce que tu as décrété», et que c'est cet acte que dès son enfance le Christ * ,a aboli' dans ses mains...?

A
Fol. 260
ro

RÉPONSE. — Ce que tu dis là est fort ridicule, et ce sont des propos de vieilles femmes. Aussi ne jugeons nous pas digne de démentir ce mensonge total. Mais quand l'apôtre mentionne: «Il a aboli par ses décrets l'acte de notre inimitié et il a fait disparaître ce qui était contre nous» — il se sert d'une allégorie en disant que par le péché d'Adam tous ses * enfants signèrent en quelque sorte un testament en commettant leurs péchés et en subissant la mort; et notre ennemi brandissait toujours ce testament de la vente. Le Christ vint, le rejeta et nous sauva de la mort de péché. Et c'est là l'abolition de la cédule.

B
Fol. 60
ro

LVIIe QUESTION. — Dieu savait clairement que l'homme pécherait, car c'est une grande impiété que de dire: il ne le savait pas. Or, puisqu'il le savait en vérité, pourquoi lui donna-t-il un commandement, auquel il savait qu'il n'obéirait pas? et quand l'homme eut désobéi, pourquoi Dieu le punit-il?

RÉPONSE. — Dieu le savait, lui qui connaît toute chose avant qu'elle soit. Mais Dieu avait donné à l'homme le libre arbitre, grâce auquel il n'aurait pas

¹ Col. II, 14.

էր. սակայն զի Արդար եղիցի ի բանս իւր եւ յաղթեցէ ի դատելն, եթէ քնացեալ էր յաղթանակս ընդունէր:

ԾԼ. ՀԱՅԹՈՒՄՆ. — Վասն զի թէ անարար պարտ է զհոգիս մեր իմանալ կամ յԱստուծոյ հուծենէն, այնու զի մարմինն ստեղծեալ ասի, եւ հոգին փշուքն յԱստուծոյ:

A
Fol. 260
vo

ՊԵՏԵՍՈՍԵՆԻ. — ԹԱստուծոյ հուծենէն * ասել զհոգիս՝ անհնարին ամպարըշտուծիւն է. այլ ի նորս արարչուծենէն՝ աստուածպաշտուծիւն ճմարտուծեան. ըստ այնմ՝ զոր Դաւիթն ասաց թէ Ստեղծ առանձինն զսիրտս նոցա. եւ դարձեալ թէ Դու հաստատեցեր զերիկամունս իմ. եւ զի ոչ զարտից եւ զերիկամանց ասէ, այնու յայտ է զի ասէ. Որ քննէ զսիրտս եւ զերիկամունս Աստուած է. եւ միւսոնն թէ Սա զիտէ զծածուկս սրտի. որպէս զի ասիցէ թէ նա զիտէ զնորհուրդս հոգւոյն. որովք իմանալի է թէ սիրտս եւ երիկամունս զհոգիս մարդկան սովոր են Գիրք կոչել. եւ Զսքարիս յայտնի իսկ ասէ. թէ Որ հաստատէ զհոգի մարդոյ ի նմա. եւ ցնծայի ասէ Աստուած թէ հոգի յինէն ելցէ եւ զամենայն շունչ ես արարի. եւ զայս ոչ վասն իւրոյ

5

10

15

1 ԼԹԷ] եւ թէ Ա || 3 անարար պարտ է om B || 8 ասէ Ա — առանձին Ա || 9 զերիկամունս Ա || 10 զերիկամանց Ա — զոր ասէ թէ Ա — զսիրտ B — եւ զերիկամունս Ա || 11 որպէս թէ Ա || 12 հոգւոյն AB — երիկամունս Ա || 13 զորպէս Ա — կոչել զգիրք Ա || 14 զհոգի Ա — մարդոս Ա — ցեօսի Ա:

A
Fol. 260
vo

péché s'il l'avait voulu. Dans ces conditions pour que Dieu «fût juste dans ses paroles et victorieux dans son jugement» l'homme aurait reçu la palme triomphale s'il avait persévéré.

LVIIIe QUESTION. — Puisqu'il en est ainsi faut-il croire que nos âmes soient créées ou de l'essence de Dieu, puisque le corps s'appelle créé, et l'âme soufflée de Dieu?

RÉPONSE. — C'est une impiété intolérable * de déclarer les âmes de l'essence de Dieu, mais une piété véritable [de la déclarer] issue de sa création, d'après ce que dit David: «C'est lui qui a formé le cœur de chacun d'eux»; et encore: «Tu as créé mes reins». Mais il ne dit pas cela seulement des cœurs et des reins; comme il appairait de ce qu'il dit: «C'est Dieu qui examine les cœurs et les reins», et dans cet autre endroit: «Il connaît les secrets du cœur», pour dire qu'il connaît les conseils de l'esprit (âme). D'où il faut comprendre que les Ecritures ont l'habitude d'appeler cœurs et reins les âmes des hommes, et de fait Zacharie dit clairement: «Qui forme l'esprit (âme) de l'homme en lui», et Dieu dit à Isaïe: «L'esprit (âme) sortira de moi, et c'est moi qui ai fait tout

* Ps. L, 5. — * Ps. XXXII, 15. — * Ps. VII, 10. — * Ps. XLIII, 22. — * Zach. XII, 1. — * Is, LVII, 16.

սորբ Հօգոյն ստէ, այլ վասն մերս Հօգոյ. իբր թէ չէ ինքնեղ, այլ ի նմին արարութենէ. ուստի յայտ է, թէ յոչնէ արարած են Հօգիք մարդկան, եւ ոչ անարարք յԱտուծոյ էութենէն վասն փշմանն եւ վասն ասելոյն թէ Հօգի յինէն կըլէ. այլ վասն առաւել զարարած մարդոյն պատուելոյ քան զայլ Երեւելեացս ստէ. ստեղծ որպէս ձեռաւք եւ ստէ փշեաց որպէս թէ բերանով, իբր ոչ եթէ ձեռք եւ բերան իցէ անյաւգական բնութեանն:

ԿԹ. ՀԵՐՅՈՒՄՆՆ. — Ընդէր զկինն չեւ եւս առեալ յԱրամոյ եւ ստեղծեալ՝ երկուցն տայր զպատուէրն ասելով թէ ԅորում առուր ուտիցէք * ի նմանէ մահաւ մեռանելիք:

ՊԵՏԱՍԻՆՈՒ. — Բանդե ի նմանէ էր ոսկին զոր առնլոց էր եւ շինելոց ի կին, վասն այնորիկ ի դէմ՝ երկուցն տայ զպատուիրանն եւ զվճիռն մահաւն. միանգամայն եւ զամենայն բնութիւն մարդկան նշանակէ թէ մահկանացու լինելոց են. ահա եւ զյորժամ զառ ի պատկեր եւ զն նմանութիւն իւր Ատուծոյ առնելն զմարդն յիշելով՝ եւ զկինն ընդ նմին յիշեաց Գիլն. որ չեւ եւս էր ի կողէն կապմեալ, յառաջագոյն ասաց. Արար Ատուած զմարդն

A
Pol. 281
ro

1 Հօգոյն A — ստիցէ A — Հօգոյ AB || 3 անարարք B — Հօգին B || 5 Երեւելեաց A — թէ օտ B || 6 բնութիւնն B || 7 ազամա A || 10 ի նմանէ էր A — ի նմանէ ո. B — ինեւլոց A || 11 Երկոցուցն A — սա A — զպատուիրանն A — զվճիռ մահաւանն A || 12 բնութեանն A || 13 ահա զյորժ եւ գառ ի B — եւ ի նմ. B — եւ զնմանութիւն A:

souffle». Il ne dit pas cela de son Esprit-Saint, mais de notre esprit (âme), qui n'est pas d'elle-même, mais de lui (Dieu), par création. Il est donc évident que les esprits (âmes) des hommes sont créés du néant, et non incréés issus de l'essence de Dieu (comme certains l'ont cru) à cause du souffle et de cette parole: «L'esprit sortira de moi». Mais c'est parce que Dieu estime la création de l'homme au-dessus de celle de tous les autres êtres visibles, qu'il est dit: Il le créa comme de ses mains; etaussi: Il souffla comme par sa bouche, quoique l'Être simple n'ait ni mains ni bouche.

LIXe QUESTION. — Pourquoi avant que la femme fût prise d'Adam et créée, Dieu donnait-il à tous les deux le commandement, en disant¹: «Au jour même où vous en mangerez, vous mourrez de mort».

A
Pol. 291
ro

RÉPONSE. — Puisque l'os que Dieu devait prendre et dont il devait former la femme, était d'Adam, c'est pour cela que Dieu donne pour tous les deux le commandement et la sentence de mort. Il signifie en même temps que toute la nature humaine sera passible de mort. Aussi bien l'Écriture, en mentionnant que Dieu créa l'homme à son image et ressemblance, avait mentionné avec lui la femme qui n'avait pas encore été formée de sa côte: elle avait dit précédemment²: «Dieu créa l'homme à son image; il les créa mâle et femelle». Car la femme était

¹ Gen. II, 17. — ² Gen. I, 27.

ի պատկեր իւր, արու եւ էդ արար զնոսս. քանզի զաւրութեամբ եւ կողեն ի նմա էր կինն, վան այն երկուցն տայ զհրամանն:

Կ. ՀԱՐՅՈՒՄՍ. — Ընդէ՞ր ասիցէ թէ Էին մերկ Ադամ եւ կինն իւր եւ

^B
Fol. 70
70 * ոչ ամաչէին:

ՊԵՏԱՄԵՆՆԻ. — Ոմանք ասացին թէ՛ վասն զն այն ինչ նոր էին ստեղծեալք եւ ընդ ազդի ազդի ծաղիկս եւ միրզս դրախտին զարմացեալք՝ ոչ ժամանէին ընդ միմեանս հայել եւ զամաւթ իւրեանց տեսանել: Իսկ այլք ասեն, թէ զփառս զգեցեալ էին եւ ոչ երեւէր ի փառաց անտի մերկութիւնն, եւ թէ այնպէս իցէ ոչ հակառակիմք. այլ եւ զայս ուղիղ եւ ի դէպ է կարծել, զն զամաւթ մեղքն ծնան. եւ անբամբ մարմնոյ ցորքան ոչ էին ակտից սպասաւորք, ոչ էին ամաւթոյք. այլ յորժամ մարդն յանտխտ կենացն յայս ակտից կեանս անկաւ եւ անանական ցանկութեան սպասաւորեաց, յայնժամ ¹⁰ եւ զործիքն այն ամաւթոյ * եղեն. եւ յայտ յիրացն է, զն որչափ անմեղք էին՝ ի մերկութենէն ոչ ամաչէին, յորժամ զմեղս անհնազանդութեան զործեցին՝ յայնժամ եւ ամաչէին. որպէս յԱտուծոյ թագեան՝ այսպէս եւ յիրերաց ¹⁵

^A
Fol. 261
70

1 ի պատկեր իւր om B || 2 տա A — զհրաման A || 5 վասն om B || 6 ընդ — զարմացեալք om B || 7 հայել A — զամաւթ] զանուանութիւն B || 8 սգեցեալ A || 9 ուղիղ AB || 10 ծնանի A || 11 կենաց A || 13 եւ om B — ամաւթ A || 14 անհնազանդութեան B.

dans l'homme en puissance et par la côte; c'est pourquoi Dieu donne le commandement à tous les deux.

LX° QUESTION. — Pourquoi est-il dit¹: «Adam et sa femme étaient alors tous deux nus, et ils * n'en avaient point honte»?

RÉPONSE. — D'aucuns ont dit: Parce qu'ils étaient encore nouvellement créés et enchantés par les fleurs et fruits divers du jardin et qu'ils n'avaient pas le temps de se regarder l'un l'autre et de voir leur honte. Mais d'autres disent: Ils étaient revêtus de gloire et la nudité n'apparaissait pas à travers la gloire. Nous ne contestons point cela. Mais il est juste et convenable de penser encore que c'est le péché qui a créé la honte. Les membres du corps, tant qu'ils n'étaient pas au service des passions, n'étaient pas honteux. Mais lorsque l'homme tomba de la vie sans passions dans cette vie pleine de passions et fut asservi à la convoitise animale, c'est alors que ces organes devinrent * honteux. C'est ce que démontrent les faits. Car tant qu'ils étaient innocents, ils n'avaient pas honte de leur nudité, mais lorsqu'ils eurent commis le péché de désobéissance, alors, ils eurent honte. De même qu'ils se cachèrent de la face de Dieu, ils eurent aussi

^B
Fol. 70
70

^A
Fol. 261
70

¹ Gen. II, 25.

ամաչէին, եւ ծածկել ջանային: Կարծելի թուի թէ եւ նոյնժամայն անասնական ցանկութիւն ի նոսա յայտնեցաւ, որով եւ զմերկութիւն ամաւթ կարծել ետ. զի նոյնժամայն, ասէ, բացան աչքն եւ ծանեան զի մերկ էին. որ ոչ մինչեւ ցայն կոյր էին:

5 ԿԱ. ՀԵՐՅՈՒՄՅՈՒ. — Ընդէր արդեաւք, զի զանասունն յետոյ տաղոց էր ի կերպուր, յառաջնումն զբանջարն եւ զպտուղն ետ մարդոյն յուտել, եւ ոչ զնոսա. զի ասաց թէ Ահա ետու ձեզ զամենայն խոտ սերմանելի եւ զամենայն պտուղ ծառոց:

10 ԳԵՏԵՍՈՒԵՆԻ. — Ոմանք ասացին թէ զի դեռ երկու երկու էին եւ շեւ եւս էր անասնոցն բազմացեալ. այլ այս ոչ է ուղեղ, զի Գիրն ոչ յիշէ թէ սակաք էին ստեղծուածքն եւ երկու երկու. միանգամայն եւ ուտելիքն սակաք էին, եւ ուտողքն եւս էին սակաք. ուստի եւ ընդ աճել ուտողացն եւ ուտելիքն աճեցին. զարձեալ եւ առ Նոյիւ զի ամենայն ջնջեալ էր յաշխարհէ եւ երկու երկու կային, եւ ուտողք բազում էին. ընդէր ասաց. Ահա ետու ձեզ զամենայն անասունս, իբրև զբանջար խոտոյ կերիջէք: Այլ զայս է իմա-

1 ամաչեցին... ջանային A — է. թզի A — ի նոյն B || 2 զմերկութեանն B || 5 արդեաւք A — զան. տ. էր յետոյ B || 6 յառաջնում A — զբանջարն B || 8 թէ օտ B || 9 բազմալ A — սո B — ուղեղ A — դիր B || 10 սակաք A || 11 սակաք A || 12 աճէին A — ամենայն B || 13 ք ք կան A || 14 զբանջար B:

honte l'un vis à vis de l'autre et ils cherchaient à se couvrir. Il est à croire qu'au même instant la convoitise animale se manifesta en eux et fit que leur nudité leur apparut honteuse. Car il est dit: «En même temps leurs yeux s'ouvrirent, et ils connurent qu'ils étaient nus». Ils n'étaient pas tout de même aveugles jusque là.

LXIe QUESTION. — Pourquoi, donc puisque Dieu dans la suite devait donner aux hommes les animaux pour nourriture ne leur donna-t-il d'abord que les légumes et les fruits à manger? Car il dit: «Je vous ai donné toutes les herbes à semence et tous les fruits des arbres».

RÉPONSE. — Quelques-uns ont dit que les animaux n'étaient encore que par paire et qu'ils ne s'étaient pas encore multipliés. Mais ceci n'est pas exact. Car l'Écriture ne mentionne pas que les créatures aient été peu nombreuses et par paire. Tout ensemble à ce moment et les choses qu'on pouvait manger étaient en petit nombre et ceux qui les mangeaient étaient eux aussi en petit nombre. En raison donc de la multiplication des bouches à nourrir, les choses à manger se sont, elles aussi, multipliées. Et encore, au temps de Noé, quand tout avait péri dans le monde, et que les animaux ne restaient que par paire, et que les bouches à nourrir étaient nombreuses, pourquoi Dieu dit-il: «Je vous ai donné

¹ Gen. III, 7. — ² Gen. I, 29. — ³ Gen. IX, 3.

նալ ճշմարիտ թէ սկիզբն ետ մարդոյն՝ պարկեշտ կենաւք կրթիլ զմարմինն.
 զի աւր = քստ աւրէ յառաջանալով փոքր փոքր ի հոգեւորական եւ հրեշտա-
 կական կեանս վերացի: Բանզի որչափ նուազին մարմնականքն, առաւելուն
 հոգեւորքն. առաջադրեաց մարդոյն զմարմնականն նուազեցուցանել զպէտս, եւ
 զնա եւս ի հոգին եւ ի նորա պէտս յարել: Այլ յորժամ նա անձնիշխան կա-
 մաւք զայտոցիկ հակառակն ստացաւ, եւ զհոգին զհետ մարմնոյն դարձոյց, եւ
 անկաւ յախտն անանական, եւ սխաւ իւրովի զգազանական կերակուրն ուտել՝
 զչաղել եւ զճարպ, յայնժամ զի մի անաւրէնութեամբ՝ այլ զի զոնեա հրա-
 մանաւ Աստուծոյ կերիցէ, սրբեալ զայն ինքն աւրինադրեաց՝ երկրորդ կամուք,
 որպէս առ Խորայէլացիսն. զի ինքեանք սովորեալք յՈղիպոսս կուց զոհէին,
 վասն որոյ աւրինադրեաց Աստուած զոհան, զի թողոց չէին. ասաց զի զոնեա
 ինքեան միայնոյ զոհեցին. այլ եւ ինքեանց կամուք խնդրեցին թագաւոր,
 վասն որոյ նոցայն խոտեցաւ, եւ ապա Աստուած ինքն սրբեաց զինզիրն եւ
 յարոյց Կրաւիթ թագաւոր. սյսպէս եւ այս. վասն որոյ յետ զբախտին միս,
 յետ գրախտին = զինի, յանցաւորութեան եւ անհնազանդութեան պտուղ:

3 նվագն B || 5 եւս | եւ A — նորա պէտս | նորին կեանսն A — նոյ A || 7 յախտ A ||
 8 զոնէ B || 10 որպէս om B — զոհել B || 11 որոյ Աստուած A — զոհ B || 12 քերեանք B ||
 13 որո A — խոտացաւ B || 15 պտղ A — պտղոյն B:

tous les animaux, mangez-les comme les légumes et les herbes? La véritable inter-
 prétation est donc que (Dieu) initia l'homme à discipliner sa chair par une vie
 sobre, afin que * progressant de jour en jour il s'élevât peu à peu à la vie spi-
 rituelle et angélique. Car plus ce qu'il y a de charnel diminue, plus ce qu'il y a
 de spirituel augmente. Dieu proposa à l'homme de diminuer les besoins corporels
 et de s'attacher à l'esprit et à ses besoins. Mais lorsque l'homme, par sa volonté
 libre, eût fait tout le contraire; qu'il eut tout au rebours mis l'esprit à la suite
 de la chair; qu'il fut tombé dans les passions brutales et qu'il eut commencé
 de sa propre autorité à manger des nourritures animales, de la viande et de la
 graisse, alors, pour qu'en en mangeant, l'homme n'allât pas contre la loi, mais
 restât au moins dans le commandement de Dieu, (Dieu) déclara cette (nourriture)
 pure et légale, mais de seconde volonté, comme il en usa avec les Israélites. Parce
 qu'en Egypte ceux-ci étaient habitués à sacrifier aux idoles, pour cela Dieu leur
 donna la loi des sacrifices; par ce qu'ils ne les auraient pas abandonnés, il prescri-
 vit qu'ils ne sacrifiasent au moins qu'à lui seul. De leur propre volonté ils de-
 mandèrent aussi un roi, c'est pourquoi le leur (i. e. : Saül) fut rejeté; et ensuite,
 Dieu lui-même consacra leur demande et suscita le roi David. Il en est de même
 ici. Voilà pourquoi après le paradis, la viande; après le paradis, * le vin: fruit
 de la culpabilité et de la désobéissance.

ԿԲ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Ընդէր ասաց. Կտարեցան երկինք եւ երկիր եւ ամենայն զարդ նոցա. եւ ոչ թէ որ ի նոսա :

ՊԵՏԵՍՅՈՒՄՆ. — Բանդի վերին երկինն ծածկեցաւ հաստատութեամբս, որ ընդդէմ նմին անկաւ. * ուստի զմաննէ ոչ ինչ ճառէ. այլ զերեւելեացս նշանակէ եւ ոչ զաներեւելիցն :

A
Fol. 282
vo

ԿԳ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Վասն էր, զի ամենայն աւուրքն իւր դործած էին, զեւթներորդ արն միայն աւրհնեաց :

ՊԵՏԵՍՅՈՒՄՆ. — Բանդի արեւն զներոց էր թէ Յաւուրն եւթներորդի հանդեցս յամենայն դործոց քոց, նախ զինքննէ ասէ թէ Հանդեաւ յամենայն դործոց իւրոց զոր արար. իբր ոչ թէ յաշխատութենէ ինչ հանդեաւ, այլ որդէս թէ ասիցէ՝ թէ դադարեաց յառնելոյ զարարածս :

ԿԴ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ զէնչ արդեւք էր դրախտն. խմանալէ թէ զդալն :

ՊԵՏԵՍՅՈՒՄՆ. — Երեւելի եւ զդալն էր թաւ վայր, ամենապատիկ ծառովք լի :

ԿԵ. ՀԱՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ընդէր այժմ ոչ երեւի :

ՊԵՏԵՍՅՈՒՄՆ. — Զի Աստուած փակեաց զճանապարհս նորս. ոմանք ասնն թէ յարեւելոց կողման ծովով իբրեւ զիզղն ինչ արդելեալ է. եւ այլք

3 երկինքն B || 4 հաստատութեամբս B || 6 եւ օր B — դործած էին B || 8 էերորդի A || 9 զինքննէ A || 11 ոչ աս. B || 12 արդեւք A || 13 սքալի A || 14 սքալի A || 15 զճանապարհ A || 16 իբր A :

LXIIe QUESTION. — Pourquoi Moïse a-t-il dit : «Le ciel et la terre furent achevés et tous leurs ornements», et non pas : ce qui était en eux ?

RÉPONSE. — Parce que le ciel supérieur fut caché par le firmament qui se trouva contre lui ; * (Moïse) n'en parle donc pas. Il indique seulement les êtres visibles et non pas les êtres invisibles.

A
Fol. 282
vo

LXIIIe QUESTION. — Pourquoi, puisque tous les jours étaient son ouvrage Dieu ne bénit-il que le septième jour ?

RÉPONSE. — Parce qu'il devait proclamer comme loi : « Au septième jour tu te reposeras de toutes tes œuvres ». (Moïse) dit d'abord de Dieu lui-même qu'il se reposa de tout l'ouvrage qu'il avait fait, non en ce sens qu'il se reposa de quelque fatigue, mais pour faire entendre qu'il cessa de faire des créatures.

LXIVe QUESTION. — Et qu'était donc le paradis : intelligible ou sensible ?

RÉPONSE. — Un endroit touffu visible et sensible, rempli de toutes sortes d'arbres.

LXVe QUESTION. — Pourquoi maintenant n'est-il plus visible ?

RÉPONSE. — Parce que Dieu en a fermé le chemin. Quelques-uns disent qu'il est situé à l'orient ; qu'il est intercepté par une mer, comme une île ; mais d'autres,

¹ Gen II, 1. — ² Ex. XXXIV, 21.

յերկինս վերացաւ, որպէս ասէ Պաւղոս թէ Յափշտակեցայ ի դրախանս Եւ ոչ է ուղիղ այն զոր ասեն թէ կախարդքն Յանէսն եւ Յամբէսն տեսին, եւ կամ Մակարիոս եւ պտուղ էառ անտի. զի նմանեցաւ դրախանս եւ տապանն որովայնից, յորում այլ ոչ է հնար ճննելոցն դառնայ:

ԿԶ. ՀԵՐՅՈՒՄՆ. — Եւ զոր յառաջն ասաց թէ Աղբււր ելանէր յերկիւ եւ ոռոգանէր զերեսս երկրի. եւ յետոյ թէ Գետ ելանէր յԵդեմայ եւ ոռոգանէր զդրախանս. մի՞ են երկոքնն թէ այլ եւ այլ:

ՊԵՏԱՄՈՒՆՆԻ. — Կէսք միեւնոյն ասեն զերկոքնն. ասելով թէ զոր աղբււր ասաց նոյն ինքն է զոր եւ. դետ * ասէ. եւ այն թէ՛ յերկիւ ելանէր, զդրախանս երկիր ասէր, եւ զերեսս երկրի՛ զերեսս դրախանն յայտ առնէ: Եւ կէսք ասեն թէ այլ է աղբււրն որ ոչ միայն զդրախանս՝ այլ զամենայն երկիր ոռոգանէ. մի եւ նոյն համարելով աղբււր զամենայն գիջու-թիւնն որ յերկիր կայ եւ զամենայն արբուցանէ. եւ կամ զամայն ասեն աղբււր, որպէս յերայցեցին կայ, որ զամենայն երեսս երկրի ոռոգանէ. այլ ի դէպ այն է թէ մի են երկոքնն:

ԿԷ. ՀԵՐՅՈՒՄՆ. — Եւ ո՞ր են չորք զետքն զոր ասէ ի դրախանն ելեալք:

1 թէ յերկինս վերացայ B — ուղիղ A || 2 որ B — Յանէս եւ Յամբէս A || 3 անդի B — տովայնից B || 5 աղբււր A || 6 յեդեմայ A — ասողանէր A || 12 այլբււրն B || 14 երկուքն B || 15 ք AB — ելեալ A.

qu'il a été élevé dans les cieux, selon le mot de Paul: Je fut ravi (élevé) au paradis. Et il n'y a rien de vrai dans ce qu'on raconte que les sorciers Hanés et Hamrés l'ont vu, ou bien que Macarius, y aurait même pris des fruits. Car le paradis et l'arche sont devenus semblables au sein de la mère où les enfants ne peuvent plus retourner.

LXVIe QUESTION. — Et sur ce point que (Moïse) a dit d'abord: «Il s'élevait de la terre une source qui arrosait la face de la terre»; et ensuite: «Un fleuve sortait d'Eden et arrosait le paradis», est-ce que ces deux fleuves sont un seul cours d'eau ou deux cours d'eau différents?

RÉPONSE. — D'aucuns disent que les deux fleuves n'en faisaient qu'un, car, disent ils, ce qu'il a appelé source est cela même * qu'il a appelé fleuve. Dans ces mots: «S'élevait de la terre», le paradis est appelé terre; et ces mots: «La face de la terre», indiquent la face du paradis. D'autres disent que la source est différente, puisqu'elle arrose non seulement le paradis, mais la terre entière; ils tiennent alors pour une seule source toute l'humidité qui se trouve dans la terre et qui abreuve tout; ou bien ils disent que cette source sont les nuages, comme l'a le texte hébraïque, qui arrosent toute la face de la terre. Mais il convient de tenir que les deux fleuves n'en sont qu'un.

LXVIIe QUESTION. — Et quels sont les quatre fleuves dont (Moïse) dit qu'ils sortaient du paradis?

¹ Gen. II, 6. — ² Gen. II, 10.

ՊԵՏԵՄԵՐՆԻ. — Առաջին զեա զՓիսոն ասէ, որ է Գանգէս զեա, որ ի
 Հնդկաց աշխարհէն ելանէ. իսկ այլք ասեն, Դանուբոս է մեծ զեա, որ ի Թրա-
 կացոց աշխարհէն զնայ. եւ յայտ անտի է, զի ասէ՝ Պատէ զամենայն երկիրն
 Եւրասոյ. Եւրասոն չէ այլ ուրեք, քան սահմանակից Հնդկաց եւ Սարայ. եւ
 մանաւանդ զի ասէ թէ Ռակի երկիրն այնորիկ աղնիւ է. եւ անդ է ակն սու-
 տակ եւ դահանակ: Եւ ոսկի աղնիւ եւ ակունք պատուականք ոչ այլ ուստեք
 դան եթէ ոչ ի Հնդկաց: Իսկ Գեհոնն Նիլոս զեա է՝ որ յԵգիպտոս. զի Երե-
 միաս ասէ ընդ Խորայէլ. Զի՞ կայ քո եւ Ճանապարհին Եգիպտացոց ըմբել
 զԶուրն Գեհոնայ: Այլ եւ Գեհոնն յանկարծարուի թարգմանի. եւ յանկարծա-
 րուի ի ժամանակս ամարայնոյ առանց անձրեաց * յստակ յարուցեալ զայլ զեա
 ոչ գտանեմք, բայց միայն զՆիլոս, զոր տեղէն վկայեն. զի ասէ թէ Սա պատէ
 զամենայն երկիրն Եգիպտացոց: * Եւ Եգիպտոս յայտնի է, զի ի Կարնոյ զաւառէն
 ելանէ. եւ Տիգրիս ի Կորդուաց բղխէ:

B
 Fol. 72
 ro
 A
 Fol. 203
 vo

ԿԸ. ՀԱՐՅՈՒՄԵՆ. — Զի՞նչ է զոր ասէ թէ Տնկեաց Աստուած զճառն
 կենաց ի մէջ դրախտին, եւ զճառն գիտութեան բարւոյ եւ չարի. եւ է՞

2 գանուբոս է. A — թրակացոց A || 3 գնա A — զի ասէ om B || 4 եւիլասոս AB —
 չէ ուրեք այլ B — սարա AB || 6 այլ ուրեք քան թէ B || 7 թէ A — ոչ om B — գեհոն A
 — նեղոս B — էրեմիայ A || 8 թէ զի A — կա A — եւ] ընդ B || 9 գեհոնա AB ||
 10 յստակ B || 13 բիէ A || 14 որ A || 15 բարոյ A.

RÉPONSE. — Il appelle le premier fleuve Phison: c'est le fleuve Gange
 qui sort du pays des Indes. Mais d'autres disent que c'est le grand fleuve
 Danube qui coule dans le pays de Thrace. On le conclut de ce que (Moïse) dit:
 «Il entoure toute la terre de Hévilath». Or, Hévilat n'est que le confin des
 Indes et de Saba. D'autant plus que (Moïse) dit: «L'or de ce pays-là est très
 fin, c'est là aussi que se trouve le bdellion et la pierre d'onyx», et l'or fin et
 les pierres précieuses ne viennent que des Indes. Quant au Géhon c'est le Nil
 d'Egypte; car Jérémie² dit à Israël: «Qu'as-tu à faire sur la route de l'Égypte
 pour aller boire l'eau du Géhon?» Géhon d'ailleurs se traduit «jailli sou-
 dainement». Et nous ne trouvons pas d'autre fleuve jailli soudainement en été,
 sans pluies, * coulant avec limpidité hormis le Nil seul; du reste le pays men-
 tionné en témoigne; car (Moïse) dit: «celui-ci entoure toute la terre d'Egypte».
 — * Et on sait que l'Euphrate sort de la province de Karin, et que le Tigre
 prend sa source de Kordoukh.

B
 Fol. 72
 ro
 A
 Fol. 203
 vo

LXVIIIe QUESTION. — Comment entendre ce que (Moïse) dit: «Dieu planta
 l'arbre de vie au milieu du paradis, et l'arbre de la science du bien et du mal».

¹ Gen. II, 10-14. — ² Jér. II, 18. — ³ Gen. II, 9.

Հնար երկուց ծառոց ի մէջն լինել. քանզի թէ մի ծառն ուղիղ ի մէջն էր, միոյն այլ անհնար էր ի մէջն լինել. զի մէջ մի է. եւ թէ մինն ոչ էր ի մէջն, ապա եւ երկուքն ոչ էին ի մէջն:

Պատասխան. — Զայդպիսի մարմնական արուեստ յատուածային Գիրան չէ իրաւացի առնուլ. քանզի մարթի եւ զբազում ծառս ի մէջ դրախտին իմանալ. ապա թէ ճշգիւ զմէջն խնդրես՝ խմա՛, զի Գիրն ոչ զերկուս ծառան ասէ ի մէջ դրախտին, այլ զմինն՝ զկենացն, եւ տեսցես զԳիրն զի ասէ թէ Բուսոյց եւս տէր Աստուած յերկրէ զամենայն ծառ զեղեցիկ ի տեսանել, եւ զծառն կենաց ի մէջ դրախտին. եւ զծառն զխոռութեան բարւոյ եւ չարի. որ ոչ զտեղւոյ եւ զմիջոցէ կամի ասել, այլ զբուսոյցանեղոյն յայտնէ, եթէ Տէր Աստուած բուսոյց եւ այլ եւս ծառս. եւ բուսոյց եւ զայն առ որ կենաց էր եւ կայր ի մէջ դրախտին. եւ բուսոյց եւ զայն եւս ծառ որոյ անուն էր զխոռութիւն բարւոյ եւ չարի:

ԿԹ. Հարտոստ. — Եւ կայ՞ ծառ կենաց ի մէջ դրախտին որ տայ՞ կեանս թէ լոկ նմանութիւն է:

1 Հնար բարոյ եւ չարի թ՛ ծառոյ BA — ծառ B — ուղիղ A || 3 եւ om A — եւ A || 9 բարոյ A — բարոյ B || 10 գտեղս A — գտեղոյ B — զմէջ B — թէ A || 11 եւ բուսոյց — դրախտին om B || 12 եւս om A — ծառս B || 13 բարոյ AB:

Est-il possible que deux arbres fussent au milieu? Car si un des arbres se trouvait juste au milieu, il était impossible à l'autre de se trouver au milieu, car le milieu est un; et si l'un (des arbres) n'était pas au milieu, les deux n'étaient pas davantage au milieu.

RÉPONSE. — Il n'est pas juste d'introduire de telles subtilités humaines dans les écritures divines. Car on peut penser qu'il y avait beaucoup d'arbres au milieu du paradis. Puis si tu cherches strictement le milieu, sache que l'Écriture ne place pas les deux arbres au milieu du paradis, mais seulement l'arbre de vie, et tu verras que l'Écriture dit¹: «Le Seigneur Dieu fit pousser aussi de la terre toutes sortes d'arbres beaux à voir, et l'arbre de vie au milieu du jardin; et l'arbre de science du bien et du mal»; elle ne parle pas ici de la place et du milieu, elle indique seulement leur production; [elle veut dire]: Le Seigneur Dieu fit pousser encore d'autres arbres, et il fit pousser encore cet arbre dont le nom était «science du bien et du mal».

LXIXe QUESTION. — Y avait-il vraiment au milieu du jardin un arbre de vie qui donnait la vie ou est-ce seulement une figure?

¹ Gen. II, 9.

ՊԵՏԱՍԻԱՆԻ. — Լ'ը արդարեւ փայտ որ տայր կենդանութիւն, որպէս զտանին արմատք սպանողք յերկրի. եւ զի տայր կենան՝ Տէրն ասաց վանն արտաբերոյն զԼ'զամ թէ * Գուցէ ձդեալ զձեռն իւր առցէ ի Տառոյն կենաց, ուտիցէ եւ կեցցէ յաւիտեան:

A
Fol. 264
ro

5 Հ. ՀԵՐՅՈՒՄՆ. — Եւ զԼ'նչ էր Տառն զիտութեան բարւոյ եւ չարի, յորմէ հրամայեաց ոչ ուտել:

ՊԵՏԱՍԻԱՆԻ. — Ոչ եթէ զիտութիւն բարւոյ եւ չարի ի փայտին յայնմ կայր, եւ ուտելոյ ի պտղոյն անտի ստացան զզիտութիւն բարւոյ եւ չարի, այլ կտտարեալ զիտութեամբ արարաւ մարդն, եւ զբարեացն զիտութիւն լիով ունէր յանձին. բայց ի փորձ չարեացն զիտութեան չեւ եւս էր միտեալ. արդ վանն այն ասացաւ փայտ զիտութեան բարւոյ եւ չարի. զի թէ կացցէ ի հրամանին որ փայտին տուաւ նմա, ի բարւոյն զիտութեան եւեթ վայելեցէ. եւ եթէ ընկեանցու զհրամանն, ապա ի փորձ չարի զիտութեանն հասանիցէ, որ ի դրամեան կլանել, եւ միշտ անզէն կարուտեալ, որ է արտմութիւն, 15 փուշ եւ տատակ, քրտամբք երեսաց ուտել զհաց, ի հող դառնալ, արտմութեամբ ձնանիլ կոջն, եւ այլն: Դսկ այլք ասացին թէ յառաջ զպարզ զի-

3 և զիցէ B || 4 ուտիցէ om B || 5 բարւոյ AB || 7 բարո A — բարոյ B || 8 ի պտղոյն om B || 12 տվաւ A — գիտութեան B || 13 գիտութեան B || 14 միշտ A || 15 քրտամբք AB:

RÉPONSE. — Il y avait vraiment un arbre qui donnait la vie, ainsi qu'il y a des racines mortifères dans la terre: et c'est parce qu'il donnait la vie, que le Seigneur dit en chassant Adam: * «Peut-être (Adam) portera-t-il sa main à l'arbre de vie, en mangera et vivra éternellement.

A
Fol. 264
ro

LXXe QUESTION. — Et qu'était l'arbre de science du bien et du mal, dont Dieu défendit de manger?

RÉPONSE. — Il ne faut pas entendre que la science du bien et du mal était dans cet arbre-là et, qu'en mangeant de ce fruit (Adam et Ève), acquirent la science du bien et du mal. Mais l'homme avait été créé doué d'une science parfaite, et il avait en lui-même pleinement la science du bien; cependant il n'avait pas encore été engagé dans l'expérience de la science du mal. C'est pourquoi cet arbre avait été nommé arbre de la science du bien et du mal, pour que si (Adam) restait fidèle au commandement qui lui avait été donné concernant cet arbre, il ne goûtât que la science du bien; et, s'il rejetait le commandement, alors il acquit l'expérience de la science du mal, qui devait être: quitter le jardin, et en être privé à jamais, qui devait être tristesse, épines et ronces, manger le pain à la sueur de son front, retourner à la terre, pour la femme enfanter avec

¹ Gen. III, 22.

տութիւնն ունէր զըարւոյն, եւ յորժամ եկեր զպտուղն՝ զխառնակ զխտութիւնն ընկալաւ, որ երեւի բարի՝ դունեալ եւ ներկեալ, եւ է չար արդեամբք եւ իրաւք, որպէս եւ ամենայն կենցաղոյս ընթացք. եւ զայս ոչ ի ծառոյն, այլ յանհնազանդութենէն ընկալաւ :

ՀԱ. ՀԱՐՅՈՒՄՍ. — Զի՞նչ արդեաւք իցէ ասելն, թէ Եդ զնոսա ի դրախտին գործել եւ պահել :

ՊԱՏԱՍԻՍՆ. — Զգործելն եւ զպահելն ոմանք զարդարութենէ եւ զպատուիրանէ ասացին. այլ ոչ տայ թոյլ նոցա գործ * ելն եւ պահելն * ասելով, որ յայտ յանդիման զդրախտէն ասէ, եւ ոչ զայլ իրաց :

ՀԲ. ՀԱՐՅՈՒՄՍ. — Ընդէ՞ր զի ասաց. Երբում աւուր ուտիցէք ի նմանէ՝ մահու մեռանիցիք, եւ ոչ ի նմին աւուր մեռան, այլ ի յսպա ժամանակս :

ՊԱՏԱՍԻՍՆ. — Թէպէտ ոչ ի նմին աւուր մեռան, այլ քանզի յայնմ աւուր ընկալան զվճիռ մահուն իբրեւ զմահկանացու, այնուհետեւ ի մեռելոց համարի էին :

ՀԳ. ՀԱՐՅՈՒՄՍ. — Զի՞նչ է ասելն. Եւ աւճն էր իմաստնադոյն քան զամենայն զազանս :

2 4 om B || 4 ընկալան A || 5 զնա A || 6 գործել զնա եւ B || 10 թէ յոր. A || 13 ընկալաւ A — մահուանն A || 14 մեռելոյ A — էր AB || 15 ասելն թէ A || 16 զազանս om B :

A
Fol. 294
vo
B
Fol. 73
ro

5

10

15

douleur etc. D'autres ont dit qu'auparavant Adam n'avait que la science pure du bien et que lorsqu'il mangea du fruit, il acquit la science mêlée, qui sous les couleurs dont elle est teinte paraît bonne mais est de fait et en réalité mauvaise, comme le cours de toute notre vie; et cette science (Adam) l'a reçue non de l'arbre, mais de sa désobéissance.

LXXIe QUESTION. — Que veut (donc) dire cette parole: «Il le mit dans le paradis, pour cultiver et pour garder?»

RÉPONSE. — Quelques-uns ont entendu ce «cultiver et garder» de la justice et du commandement. Mais (Moïse) en * disant «cultiver et garder» * ne le leur permet pas, car il parle clairement et manifestement du paradis et pas d'autre chose.

LXXIIe QUESTION. — Pourquoi, puisque (Dieu) avait dit: «Le jour où vous en mangerez, vous mourrez de mort» — ne moururent-ils pas le jour même, mais plus tard?

RÉPONSE. — Bien qu'ils ne soient pas morts le jour même, ils reçurent ce jour-là même l'arrêt de leur mort comme des mortels et ils étaient dès lors au nombre des morts.

LXXIIIe QUESTION — Que veut dire cette parole: «Le serpent était le plus rusé de tous les animaux?»

¹ Gen. II, 16. — ² Gen. III, 1.

A
Fol. 294
vo
B
Fol. 73
ro

ՊԵՏՄՍԵՆՆԻ. — Արդարեւ իմաստնազոյն է աւան քան զամենայն դազանս, այլ ոչ քան զրանաւորս:

ՀԻ. ՀԵՅՅՈՒՄՆ. — Եւ խաւսոնն արդեաւք էր աւան. զի սակ Գիրն թէ Ասաց աւան ցիկնն զայս ինչ եւ զայն:

ՊԵՏՄՍԵՆՆԻ. — Ոչ թէ աւան յինքննէ խաւսէր, այլ սատանայ գործիք առեալ եւ զգեցեալ զաւան նովաւ խաւսէր:

ՀՅ. ՀԵՅՅՈՒՄՆ. — Եւ այդ ուստի՞ է յայտնի. զի Գիրն ոչ զսատանայ յիշէ սատ, այլ զաւձէն յայտ առնէ:

ՊԵՏՄՍԵՆՆԻ. — Թէպէտ եւ ոմանք, յորոց եւ Փիլոն, լոկ զաւան ստնն թէ խաւսեցաւ, թէպէտ ոչ իրրեւ զմարդ. այլ զի յայնժամ մինչ զեռ չէին յանցուցեալք եւ ընդ անիծիւք անկեալք՝ աւան կարի իմաստուն էր եւ մերձ ի բանաւորս. եւ մարդն այլ պայծառ եւ արագ առ ի լսել եւ իմանալ. վասն որոյ յերկուցն նրութենէ իրրեւ նշանացի աւան ստէր եւ կինն լսէր: Եւ դարձեալ թէ Աստուծոյ Հրամանն էր զնեւ զմարդն ի փորձ աւձիւն. եւ յորժամ Աստուած Հրամայէ՝ բնութիւնք տեղի սանն. եւ ամենայն * ինչ Հրաշագործի

A
Fol. 265
70

4 եւ զայս A || 5 սատանա A || 6 սքեցաւ A — գեցաւ եւ B || 7 զսատանա A || 10 էին B || 11 անկեալ A || 12 առ ի յիմանալ եւ լսել B — որոյ օտ B — երկոցունցն B || 13 որութեանս A — սասց A — լսէր խացաւ A || 14 աւձին B || 15 բնութիւնքն A:

RÉPONSE. — En effet, le serpent est le plus rusé de tous les animaux, mais non plus que les raisonnables.

LXXIVe QUESTION. — Et est-ce que le serpent pouvait parler; car l'écriture dit: «Le serpent dit à la femme», ceci et cela?

RÉPONSE. — Le serpent ne parlait pas de lui-même; mais Satan après avoir pris le serpent comme instrument et s'en être revêtu, parlait par lui.

LXXVe QUESTION. — Et d'où cela appert-il? Car l'Écriture ne mentionne pas ici Satan, mais c'est du serpent que manifestement elle parle.

RÉPONSE. — Certains, parmi lesquels Philon, disent que c'est le serpent seul qui a parlé mais non en langage humain. A ce moment, tant qu'Adam et Ève n'avaient pas encore péché et n'avaient pas été maudits, le serpent était très rusé et tout proche des êtres raisonnables; l'homme lui aussi, était clairvoyant, et prompt à entendre et à comprendre. C'est en vertu de leur finesse à tous les deux que, par signes en quelque sorte, le serpent parlait et que la femme comprenait. — Et encore: c'était l'ordre de Dieu de tenter l'homme par le serpent, et quand Dieu ordonne, les natures cèdent, tout * se passe merveilleusement en prodiges qui surpassent la nature. Toujours est-il que Satan revêtit le serpent et trompa la femme; et c'est de là qu'il reçut l'appellation de serpent. Isaïe

A
Fol. 265
70

¹ Gen. III, 1.

զարմանք ի վեր քան զընութիւն: Բայց սակայն սատանայ զգեցաւ զաւճն եւ խարեաց զկինն. յորմէ եւ աստի զանունն ընկալաւ աւճ կոչել. ասէ Ծսայի. Աճցէ Աստուած զսուրն սուրբ ի վերայ վիշապ աւճին կամակորի, եւ ի վերայ աւճին փախուցելոյ, եւ թէ սպանցէ զվիշապն. եւ Յոր ասէ թէ Յաւուրն յորում զըռամբ ածելոց իցէ զմեծ վիշապն: Եւ ինքն զանճն աւճ ասաց առ Աստուած, թէ Սահեալ յերկրէ եկեալ կամ. եւ Բրիտոսս ասաց, թէ Տեսանէի սատանայ անկեալ յերկնից որպէս զփայլակն. ահա ետու ձեզ իշխանութիւն կոխել զաւճս եւ զկարիճս եւ զամենայն զաւրութիւնս. եւ Դաւիթ թէ Ի վերայ թի եւ քարի զնասցես. եւ զի նա խարեաց աւճին զմարդն՝ Բրիտոսս յայտ արար. Նա, ասէ, ի սկզբանէ մարդասպան էր եւ ի ճշմարտութեան ոչ եկաց. արդ առաջին սպանումն այն էր՝ զի նախ զԱդամ ետպան: ԶԶ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ. — Զխմբդ է այդ այդպէս. քանզի ահա Ադամ դեռ եւս կենդանի էր եւ Աբէլ սպանաւ ի Կայենէ յերզաւարէ իւրմէ:

ՊԱՅՏՈՒՄՆ. — Այլ լուր եւ ի միտ առ. զի թէ չէր նախ սատանայի մահկանացու արարեալ զընութիւն մարդկան պատրանաւքն, Ադամ ոչ մեռանէր, եւ ոչ Աբէլ սպանեալ լինէր ի Կայենէ. այլ զի նա զմահ եմոյճ ի

1 սրեցաւ A || 2 զանուն B — ետաի A || 4 վերա A — վիշապ աւճին B || 5 է A || 6 ածեալ կամ B || 7 յերկնից որպէս զփայլակն om A || 6 եւ զամենայն զաւրութիւնս om B || 9 վերա A || 10 նայ A — սկզբանէ A — է B || 11 նախ նա B || 12 ահայ A || 13 իւրոյ A || 14 սատանաի A || 15 մահացու A — զընութիւնս B — պատրանաւք A:

dit: «Dieu frappera de son épée pénétrante [texte: sainte] le serpent dragon tortueux et le serpent en fuite; et il tuera le dragon». Job² dit: «Le jour où il saisira le grand dragon». Il (le diable) parle de lui-même à Dieu comme d'un serpent: «Après y avoir glissé je viens d'arriver de la terre». Et le Christ dit: «Je voyais Satan tomber du ciel comme un éclair; voici que je vous ai donné le pouvoir de fouler aux pieds les serpents, les scorpions, et toutes puissances». Et David³: «Tu marcheras sur l'aspic et sur le basilic». Et que ce soit lui qui ait trompé l'homme par le serpent, le Christ le déclare: «Il était homicide dès le commencement; et il n'est point demeuré dans la vérité». Or, le premier homicide était que d'abord il tua Adam.

LXXVIe QUESTION. — Comment cela est-il comme vous dites? Car, voici: Adam était encore vivant, et Abel fut tué par son frère Kaïn.

RÉPONSE. — Ecoute plutôt et comprends: Si Satan, par ses tromperies, n'avait pas d'abord rendu mortelle la nature humaine, Adam ne serait pas mort, ni Abel n'aurait été tué par Kaïn. Mais parce qu'il introduisit la mort dans notre

¹ Is. XXVII, 1. — ² Job III, 8. — ³ Job II, 2. — ⁴ Luc. X, 18-19. — ⁵ Ps. XC, 13. — ⁶ Joan. VIII, 44.

ընութիւնս, որպէս ասէ Սողոմոն¹ թէ Նախանձու բանասարկութիւն եմուտ մահ
 յաշխարհս, * նա է ի սկզբանէ մարգասպան:

A
 Fol. 255
 vo

Հի. շՐՅՈՒՄՅՈ. — Արդ եթէ սատանայ եմուտ յաւճն, ուրեմն ապա նա
 երաց զերբան աւձին:

ՊԵՏԱՄԱՅՈՒ. — Եթէ ո՛ր էր որ երաց զերբան աւձին յայն ոչ ամե-
 նայն միարան ի հարցն եկին. զի կէսք ասացին թէ ո՛չ է սատանայի զերբան
 անասնոյ կարելի բանալ, այլ * արարչին. եւ ասն զաւրինակ ի Յորայ փորձա-
 նայն. որպէս յորժամ զՅորն ասեն կամեցաւ փորձել, եւ Աստուած թողացոյց
 ըստ կամաց նորա, զի յորժամ ոչ կարիցէ յաղթել յամութ լինցի. այլ եւ Տէրն
 կամաւ զանձն իւր եւ ի փորձանս, ի քաղց, եւ յաշտարակն ելանել, եւ ի
 լեռան բարձր կալ. ըստ Ժողոջ եւ ցանկութեան մեղաւորին զնաց ըստ կամաց
 նորա ի փորձանս. զի յաղթեալ ամենայնի՛ զնա խայտառակիցէ եւ պարտաւոր
 ցուցցէ. ըստ նմին աւրինակի ասեն եւ յայնժամ անդ ցանկացաւ սատանայ,
 թէ յանկարծ աւճն խաւսուն լինէր:

B
 Fol. 74
 ro

1 թէ օտ B || 2 յաշխ. A || 5 եթէ — աւձին օտ B || 7 ի (Յորայ) օտ B || 8 դՅոր B —
 յորժամ — յաղթել օտ B || 10 եք B — ի յաշտ. B || 11 կալ... եւ ցանկութեան օտ B ||
 11 ըստ կամաց նորա օտ B || 12 ամենայնի՛ ասեն այնի A — ամիւ B || 14 Ici les deux ma-
 nuscripts finissent. B a la notice: Աստ վախճանի օրինակ հարցմանցն եղիչէի վար-
 դապետի ի գիրս ծննդոց B:

nature, ainsi que Salomon dit¹: «Par l'envie du diable la mort entra dans le
 monde, il * est homicide dès le commencement²».

A
 Fol. 255
 vo

LXXVIIe QUESTION. — Alors, si Satan entra dans le serpent, c'est donc lui
 qui ouvrit la bouche du serpent?

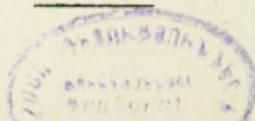
RÉPONSE. — Quant à savoir qui était celui qui ouvrit la bouche du serpent,
 tous les pères ne sont pas d'accord là-dessus. Car quelques-uns ont dit, qu'il n'est
 pas au pouvoir de Satan d'ouvrir la bouche d'un animal, mais du * Créateur seul.
 Et ils allèguent l'exemple des épreuves de Job. Lorsque Satan voulut éprouver
 Job — disent-ils — Dieu le livra à sa volonté, afin qu'il soit confondu, ne pouvant
 pas le vaincre. Par ailleurs, Notre Seigneur, lui aussi, soumit librement sa personne
 aux tentations, à la faim, il se laissa transporter sur la tour (du temple) et sur la
 montagne élevée. Dans la ligne de la présomption et de la convoitise pécheresse,
 (Jésus) entra, conformément à la volonté du diable, en tentations, afin, qu'après
 avoir triomphé de tout il le couvrit de honte et le condamnât. De la même façon,
 disent-ils, là aussi alors (au paradis) Satan désira que subitement le serpent
 devint parlant³.

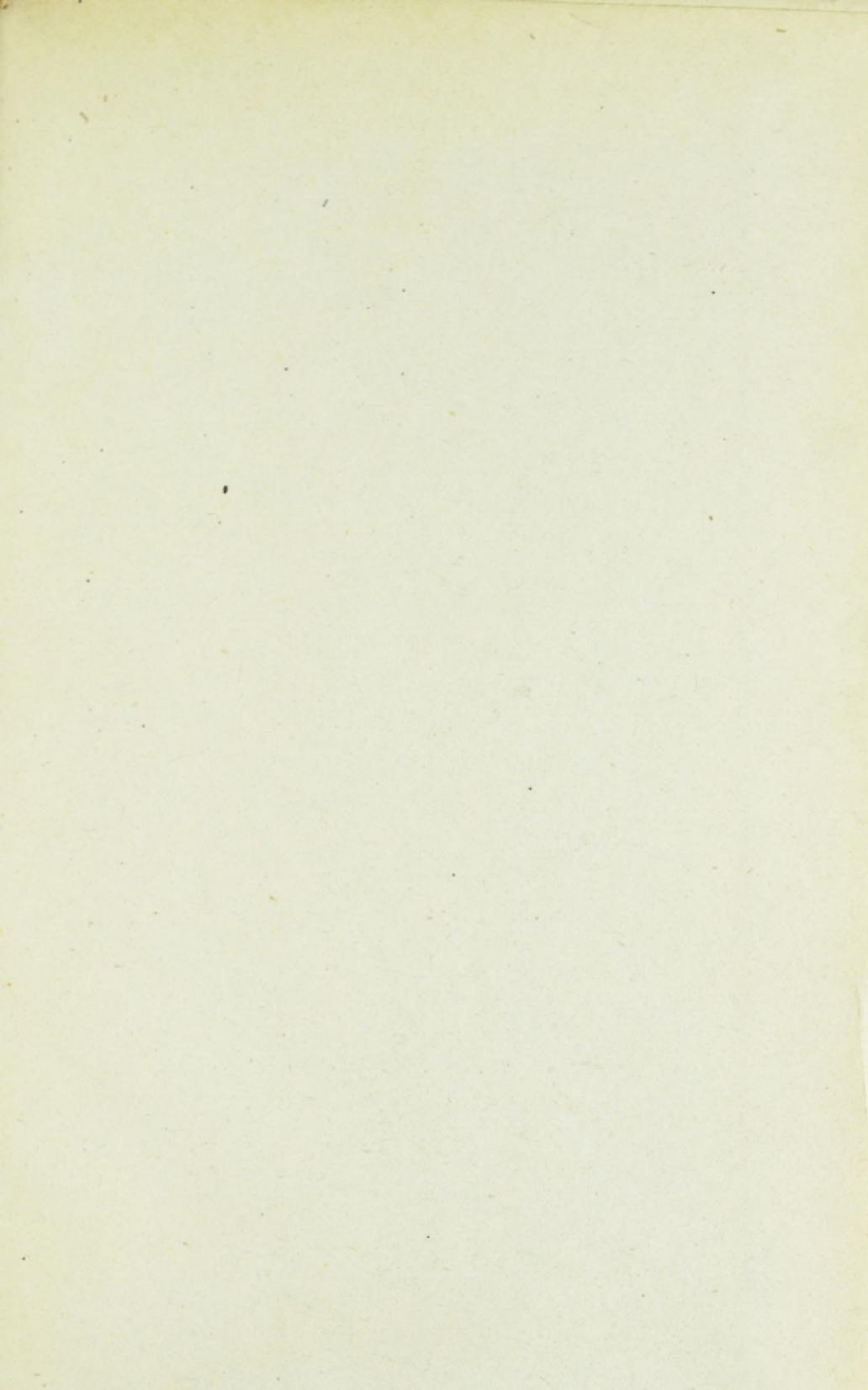
B
 Fol. 74
 ro

¹ Sap. II, 24. — ² Joan. VIII, 44. — ³ Le ms. B a la notice: Ici finit le texte des Questions
 d'Élisée Vardapet sur la Genèse.

TABLE
des citations de l'Écriture.

	Pages		Pages
Genèse, I, 1	26, 29	Psaumes, LXVI, 2	25
— — 2	29, 38	— LXVII, 21	22
— — 3	28, 38	— LXXIII, 14	21
— — 4	38	— LXXVIII, 49	21
— — 5	38	— XC, 18	35
— — 7	27	— CII, 20	10
— — 8	26	— CIII, 2	39
— — 14	32, 33	— — 8	27 (bis)
— — 16	80	— — 4	8, 18
— — 26	59, 52 (bis)	— — 5	29
— — 27	41, 42, 48, 56	— XGIII, 11	48
— — 28	48	— GIII, 33	36
— — 29	80, 57	— GXXXIV, 7	29
— — 31	47	— GXLVIII, 4	29
II, 1	58	— — 5	36
— — 2	7	Eul., X, 11	17
— — 6	60	Sap., II, 23	46
— — 7	39, 41	— — 24	67
— — 8	28, 42	Eul., XV, 14, 17, 18	46
— — 9	61, 62	Isaïe, I, 2	18
— — 10	60	— XIII, 21	16
— — 10—14	61	— — 21	17
— — 16	48, 64	— XXVII, 1	66
— — 17	55	— XLV, 18	84
— — 18	47	— XLVII, 18	35
— — 28	50 (bis)	— LI, 6	27
— — 24	60	— LVII, 16	45
— — 25	56	— LVII, 16	54
— III, 1	64, 66	— LXIV, 8	36
— — 7	57	Jérémie, I, 30	26
— — 22	63	— II, 18	61
— — VI, 8	19, 42	— X, 2	35
— — 4	16, 20	Baruch, III, 33	32
— — 12	19	Oséé, XIII, 4	35
— IX, 3	57	Amos, IV, 13	29
— XIV, 5	19	Zacharie, XII, 1	54
— XXX, 2	23	Mathieu, VIII, 30	28
— XLVIII, 16	9	— — X, 29	22
Exode, IV, 22	18	— — XII, 43	17
— — VI, 2	18	— — XVIII, 10	9
— — VIII, 19	22	Marc., V, 18	23
— — IX, 11	22	Luc., VIII, 32	23
— — XXIV, 21	59	— — X, 18—19	66
Deuteronome, XXX, 8	9	— — XI, 24	17
Josué, X, 19	32	— — XII, 54	35
I. Rois, II, 6	22	— — XX, 36	10
I. Paralipomènes, I, 16	19	— — XXIV, 37	13
— — XX, 4—6	20	Jean, VIII, 44	66, 67
— — 4—6	25	Act. Ap., X, 4	10
Judith, IX, 17	29	— — XII, 15	9
Job, II, 2	66	— — XXVII, 23	9
— — III, 8	66	2 Corinthiens, IV, 16	26
— — IX, 7	36	— — XII, 2	28
— — XXXVIII, 7	7, 37	— — — 4	28
Psaumes, VII, 10	54	— — — 10	26
— — VIII, 6	10	Ephésiens, I, 21	11
— — XIII, 3	48	Colossiens, I, 16	11
— — XVIII, 2	27	— — II, 14	52
— — — 6	32	2 Timothée, III, 6	24
— — XXXII, 15	54	Hébreux, I, 4	9
— — XLII, 22	54	— — XII, 9	45
— — L, 5	54	I. Pierre, I, 24	18
— — LVII, 4—6	17	Apocalypse, IX, II	10

[364ny.]

ՀԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0049984

